JERZY STRZELCZYK

NAUKOWE POKŁOSIE MILENIUM ŚMIERCI ŚW. WOJCIECHA

I OPIS

1 Przed Jubileuszem

Dziewięćsetlecie męczeństwa Wojciecha–Adalberta, biskupa Pragi, apostoła Prusów, patrona Polski i Czech, przyniosło z sobą kilka uroczystości jubileuszowych w podzielonej na zabory Polsce (zob. Banaszak 1997A, Pest 2002) [1] oraz publikacji, zarówno w Polsce [2], jak również poza jej granicami [3]. Zwłaszcza solidna monografia Heinri-

---

[1] Zawarte w tekście lub przypisach dane typu: Labuda 2000A odsyłają do zestawienia bibliograficznego za lata 1989–2001, stanowiącego drugą część niniejszego artykułu, natomiast znacznie rzadziej występujące liczby arabskie przy poszczególnych nazwiskach odsyłają do wyboru prac dawniejszych, zamieszczonego na s. 8–10.

[2] M. in. Jan Chociszewski, *Św. Wojciech patron archidiecezji gnieźnieńskiej i Królestwa Polskiego*, Gniezno 1897; [ks. Romuald Frydrychowicz] *Żywot św. Wojciecha i niektóre wiadomości o jego pobycie w dzisiejszej dyecezyi chełmińskiej na pomiątkę 900–nej rocznicy jego śmierci męczeńskiej*, Pelplin 1897 (reedycja ze wstępem, komentarzem i posłowiem G. Labudy zob.: Frydrychowicz 1998); Walenty Załuski, *Pamiątka dziewięćsetletniego jubileuszu błogosławionej śmierci męczeńskiej świętego Wojciecha, pierwszego męczennika i patrona Królestwa Polskiego, czyli żywot i* [...] *męczeństwo św. Wojciecha*, Płock 1897, K. Miecznikowski, ss. 79; *Święty Wojciech 997–1897 (Pamiątka jubileuszu męczeństwa św. Wojciecha 997–1897)*, Poznań 1897, W. Simon, ss. 47; *Książeczka jubileuszowa z powodu 900 rocznicy śmierci św. Wojciecha biskupa i męczennika*, Poznań 1897, Druk. „Kuryera Poznańskiego", ss. 64.

[3] Heinrich G. Voigt, *Adalbert von Prag. Ein Beitrag zur Geschichte der Kirche*

„Nasza Przeszłość" t. 98: 2002 s. 5–97

cha Gisberta Voigta należy odtąd do podstawowych i najczęściej cytowanych w literaturze przedmiotu. W jeszcze mniej sprzyjających warunkach społeczno–politycznych zarówno w Niemczech, jak również w Polsce i Czechosłowacji, przypadł jubileusz 950–lecia męczeństwa (Polc 1997, Pest 2002). U naszych południowych sąsiadów przyniósł on m. in. popularno–naukową książkę Rudolfa Holinki, *Svaty Vojtěch* (Brno 1947); w Polsce natomiast przede wszystkim znakomity zbiór studiów pt. *Święty Wojciech 997–1947* [4]. W następnych dziesięcioleciach, w warunkach początkowo, przez dłuższy czas, niespecjalnie sprzyjających podejmowaniu badań tego typu i publikowaniu ich wyników, badania nad epoką, środowiskiem, postacią, męczeństwem, kultem i znaczeniem historycznym św. Wojciecha toczyły się ze zmienną dynamiką, przyniosły jednak pewną liczbę liczących się osiągnięć. Ze względu na brak odpowiednich zestawień bibliograficznych [5], nie mówiąc już o próbach merytorycznego bilansu, jak

und des Mönchtums im zehnten Jahrhundert, Westend–Berlin 1898; František K r á s l, Jiři J e z e k, *S. Vojtěch, biskup pražský*, Praha 1898.

[4] *Księga pamiątkowa*, red. Z. B e r n a c k i, F. J o r d a n, K. S o s n o w s k i, M. S u c h o c k i, Gniezno 1947. Z treści: kard. August Hlond, List pasterski na 950–lecie śmierci św. Wojciecha (s. 7–22); Tadeusz S i l n i c k i, *Św. Wojciech – człowiek i święty oraz jego działalność na tle epoki* (s. 23–72) [reedycje: 1) w tegoż autora, *Z dziejów Kościoła w Polsce. Studia i szkice historyczne*, Warszawa 1960, s. 49–103; 2) Labuda 1997F]; Zygmunt W o j c i e c h o w s k i, *Rola św. Wojciecha w dziejach narodu polskiego* (s. 73–88); Gerard L a b u d a, *Św. Wojciech w literaturze i legendzie średniowiecznej* (s. 89–112) [reedycja: Labuda 1997F]; Józef M i t k o w s k i, *Św. Wojciech a jego bezpośredni następcy w męczeństwie* (s. 113–132); Józef N o w a c k i, *Z dziejów kultu św. Wojciecha w Polsce* (s. 133–178) [reedycja: Labuda 1997F]; Eugeniusz I w a n o y k o, S. W i l i ń s k i, *Św. Wojciech w malarstwie i rzeźbie* (s. 179–206); Szczęsny D e t t l o f f, *Dwie konfesje św. Wojciecha w katedrze gnieźnieńskiej* (s. 255–292). – Zob. także wydawnictwo popularne: *Przewodnik Katolicki. Jednodniówka z okazji uroczystości 950–letniej rocznicy śmierci św. Wojciecha: 997–1947*, Poznań 1947, Druk. i Księg. św. Wojciecha, ss. 32.

[5] Pełniejsza bibliografia prac, przynajmniej o naukowym charakterze, poświęconych wyłącznie bądź w liczącej się części Wojciechowi, pozostaje pilnym dezyderatem badawczym. Najpełniejsze, choć dość mechaniczne, zestawienie starszych prac opracował o. Romuald G u s t a w przy artykule o Wojciechu w zredagowanej przez siebie pracy zbiorowej *Hagiografia polska. Słownik bio–bibliograficzny*, t. 2, Poznań–Warszawa–Lublin 1972 s. 589–610. Zob. także N a s t a l s k a – W i t k o w s k a 1998 s. 202–224. Nie brakuje oczywiście częściowych prób zreferowania dorobku badań nad św. Wojciechem, o różnym stopniu dokładności i różnej wartości, zob. H i l s c h 1993 (nowsza historiografia niemiecka) i różne prace G. L a b u d y (np. 1994A, 1996B). Obszerna bibliografia s. Aleksandry W i t k o w s k i e j znajduje się ponoć w druku.

również na odmienny, ograniczony w czasie do lat 1989–2001 cel niniejszego przeglądu, ograniczę się na tym miejscu do wymienienia tylko niektórych dalszych starszych prac (zwłaszcza z ostatnich 30 lat, nie objętych już zestawieniem o. Gustawa), starając się, by to dalekie od jakiejkolwiek kompletności zestawienie obejmowało – przynajmniej na zasadzie reprezentacji – prace szczególnie liczące się w nauce [6].

Nie przestrzegając zbytnio zasady chronologicznej, należy najpierw wskazać na edycje i opracowania krytyczne najstarszych żywotów św. Wojciecha pióra Jadwigi Karwasińskiej [7], które stworzyły trwałe podstawy wszelkich dalszych badań, oraz na opracowane przez nią komentowane przekłady (same przekłady były pióra Kazimierza Abgarowicza) tych zabytków na język polski [8]. Trwałe miejsce w dziejach badań nad kultem św. Wojciecha, jak również ogólnie – nad sztuką i kulturą polskiego średniowiecza, zajęła trzytomowa okazała publikacja (red. Michał Walicki) *Drzwi gnieźnieńskie* (Wrocław 1956–1959), w której dwa pierwsze tomy wypełniają studia wybitnych historyków i historyków sztuki [9], a trzeci stanowi album doskonałych jak na owe czasy reprodukcji zabytku i jej poszczególnych części [10].

[6] Niektóre pominięte w tym zestawieniu pojawią się w dalszym ciągu niniejszego tekstu, ilustrując dawniejsze osiągnięcia autorów publikujących także w ostatnich kilkunastu latach.

[7] *Św. Wojciecha biskupa i męczennika żywot pierwszy* (MPH sn t. 6 fasc. 1), Warszawa 1962; [...] *żywot drugi napisany przez Brunona z Kwerfurtu* (tamże, t. 6 fasc. 2), Warszawa 1969. Obie edycje są w całości dziełem K a r w a s i ń s k i e j. *Studia krytyczne nad żywotami św. Wojciecha*, ukazujące się najczęściej na łamach StŹr, ukazały się w 1996 r. w postaci łącznej reedycji (Karwasińska 1996).

[8] *Piśmiennictwo czasów Bolesława Chrobrego*, Warszawa 1966. Oprócz obu najstarszych żywotów Wojciecha publikacja ta zawiera przekłady dalszych dwóch pism B r u n o n a z K w e r f u r t u, *Żywota Pięciu Braci i Listu do króla Henryka II*. Co do przekładów ukazujących się w okresie ostatniego jubileuszu zob. niżej, s. 24 n.

[9] Pomijając prace o charakterze wąsko fachowym, wymienię następujące: (t. 1, 1956) Aleksander G i e y s z t o r, *Drzwi Gnieźnieńskie jako wyraz polskiej świadomości narodowościowej XII w.* (s. 1–19); Jadwiga K a r w a s i ń s k a, *Drzwi Gnieźnieńskie a rozwój legendy o świętym Wojciechu* (s. 20–41); Marian M o r e l o w s k i, *Drzwi Gnieźnieńskie, ich związki ze sztuką obcą a problem rodzimości* (s. 42–100); Stanisław W i l i ń s k i, *Nad monogramem Drzwi Gnieźnieńskich* (s. 101–123) – (t. 2, 1959) Lech K a l i n o w s k i, *Treści ideowe i estetyczne Drzwi Gnieźnieńskich* (s. 7–160); Zdzisław K ę p i ń s k i, *Symbolika Drzwi Gnieźnieńskich*, (s. 161–381); [blok artykułów pod ogólnym tytułem] Zagadnienie sygnatur (s. 385–422).

[10] Publikacji o Drzwiach gnieźnieńskich jest oczywiście dużo. Spośród wywołanych

Poza tym należy wymienić przynajmniej następujące monografie lub prace:

1 Stanisław Kętrzyński, *O zaginionym żywocie św. Wojciecha*, Rozprawy Akademii Umiejętności w Krakowie, Wydz. Hist.–Fil. 18 (43), 1902 s. 252–299

2 Stanisław Zakrzewski, *Opactwo benedyktyńskie śś. Bonifacego i Aleksego na Awentynie w latach 977–1085*, Rozprawy Akademii Umiejętności w Krakowie, Wydz. Hist.–Fil. 20(45), 1903 s. 38–124 (reedycja w: Labuda 1997F)

3 Karol Potkański, *Święty Wojciech* [pierwodruki w Czasie (Kraków) 1–6 V 1904 i Ognisku (Warszawa) październik 1904], w: Tegoż, *Pisma pośmiertne*, wyd. F. Bujak, t. 2, Kraków 1924 s. 317–332 (reedycja: Labuda 1997F)

4 A. Naegle, Die beiden ersten Prager Bischofe: Dietmar und Adalbert, Deutsche Arbeit 9, 1910, 12, s. 727–762

5 ks. Henryk Likowski, *Geneza święta „Translatio s. Adalberti" w Kościele polskim. Rozwiązanie sprawy o relikwie św. Wojciecha*, „Kwartalnik Teologiczny Wileński" 1–2:1923–1924 s. 53–80 (reedycja w: Labuda 1997F)

6 ks. Jan Fijałek, *Żywoty, pasje i cuda św. Wojciecha*, w: *Pamiętnik IV Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu*, I Referaty, Poznań 1925 ss. 7.

7 Leon Koczy, *Misje polskie w Prusach i na Pomorzu za czasów Bolesławów*, „Annales Missiologicae" 6:1934 s. 52–186 (reedycja: Labuda 1997F)

8 Francis Dvornik, *The Making of Central and Eastern Europe*, London 1949

9 o. Władysław Szołdrski, *Święty Wojciech w legendzie i literaturze*, „Homo Dei" 20:1951 s. 191–200

10 Tenże, *Kult św. Wojciecha poza Polską*, „Homo Dei" 21:1952 s. 80–94

11 Marian Plezia, *Najstarszy zabytek historiografii polskiej – zaginiony żywot św. Wojciecha*, „Przegląd Historyczny" 43:1953 s. 563–570 (reedycja w Tegoż: *Od Arystotelesa do Złotej Legendy*, Warszawa 1958 s. 291–305)

---

ostatnim jubileuszem na pierwsze miejsce wysuwa się bezsprzecznie album zatytułowany *Porta regia – Drzwi gnieźnieńskie* (1998).

12 ks. Paweł Czaplewski, *Święty Wojciech i książę pomorski wraz z żoną w legendzie „Tempore illo"*, NP 6:1957 s. 301–309

13 Henryk Kapiszewski, *Droga św. Wojciecha z Saksonii do Polski wiodła przez Pannonię*, NP 6:1957 s. 289–299

14 Tenże, *Droga z Pannonii do Polski w roku 996*, „Acta Archaeologica Carpathica" 2:1960 s. 107–121

15 ks. Jan Obłąk, *Kult św. Wojciecha w diecezji warmińskiej*, „Studia Warmińskie" 3:1966 s. 7–44

16 Stanisław Mielczarski, *Misja pruska świętego Wojciecha*, Gdańsk 1966, 2. wyd. 1967

17 Jan Powierski, *Święty Wojciech w Polsce i w Prusach*, „Komunikaty Mazursko–Warmińskie" 1966, 4 s. 559–584

18 Aleksander Gieysztor, *Rzymska studzienka ze św. Wojciechem z roku około 1000*, w: *Sztuka i historia. Księga pamiątkowa ku czci prof. Michała Walickiego*, Warszawa 1966 s. 22–29 (przedruk w: Labuda 1997F)

19 Tenże, *Sanctus et gloriosissimus martyr Christi Adalbertus. Un état et une église missionnaires aux alentours de l'an mille*, w: *La conversione al christianesimo nell'Europa dell'alto medioevo*, Spoleto, 14–20 aprile 1966 (Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo, 14), Spoleto 1967 s. 611–647

20 Gerard Labuda, *Droga biskupa praskiego Wojciecha do Prus*, „Zapiski Historyczne" 34:1969 s. 361–380

20a Zygmunt Świechowski, *Ottońska konfesja katedry gnieźnieńskiej*, StŹr 14:1969 s. 1–12

21 Henryk Łowmiański, *The Slavic rite in Poland and St. Adalbert*, „Acta Poloniae Historica" 24:1971 s. 5–21

22 Oldřich Králík, *Filiace vojtěšských legend*, Praha 1971, Academia, ss. 233

23 Jerzy Pikulik, *Polskie oficja rymowane o św. Wojciechu*, w: *Stan badań nad muzyką religijną w kulturze polskiej*, Warszawa 1973

24 Karl Bosl, *Adalbert von Prag. Heiliger an einer europäischer Zeitenwende*, w: *Tausend Jahre Bistums Prag 973–1973*, München 1974 s. 93–105

25 Karl Richter, *Adalbert Bischof von Prag, w: Lebensbilder der böhmischen Länder*, t. 1, München–Wien 1974 s. 9–26

26 Thomas von Bogyay, *Adalbert von Prag und die Ungarn – ein Problem der Quellen–Interpretation*, „Ungarn–Jahrbuch" 7:1976 wyd. 1977 s. 9–36

27 Krystyna Józefowiczówna, *Trzemeszno – klasztor św. Wojciecha w dwu pierwszych wiekach istnienia*, Warszawa–Poznań 1978

28 František Graus, *St. Adalbert und St. Wenzel. Zur Funktion der mittelalterlichen Heiligenverehrung in Böhmen*, w: *Europa Slavica – Europa Orientalis. Festschrift für Herbert Ludat zum 70. Geburtstag*, Berlin 1980 s. 205–231

29 Teresa Dunin–Wąsowicz, *Wezwania św. Wojciecha w Europie Zachodniej około roku 1000*, „Studia Warmińskie" 19:1982 s. 31–43 (przedruk w: Labuda 1997F) i prace tej autorki na zbliżony temat [11]

30 Francis Dvornik, *Svatý Vojtěch, druhý pražsky biskup*, Roma 1967, 2 wyd. 1983

2 Inicjatywy jubileuszowe

Dopiero zbliżająca się ponownie 1000–letnia rocznica męczeńskiej śmierci Apostoła Prus wyzwoliła w bez mała wszystkich środkowoeuropejskich środowiskach naukowych prawdziwą erupcję inicjatyw autorskich i wydawniczych – stwierdził niedawno najlepszy dziś niewątpliwie znawca zagadnienia (Labuda 2000A, s. 7). Celem dalszych uwag i informacji będzie sprawozdanie z tych inicjatyw (zob. też zwięzłe i raczej wyrywkowe sprawozdania: Fros 1997B, Pajdzik 1998). Po części sprawozdawczej, ułożonej, na ile materia na to zezwala, według kryteriów rzeczowych, następuje zestawienie bibliograficzne, zawierające znacznie więcej pozycji (nazwisk autorów i tytułów dzieł) niż było rzeczą możliwą i celową uwzględnienie w części sprawozdawczej. Zadecydowało przede wszystkim subiektywne z natury rzeczy kryterium ważności danej pracy. W stosunkowo nielicznych przypadkach autorowi nie udało się zapoznać z pracami bezpośrednio. Wreszcie wykaz bibliograficzny, mimo imponujących rozmiarów, aczkolwiek nie dąży do kompletności w zakresie publikacji nie mających charakteru ściśle naukowego (piśmiennictwo o charakterze czysto informacyjnym i sprawozdawczym, publicystyka, popularyzacja, esej,

[11] T. Dunin–Wąsowicz, *Kulty świętych w Polsce X w.*, w: *Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury polskiej*, Warszawa 1972 s. 61–77; *Pereum medioevale*, „Felix Ravenna" 116:1978, 2 s. 87–101; *Le culte de Saint Adalbert vers l'an 1000 et la fondation de l'église saint Adalbert à Liège*, w: *La Collegiale Saint Jean de Liège*, Liège 1981 s. 35–38; *Di sequenza in sequenza: San Adalberto – Reichenau – Gniezno*, w: *Clio et son regard. Mélanges d'histoire de l'art et d'archéologie offerts à Jacques Stiennon*, Liège 1982 s. 189–198.

beletrystyka, piśmiennictwo typu zdecydowanie religijnego itd.), nie pomija ich całkowicie, natomiast w części opisowej zostało ono w zasadzie pominięte.

3 Konferencje naukowe i ich publikowane materiały

Zbliżające się 1000–lecie męczeńskiej śmierci św. Wojciecha, rok 1997 i lata bezpośrednio następujące po rocznicy, wywołały znaczną liczbę specjalnie Wojciechowi poświęconych, a także udzielających mu wiele uwagi w ramach szerszej lub innej tematyki, konferencji i sympozjów naukowych i popularno–naukowych (zob. Śmigiel 1997A). Ich problematyka szczegółowa kształtowana była rozmaicie. Z reguły dotyczyła życia i męczeństwa Świętego, jego środowiska rodzinnego, otoczenia politycznego i duchowego oraz różnych przejawów kultu pośmiertnego, jak również roli dziejowej. Zrozumiałe, że konferencje różniły się znacznie także poziomem naukowym przedstawianych, a następnie publikowanych wystąpień. Wymienimy tutaj i pokrótce omówimy na podstawie drukowanych materiałów sesyjnych [12] ważniejsze z nich, koncentrując się, zgodnie z zamierzeniem niniejszego opracowania, na problematyce naukowej. Włączamy do tej części przeglądu także „monograficzne", Wojciechowi w całości lub w istotnej części poświęcone, tomy prac zbiorowych i periodyków naukowych.

Pomijając ze względu na chronologiczne ograniczenie niniejszego przeglądu blok artykułów dotyczących świętych Wojciecha i Brunona z Kwerfurtu, jaki ukazał się na łamach 19. tomu „Studiów Warmińskich" w 1982 r. [13], stanowiącego pokłosie sympozjum odbytego

[12] Jak wiadomo, drukowane materiały często nie zupełnie wiernie odzwierciedlają samą sesję, nie tylko ze względu na to, że najczęściej zawierają pełniejsze, zaopatrzone aparatem naukowym teksty, niekiedy uwzględniające również uwagi wypowiedziane przez dyskutantów lub wyniki badań opublikowanych lub uwzględnionych już po zakończeniu sesji, lecz także dlatego, że z jednej strony nie zawsze wszyscy referenci oddają tekst do druku, a z drugiej redaktorzy niekiedy publikują teksty z takich czy innych względów nie wygłoszone w trakcie konferencji.

[13] Marian Ejsmont, *Sympozjum naukowe poświęcone życiu i działalności św. Wojciecha i św. Brunona z Kwerfurtu – Olsztyn 6–8 V 1981* (s. 5–17); Stanisław Mielczarski, *Przyczyny śmierci św. Wojciecha* (s. 19–30); Teresa Dunin–Wąsowicz, *Wezwania św. Wojciecha w Europie Zachodniej około r. 1000* (s. 31–43), Julian Wojtkowski, *„Credo" św. Wojciecha (997) i Brunona (1009) w świetle*

w Olsztynie w dniach 6–8 V 1981, pierwszeństwo w sensie chronologicznym trzeba przyznać sympozjum w Gnieźnie z 24–25 IV 1989, które odbyło się pod patronatem kard. Józefa Glempa [14]. Jego trwałym rezultatem jest wydana przez Gaudentinum (Gniezno 1992) praca zbiorowa pod redakcją ks. Kazimierza Śmigla, *Święty Wojciech w tradycji i kulturze europejskiej*, licząca 207 stron. Składa się na nią 11 artykułów (w językach polskim i niemieckim) autorów polskich (U. Borkowska, A. Gieysztor, G. Labuda, J. Leśny, S. Mielczarski, K. Śmigiel, W. Wydra), węgierskiego (G. Adriányi) i niemieckich (F. Machilek, G. Reifferscheid, A. Triller).

26–27 IV 1993 odbyły się w Olsztynie IV Colloquia Mediaevalia i X Warmińskie Dni Duszpasterskie poświęcone św. Wojciechowi. 12 referatów z tej konferencji (wszystkie w języku polskim) [15], pióra (z wyjątkiem Pavla Spunara z Pragi) autorów polskich, ukazało się drukiem trzy lata później w 30 tomie Studiów Warmińskich (za rok 1993, Olsztyn 1996, s. 7–157).

Diecezje ełcka i pelplińska nie pozostały w tyle, czego dowodem: „Sympozjum historyczne i Świętowojciechowe" w Ełku w dniach 20–22 IV 1994 i jego materiały, które pod tytułem *Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości* ukazały się dwa lata później drukiem (Ełk 1996 ss. 342) [16], oraz kilka artykułów zamieszczonych na łamach 25. tomu „Studiów Pelplińskich" z 1995 r. [17] Dla pełniejszego obrazu należy dodać blok materiałów o św. Wojciechu zamieszczony w „Ateneum Kapłańskim", t. 128:1997 z. 3 [18].

Wcześnie z księgą poświęconą św. Wojciechowi wystąpili Węgrzy, publikując w 1994 r. zbiór prac *Kelep – Közep – Europa szentje: Adalbert (Vojtech – Wojciech – Béla)*, red. Ádám Somorjai [19].

Odnotujmy „okrągły stół" archeologów i historyków czeskich w dniu 11 X 1994 r. poświęcony roli Sławnikowiców – rodu św. Wojciecha w dziejach Czech, którego materiały ukazały się na łamach periodyku „Archeologické Rozhledy" 1995 z. 2 [20].

W dniach 6–9 VI 1995 r. Adalbert–Stiftung–Krefeld (założona przez senatora Paula Kleinewerfera) zorganizowała w Nettetal–Leutherheide (w pobliżu granicy holenderskiej) siódme z kolei tzw. Leutherheider Forum, międzynarodowe sympozjum (zob. Strzelczyk 1995) pod symptomatycznym dla naszych czasów tytułem *Adalbert z Pragi – budowniczy mostów między Wschodem a Zachodem Europy* [21]. Opublikowane w dwa lata później pod redakcją rzeczywistego organizatora sympozjum, Hansa Hermanna Henrixa, materiały (*Adalbert von Prag – Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas* [22]), składają się z 14 referatów–artykułów uczonych niemieckich, (H. H. Henrix, O. Engels, F. Lotter, F. Machilek), polskich (Z. Świechowski, G. Labuda, K. Śmigiel, J. Strzelczyk, T. Zebrowski, B. Kumor,

---

„*Żywota Drugiego*" (s. 55–60), Władysław N o w a k, *Św. Bruno z Kwerfurtu i jego kult w diecezji warmińskiej* (s. 61–93).

[14] Zapoczątkowało ono cykl świętowojciechowych sympozjów diecezjalnych. Następnymi były: Koszalin (23 IV 1990), Szczecin (23 IV 1991), Pelplin (27 IV 1992), Olsztyn (26–27 IV 1993) [zob. niżej], Ełk (20–22 IV 1994) [zob. niżej], Kazimierz Biskupi (diec. włocławska) (26 V 1995), Gdańsk–Oliwa (23 IV 1996). Bliżej o tych sympozjach: Śmigiel 1997A, s. 411–414.

[15] U. Borkowska, G. Labuda, P. Spunar, M. Rokosz, H. Chłopocka, S. Mielczarski (†), Ł. i J. Okuliczowie, R. Knapiński, J. Wojtkowski, G. Kurnatowski, R. Grzesik. Uwaga: niektóre prace autorów poszczególnych omawianych tu publikacji zostaną omówione w dalszym ciągu niniejszego artykułu, a ich opisy bibliograficzne podane w końcowej bibliografii. Jeżeli któregoś z autorów wymienianych w przypisach podających współautorów danego tomu, lub konkretnej pracy danego autora, brak w bibliografii, oznacza to, że jego praca nie dotyczy bezpośrednio problematyki świętowojciechowej.

[16] M. Borzyszkowski, K. Skibowski, G. Labuda, K. Śmigiel.

[17] J. B. Szlaga (wstępy), A. Karłowska–Kamzowa, *Żywot św. Wojciecha*, R. Wołów.

[18] H. Muszyński, W. Frątczak (2 artykuły), G. Labuda, W. Kujawski, A. Karłowska–Kamzowa, K. Śmigiel.

[19] M. in.: H. Fokciński, J. Polc, H. Muszyński, B. Kozma, J. S. Pasierb, P. Riché, J. Kłoczowski, I. Legeza, T. Bogyay. Są to materiały sympozjum zorganizowanego w dniach 6–8 XI. 1992 w Rzymie przez Instytut Świętego Cesarstwa Rzymskiego, o którym zob. Śmigiel 1997A. – Jedynie ze zwięzłej recenzji w słowackim periodyku „Historický časopis" 49:2001, 3 s. 555–556, wiadomo mi o świętowojciechowej pracy zbiorowej *Strigonium Antiquum* IV (2000).

[20] J. Sláma, P. Charvát, M. Lutovsky, A. Merhautová, J. Hásková, R. Nový, J. Princová–Justová, J. Žemlička.

[21] W kilka dni po sympozjum (w którym wzięli udział m. in. arcybiskupi dwóch stolic związanych ze św. Wojciechem – kard. Miloslav Vlk z Pragi i arcybiskup Henryk Muszyński z Gniezna), 17 VI 1995 r., nastąpiło na zamku w Pradze wręczenie byłemu premierowi Polski Tadeuszowi Mazowieckiemu jako pierwszemu specjalnie ustanowionego przez fundację wyróżnienia, nazwanego symbolicznie imieniem św. Wojciecha – „Adalbert–Preis".

[22] Poprzedziła je nieautoryzowana, sporządzona przez Franka Ebelinga publikacja pod tym samym tytułem, zawierająca streszczenia referatów i dyskusji końcowej (Krefeld [1995], ss. 97, Leutherheider Forum, 7).

M. Banaszak), czeskich (E. Vlček, J. Royt) i węgierskich (Á. Somorjai), oraz tekstu dyskusji końcowej, w której udział wzięli: H. H. Henrix jako moderator oraz arcybiskupi Gniezna (Henryk Muszyński) i Pragi (Miloslav Vlk), František Mikloško z Bratysławy i książę Karl Schwarzenberg z Pragi.

11–13 X 1996 r. w Poznaniu odbyła się polsko–niemiecka sesja zatytułowana „Obcowanie z wolnością. Chrześcijańskie korzenie Europy", zorganizowana ze strony niemieckiej przez Forum Guardini z Berlina, a ze strony polskiej przez Stowarzyszenie Pisarzy Polskich w Poznaniu, poznański Klub Inteligencji Katolickiej i Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej UAM w Poznaniu. W ramach sesji wygłoszonych zostało też kilka referatów dotyczących św. Wojciecha i jego epoki (F. Machilek, G. Labuda, Ch. Lübke, K. Tobolski). Materiały sesji zostały opublikowane w wersji polskiej w pracy zbiorowej *Chrześcijańskie korzenie. Misjonarze, święci, rycerze zakonni (eseje i szkice)* pod redakcją Sergiusza Sterny–Wachowiaka (Poznań 1997), a w wersji niemieckiej (bez tekstu K. Tobolskiego) w ramach publikacji Fundacji Guardiniego *Trigon 7. Kunst, Wissenschaft und Glaube im Dialog* (Berlin 1997).

29–30 X 1996 r. odbyło się w Kaliningradzie ekumeniczne sympozjum pod hasłem „Adalbert praski (956–997), święty czasu jednego i niepodzielnego Kościoła" (zob. Śmigiel 1997A, s. 409–410). „Szczyt konferencyjny" przypadł na kwiecień 1997 r.

3–5 III odbyła się w Poznaniu i Gnieźnie konferencja, której nadano tytuł „Tropami św. Wojciecha", zorganizowana przez Komisję Archeologiczną i Komisję Historii Sztuki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk jako inaugurująca cykl imprez naukowych dla uczczenia Roku Świętego Wojciecha pod auspicjami UNESCO (zob. Kurnatowska 1997, Urbańska 1997). Jej materiały, pod tytułem identycznym z tytułem konferencji, przygotowane pod redakcją Zofii Kurnatowskiej, ukazały się drukiem w 1999 r. nakładem PTPN. Na liczącą 412 stronic księgę złożyły się [23] 23 artykuły uczonych polskich, czeskich (4), niemieckich (2) i angielskich (1) [24], podzielone na

[23] Tu i poniżej nie wspominam o akcentach oficjalnych (otwarciach, powitaniach, słowach końcowych), obecnych w większości wymienianych publikacji, w zasadzie pomijam też teksty, o ile nie mają charakteru ściśle naukowego, np. natury pastoralnej.

[24] J. Princová–Justová, H. Brachmann (†), K. Tomková, J. Frolík, M. Rokosz, Z. Kurnatowska, T. Sawicki, H. Fros (†), E. Dąbrowska, I. Wood, H. L. Nickel, G. Labuda, R. Godula, T. Dunin–Wąsowicz, A. S. Labuda, T. Węcławowicz, Z. Krzymuska–Fafius, A. Woziński, Z. Białłowicz–Krygierowa, A. Witkowska, A. Karłowska–Kamzowa, J. Royt, M. Paradowska.

dwa działy: stacje życia św. Wojciecha oraz znaczenie i kult św. Wojciecha i zaopatrzone streszczeniami obcojęzycznymi.

W dniach 10–11 IV Societas Scientiis Favendis Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski, Urząd Miejski w Zabrzu i katowicki oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego zorganizowały w Zabrzu konferencję naukową zatytułowaną „Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha". Materiały konferencji pod identycznym tytułem ukazały się drukiem w roku 1998 pod redakcją Antoniego Barciaka. Tom liczy 484 strony i składa się z 28 rozpraw uczonych polskich, czeskich i słowackich [25], zaopatrzonych streszczeniami obcojęzycznymi, oraz krótkiego sprawozdania z dyskusji opracowanego przez Bogdana Klocha. Aczkolwiek również w tym tomie kwestie środowiska i biografii Wojciecha zajmują poczesne miejsce, punkt ciężkości spoczywa wyraźnie na stronie kultowej, co zresztą było – jak wskazuje tytuł konferencji i publikacji – zamierzeniem organizatorów.

Długo musiały czekać na publikację materiały III Sympozjum Historyczno–Archeologicznego Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie (Londyn), jakie dzięki staraniom Polskiej Misji Katolickiej w Szwajcarii zostało zorganizowane w dniach 12–13 IV 1997 r. w Saint–Maurice. Materiały konferencji [26] pod tytułem *Święty Wojciech i jego czasy* ukazały się w 2000 r. pod redakcją Andrzeja Żakiego nakładem Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Złożyło się na nie 15 artykułów (ze streszczeniami obcojęzycznymi) autorów polskich (w jednym przypadku cudzoziemca wykładającego na PUNO) [27].

W porównaniu z powyższymi znacznie skromniejszy miała jednodniowa (23 IV 1997) sesja naukowa w archikolegiacie w Tumie pod

[25] J. Strzelczyk, N. Mika, J. Žemlička, M. Blahová, S. Syty, H. Fros, J. Powierski, P. Urbańczyk, K. Dola, A. Karłowska–Kamzowa, H. J. Sobeczko, D. Stehlíková, W. Mischke, T. Węcławowicz, B. Paszkiewicz, W. Iwańczak, I. Panic, W. Korzeniowska, V. Judák, Š. Hanakovič, J. Kopiec, B. Belák, R. Godula, D. Kocurek, B. Walczak, J. Kwak, E. B. Ćwiklińska, J. Ciągwa.

[26] Zob.: *Święty Wojciech i jego czasy. III Sympozjum historyczno–archeologiczne PUNO. Wybór streszczeń referatów*, red.: A. Ż a k i, St. Maurice – Zurych 1997.

[27] A. Gieysztor, A. Żaki (2 artykuły), H. Zoll–Adamikowa, Z. Kurnatowska, J. Wyrozumski, P. Urbańczyk, S. Suchodolski, H. Leeming, L. Bednarczuk, M. Rokosz (2 artykuły), T. Dunin–Wąsowicz, M. Paszkiewicz, G. Labuda.

Łęczycą, pod tytułem „Święty Wojciech i początki Kościoła w Polsce", zorganizowana przez łowicką kurię biskupią wraz z Mazowiecką Wyższą Szkołą Humanistyczno–Pedagogiczną w Łowiczu (zob. Czapska 1997). Materiały pod zmodyfikowanym tytułem *Święty Wojciech i wejście Polski do Europy przed dziesięcioma wiekami* pod redakcją Jacka Adamczyka ukazały się drukiem tego samego roku nakładem wymienionej uczelni łowickiej. Publikacja liczy stron 90 i zawiera 8 tekstów [28], z których część wykracza poza problematykę świętowojciechową *sensu stricto*.

Skromnie jako „popularno–naukową", wszakże o ogólnopolskim charakterze, określili organizatorzy sesję, jaka odbyła się w ratuszu opolskim dnia 6 V 1997 r. W roli organizatora wystąpił Zakład Historii Śląska Instytutu Historii Uniwersytetu Opolskiego. I tej sesji materiały, pod tytułem *Opolskie drogi świętego Wojciecha*, pod redakcją Anny Pobóg–Lenartowicz, ukazały się jeszcze w tym samym roku. Tom liczy 175 stron i zawiera 9 tekstów sesyjnych [29], dwa głosy dyskusyjne [30], dwie zwięzłe informacje bpa Jana Kopca dotyczące obchodów jubileuszowych na Opolszczyźnie oraz omówienie wystawy *Święty Wojciech w Opolu* (U. Zajączkowska), podsumowanie szkolnego konkursu *Św. Wojciech w tradycji Kościoła i państwa polskiego* wraz z tekstami dwóch laureatów.

W dniach 29–30 VIII odbyło się w Libicach ekumeniczne sympozjum na temat „Tradycja świętowojciechowa w dziejach naszego narodu i kościoła a jej dzisiejsze znaczenie". Organizatorami były: Ekumeniczna Rada Kościołów w Czechach, Czeska Akademia Chrześcijańska i Wspólnota Konstancka (Kostnická jednota). Materiały sympozjum (*Svatovojtěšská tradice v dějinách našeho národa a církve a její význam dnes*) ukazały się drukiem w tymże roku [31].

Następną (22 IX) była sesja na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (Wydział Nauk Humanistycznych), połączona z wystawą *Święty*

[28] M. M. Grzybowski, K. Dola, M. Miśkiewicz, T. Wasilewski, M. Basaj, A. Tomaszewski, T. Poklewski–Koziełł, J. Zbudniewek.

[29] H. Fros, K. Dola, Z. Zielonka, A. Suchoński, E. Wółkiewicz, H. Sobeczko, K. Pszczyński, R. Sękowski, D. Kurpiers.

[30] R. Sękowski, Z. Zielonka.

[31] E. Melmuková–Šašecí, J. Princová–Justová, J. Sláma, B. Nechvátal, V. Huňáček, Z. Soušek, J. Šebesta, V. Sakař, A. Jersák, Z. Všetečková, L. Kocourek, P. Hora, Č. Brandejs, J. Štěpán.

Wojciech w słowie i obrazie. Materiały pod tytułem *Dziedzictwo kultu świętego Wojciecha*, pod redakcją ks. Ryszarda Knapińskiego, ukazały się drukiem, nakładem KUL, w roku 1998. Liczą 227 stron (plus 24 przeważnie barwnych ilustracji), a na treść merytoryczną [32] składa się 9 tekstów [33] oraz opracowany przez Joannę Nastalską i Aleksandrę Witkowską katalog wspomnianej wystawy w Bibliotece KUL.

Od 4 do 6 XI 1997 r. toczyły się w Opawie obrady zorganizowanej przez Instytut (Ústav) Bohemistyki i Księgoznawstwa tamtejszego Uniwersytetu Śląskiego czesko–polskiej konferencji naukowej pod tytułem *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění. Postać św. Wojciecha w czeskiej i polskiej literaturze i sztuce*. Dwujęzyczna publikacja materiałów sesyjnych, pod redakcją Libora Pavery, ukazała się drukiem w 1999 r., nakładem wspomnianego uniwersytetu. Liczy 188 stron, a składa się z 21 artykułów, w tym 5 autorów polskich [34], oraz zwięzłych sumarycznych streszczeń anglo– i niemieckojęzycznego.

Wkrótce potem, w dniach 19–20 XI 1997 r. w Pradze odbyło się międzynarodowe sympozjum naukowe, zorganizowane przez Czeską Akademię Chrześcijańską wespół z Instytutem Historycznym Czeskiej Akademii Nauk. Jego materiały, pod tytułem *Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa*, pod redakcją Dušana Třeštíka i Josefa Žemlički, ukazały się drukiem w 1998 r. w praskim wydawnictwie Lidové noviny. Publikacja liczy 195 stron, rozpoczyna ją (poza wstępem) refleksja (nehistorická meditace) Tomáša Halíka, *Bosé nohy biskupa Vojtěcha* (s. 9–13) [35], po czym następuje 10 rozpraw uczonych czeskich, niemieckich (1) i polskich (1) [36], podzielonych na trzy grupy tematyczne: *Sławnikowcy a Przemyślidzi* (4), *Św. Wojciech a Europa Środkowa* (3) i *Świat duchowy doby św. Wojciecha* (3). Jeżeli już mowa o czeskich publikacjach zbiorowych poświęconych św. Wojciechowi z oka-

[32] Zob. także tekst abp. J. Życińskiego, *Patron jednoczonej Europy* (s. 11–14).

[33] S. Wielgus, E. Piszcz, A. Weiss, Cz. Deptuła, P. M. A. Cywiński, A. Witkowska, H. Muszyński, Cz. S. Bartnik, R. Knapiński.

[34] J. Bakala, J. Wyrozumski, K. Pajdzik, T. Węcławowicz, M. Kopecký, V. Viktora, V. Šaur, L. Pavera, J. Kozina – M. Kozinová, R. Godula, J. Malura, M. Horáková, T. Piersiak (2 artykuły), D. Vlašinová, J. Urbanec, P. Šopák, L. Martinek, D. Šajtar, I. Kolářová, J. Olšovský.

[35] Zob. polską wersję: Halik 1997.

[36] J. Sláma, J. Žemlička, J. Hásková, Z. Petráň; D. Třeštík, Ch. Lübke, J. Steinhübel; P. Sommer, S. Trawkowski, T. Špidlík.

zji milenium jego śmierci, to wymienić trzeba nie będący efektem konkretnej konferencji naukowej zbiór *Svatý Vojtěch. Sborník k mileniu*, pod redakcją Jaroslava V. Polca, który ukazał się w 1997 r. w czeskim wydawnictwie katolickim Zvon. Na liczący 275 stron zbiór składa się – oprócz przedmów prezydenta republiki Václava Havla i kardynała Miloslava Vlka – 10 rozpraw [37] czeskich uczonych. Pod koniec książki zamieszczono stosunkowo obszerne streszczenia niemiecko–anglojęzyczne wszystkich wystąpień i artykułów.

Zdecydowanie popularno–naukowy charakter miały trzy „Świętowojciechowe sympozja gnieźnieńskie" w latach 1995, 1996 i 1997, zorganizowane w ramach wieloletniego cyklu „Stąd nasz ród", prowadzonego od 1985 r. przez poznański i gnieźnieński oddziały Katolickiego Stowarzyszenia „Civitas Christiana". Ich materiały ukazały się w postaci publikacji *Stąd nasz ród. Świętowojciechowe sympozja gnieźnieńskie 1995–1996–1997* pod redakcją Janusza Górnego i Bogusława Bardziejewskiego w serii Biblioteka kwartalnika „Życie i Myśl" (Poznań 1997 ss. 106). Zawiera ona oprócz 2 homilii abpa Henryka Muszyńskiego 12 tekstów (pozbawionych aparatu naukowego) [38].

Charakter podobny, lecz żenujący poziom, miała sesja w wielkopolskim Czarnkowie, zorganizowana staraniem Stowarzyszenia Ruch Kultury Chrześcijańskiej „Odrodzenie". I jej materiały ukazały się, niestety, drukiem w publikacji *997–1997 Milenium śmierci św. Wojciecha* (Czarnków 1997 ss. 75) [39].

Specjalny charakter miała sesja w Elblągu z 18–19 IX 1997 r., z której materiały pod tytułem *Pogranicze polsko–pruskie w czasach św. Wojciecha* i pod redakcją M. F. Jagodzińskiego ukazały się drukiem w 1999 r.

Nie ujmuję w niniejszym omówieniu licznych sympozjów i konferencji wywołanych przez jubileusz milenium Zjazdu gnieźnieńskiego, choć na niektórych z nich problematyka świętowojciechowa ujawniała się mniej czy bardziej wyraźnie [40]. Nie ze wszystkich dostrzeżonych przez autora niniejszego zestawienia świętowojciechowych sympozjów i konferencji materiały zostały ogłoszone drukiem, niektóre w chwili pisania tych słów (marzec 2002) jeszcze na druk czekają. Wspomnę jedynie przykładowo o kilku. W dniach od 12 do 14 IX 1997 r. Konsulat Generalny RP w Hamburgu i tamtejsza Akademia Katolicka zorganizowały w Hamburgu konferencję pod tytułem „Wojciech [Adalbert] a jedność Europy", w trakcie której referaty wygłosili ze strony polskiej J. Strzelczyk, Jerzy Wyrozumski, bp Stanisław Gądecki i Andrzej Drzycimski, a ze strony niemieckiej Gerd Althoff [41]. Czekamy na druk materiałów konferencji „Kanonizacja św. Wojciecha i dziedzictwo jego kultu", zorganizowanej w Gnieźnie w dniach 30 XI – 1 XII 1999 r. z ramienia Metropolity Gnieźnieńskiego przez Prymasowskie Wyższe Seminarium Duchowne w Gnieźnie [42].

[37] J. Sláma, J. Kadlec, Z. Boháč, V. Ryneš, A. Vidmanová, J. Royt, D. Stehlíková, M. Kostílková, E. Vlček, J. V. Polc.

[38] S. Gądecki (2 artykuły), P. Urbańczyk, E. Frąckowiak, G. Labuda, K. Śmigiel (2 artykuły), A. Karłowska–Kamzowa, J. Strzelczyk, Z. Gawski.

[39] Cz. Lewiński, M. Pawlak, M. Grzelak, A. Dańczak, K. Opielewicz, D. Pałka, M. Szczepanowski, M. Wesołek, W. Szczęsny, I. Helak – M. Ślusarski, K. Malujda, A. Kosicka, M. Banaszak.

4 Prace syntetyczne i monografia fundamentalna, publikacje o charakterze podstawowym

Z związku ze zbliżającym się milenialnym jubileuszem ukazała się pewna liczba prób całościowego przedstawienia postaci (i kultu) św. Wojciecha. Stopień ich oryginalności jest bardzo różny, różne jest też wyważenie elementu ściśle poznawczego i popularyzatorskiego. Po-

[40] Np. Św. Świerad i jego czasy 998–1998 (Tropie 10–11 VII 1998), Śląsk około roku 1000 (Wrocław 14–15 V 1999), 1000 lat archidiecezji gnieźnieńskiej (Gniezno 27–29 IX 1999), Tysiącletnie dziedzictwo kulturowe diecezji wrocławskiej (Zabrze 18–19 XI 1999), Miejsce Gniezna i Poznania w państwie pierwszych Piastów (Poznań 8 XII 1999), Polen und Deutschland vor tausend Jahren (Berlin 28–29 I 2000), Milenium synodu–zjazdu gnieźnieńskiego (Gniezno 9 III 2000), Trakt cesarski (Poznań 13 IV 2000), 1000 lat kościoła w Łęczycy (Tum–Łęczyca 12 V 2000), cykl wykładów „Das östliche Mitteleuropa um das Jahr 1000" (Marburg V–VI 2000); Salsa Cholbergiensis – Kołobrzeg w średniowieczu (Kołobrzeg 25–27 V 2000), Uniwersalne i chrześcijańskie korzenie jedności europejskiej (Gniezno 30 VI 2000). Początki chrześcijaństwa w Małopolsce (Krosno 8–10 XI 2000), Polska na przełomie pierwszego i drugiego tysiąclecia (Poznań 23–25 XI 2000). Materiały większości z nich ukazały się lub znajdują się w druku.

[41] Odbył się też poranek literacki z udziałem Lothara Herbsta z Wrocławia i Arno Surminskiego z Hamburga, którzy czytali fragmenty swoich utworów.

[42] J. Wyrozumski, H. Misztal, J. Strzelczyk, A. Weiss, U. Borkowska, H. J. Sobeczko, K. Panuś, J. Pikulik, R. Knapiński, K. Śmigiel, Cz. Pest, H. Muszyński. – Publikacja ukazała się w marcu 2002 r.

mijając opracowania typu encyklopedycznego [43], wymieniłbym w chronologicznym porządku ukazywania się następujące prace (pełniejsze opisy w bibliografii):

1 Tadeusz Żychiewicz, *Św. Wojciech, biskup i męczennik*, Olsztyn 1987, 2. wyd. 1996

2 ks. Kazimierz Śmigiel, *Święty Wojciech – biskup, męczennik 956–997*, Gniezno 1990 ss. 61

3 Tenże, *Święty Wojciech Sławnikowic († 997)*, Poznań 1993 ss. 152

4 o. Michał Machejek, *Śladami świętego Wojciecha na tysiąclecie męczeństwa (997–1997)*, Kraków 1995 ss. 104, ill.

5 Zofia Teresa Wiewióra, *Święty Wojciech, chrzciciel znad Bałtyku*, Gdynia 1996 ss. 99

6 Jan Jerzy Górny, *Św. Wojciech 997–1997*, Olsztyn 1997, ss. 53

7 Janusz Hochleitner, *Dzieje życia i kultu św. Wojciecha*, Elbląg 1997, ss. 80

8 Józef Damazy Koskowski, *Św. Wojciech Adalbert Sławnikowic (ok. 956–997). Biskup praski, mnich bendyktyński, misjonarz wielu narodów, patron Polski, patron kilku archidiecezji i diecezji oraz Akcji Katolickiej w Polsce*, Niepokalanów 1997 ss. 86

9 Stefan Niesiołowski, Mirosław Orzechowski, *Święty Wojciech na tle epoki*, Łódź 1997 ss. 75

10 Jan Royt, *Hl. Adalbert*, Regensburg 1997

Na pierwsze miejsce wśród opracowań o charakterze ogólnym, a zaryzykuję twierdzenie, że na pierwsze miejsce w piśmiennictwie świętowojciechowym w ogóle, od czasów monografii Voigta sprzed ponad 100 lat, wybija się opublikowane w 2000 r., liczące 337 stron dzieło Gerarda Labudy *Święty Wojciech biskup męczennik, patron Polski, Czech i Węgier*. Autor określa je jako analityczną syntezę. Jest ono godnym zwieńczeniem wytrwałych badań nad św. Wojciechem i jego epoką, prowadzonych przez poznańskiego uczonego od lat ponad sześćdziesięciu, których początki wyznaczone zostały młodzieńczą monografią *Polska i krzyżacka misja w Prusach do połowy XIII w.*

[43] Zob. jednak: Franz Machilek, *Adalbert von Prag (um 956–997)*, w: *Theologische Realenzyklopädie*, t. 1, 1977 s. 410–414; Jadwiga Karwasińska, *Wojciech–Adalbert*, w: *Nasi święci. Polski słownik hagiograficzny*, red.: Aleksandra Witkowska, Poznań 1995, s. 587–603; Tejże, *Święty Wojciech*, Poznań 1997 (oba teksty stanowią przedruki artykułu z *Hagiografii polskiej. Słownik bio–bibliograficzny*, t. 2, Poznań – Warszawa –Lublin 1972 s. 572–589).

(„Annales Missiologicae" 9:1937 s. 201–435, o Wojciechu s. 213–218) i *Studiami nad początkami państwa polskiego* (Poznań 1946 [44]) kontynuacją były zwłaszcza rozprawy z 1947 r. (w księdzie jubileuszowej 950–lecia męczeństwa [45]) i 1969 r. [20], a w miarę zbliżania się jubileuszu 1000–lecia i jeszcze po nim osiągnęły kulminację, wyrażającą się imponującą liczbą i wielostronnością tematyki publikacji szczegółowych o różnorodnym charakterze, treści – co nie uniknione – po części zazębiającej się, lecz ogólnie rzecz biorąc należącej do szczytowych osiągnięć mediewistyki polskiej (Labuda 1992–2001). Uważny czytelnik odnajdzie w monografii z 2000 r. wiele wątków i tez znanych z wcześniejszych rozpraw i artykułów, ale nie jest to bynajmniej zbiór odrębnych rozpraw, lecz głęboko przemyślana synteza całościowa. Konstrukcja książki, która posłuży nam przy konstruowaniu następnej (analitycznej) części niniejszego przeglądu, przedstawia się następująco: składa się z dwóch zasadniczych – nie zatytułowanych – części, z których pierwsza obejmuje życie Wojciecha, druga zaś dzieje jego losów pośmiertnych i kultu, wszakże jedynie we wczesnej fazie – do XII/XIII w. [46] Te dwie części zostały podzielone z kolei łącznie na 12 rozdziałów, które dzielą się na podrozdziały. W rozdziale I przedstawił autor „wiedzę źródłową" (charakterystyka różnych kategorii źródeł, stan rozpoznania źródłoznawczego i edytorstwa) i „wiedzę historiograficzną" (przegląd badań nad Wojciechem). W rozdziale II zajął się „krajem lat dziecinnych" Wojciecha – Libicami i rodowodem rodziców Wojciecha, kwestią tzw. księstwa Sławnika (ojca św. Wojciecha), środowiskiem rodzinnym przyszłego świętego, jego urodzinami i oblacją dla Kościoła. Tematem rozdziału III jest pobyt Wojciecha w szkole w Magdeburgu, rozdziału IV – jego rządy biskupie w Pradze aż do pierwszej ucieczki ze stolicy biskupiej w 989 r. Rozdział V śledzi „drogę pielgrzymią" Wojciecha od pierwszego pobytu w Rzymie po celę klasztorną na Awentynie, szczególnie dokładnie zatrzymując się nad znaczeniem okresu awentyńskiego w

[44] Reedycja z obszernym posłowiem autora: Poznań 1987 (jako t. 1). W 1988 ukazał się drugi tom *Studiów*.

[45] Zob. s. 2 i przyp. 4.

[46] Autor, jak się dowiadujemy ze wstępu (s. 9), zamierzał początkowo „pośmiertne dzieje" św. Wojciecha opracować również dla późniejszych epok; względy na ekonomikę czasu, ogrom koniecznego do opracowania materiału oraz ograniczenia wydawnicze sprawiły, że od tego zamiaru odstąpił.

biografii Świętego. W kolejnym VI rozdziale autor prześledził koleje powrotu Wojciecha z Awentynu do Pragi (992–995) i przyczyny ponownego niepowodzenia pastoralnego w Pradze. „Na pątniczych szlakach (995–996)" – Awentyn – próba ponownego powrotu do Pragi – pielgrzymka po Niemczech i Francji – pobyt na dworze cesarskim jesienią 996 r. – to tytuł rozdziału VII. „Na rozstajnych drogach do celu" w Prusach, to tytuł i tematyka rozdziału VIII, obejmującego okres szczególnie kontrowersyjny (zwłaszcza problem klasztoru w Mestris, pobyt na dworze Bolesława Chrobrego i droga do Gdańska) w życiu Wojciecha, od listopada 996 do kwietnia 997 roku. Rozdział X, „Dokonało się", to analiza drogi do Prus, oraz miejsca (Labuda jest zdecydowanym zwolennikiem tezy pomezańskiej, zob. s. 37), przebiegu i innych okoliczności męczeńskiej śmierci Wojciecha. Trzy ostatnie rozdziały składają się na część drugą, obejmującą „losy pośmiertne" Świętego. W rozdziale X omawia Labuda „pośmiertny triumf" Wojciecha, to znaczy kwestię jego kanonizacji w Rzymie (zdaniem Labudy miała ona istotnie miejsce) oraz pielgrzymki Ottona III do jego grobu w Gnieźnie i z nią związaną promulgację decyzji o założeniu arcybiskupstwa w Polsce, którego Wojciech był „ideowym twórcą". W rozdziale XI autor analizuje „rozprzestrzenienie się kultu" św. Wojciecha z Gniezna „po całej Europie", w tym: słabo źródłowo uchwytne „pierwsze fale kultu" (do 1038 r.), „przymusową translację" relikwii Świętego do Pragi, rozwój kultu w Polsce w XI–XII w., miejsce Drzwi gnieźnieńskich w rozwoju kultu św. Wojciecha w Polsce i w powiązaniu z kształtowaniem się rodzimej polskiej tradycji, widocznej w legendzie *Tempore illo*, wreszcie ślady kultu w piśmiennictwie XIII w. oraz – osobno – w zabytkach literackich, hymno– i muzykologicznych. Ze względu na istnienie od niedawna wyczerpujących opracowań tych ostatnich dziedzin (zwłaszcza Mikołajczak 1995, Pikulik 1996, Danielski 1997; zob. niżej, s. 44) oraz na wspomniane samoograniczenie, problem ten został przez Labudę potraktowany w sposób skrótowy. Ostatni, XII rozdział to „poszukiwanie tajemnicy osobowości św. Wojciecha" – próba uchwycenia najistotniejszych cech pobożności i osobowości tej bez wątpienia skomplikowanej, lecz niezwykłej postaci.

Choć Gerarda Labudy wizja św. Wojciecha z natury rzeczy nie jest wolna od ujęć dyskusyjnych, niekiedy może nawet wątpliwych, powiem wyraźnie: niekiedy nie wolna od ujęć apodyktycznych, nie zawsze skora do wszechstronnego i wolnego od uprzedzeń rozpatrywania tez i poglądów odmiennych[47], sprawia jako całość wrażenie dzieła ze spiżu, zamkniętego, nad wyraz kompetentnego i konsekwentnego całościowego ujęcia zagadnienia. Nie sposób wyobrazić sobie prowadzenia odtąd jakichkolwiek badań nad św. Wojciechem i jego epokę bez przestudiowania tej pracy, zachowa ona też – jestem zupełnie pewny! – wartość na bardzo długo, w wielu problemach szczegółowych pozostanie zapewne niewzruszonym dorobkiem nauki, jej „ostatnim słowem".

Swego rodzaju przygotowaniem do syntezy, a zarazem próbą wydobycia z obfitej polskiej, także starszej, literatury przedmiotu tego co w badaniach nad św. Wojciechem najbardziej wartościowe, jest opublikowana w 1997 r. przez Instytut Wydawniczy Pax, opracowana przez G. Labudę antologia tekstów *Święty Wojciech w polskiej tradycji historiograficznej* (stron 456). Wydawca poprzedził całość swoim wstępem, zamieścił w antologii dwa własne teksty, a wszystkie wybrane do reedycji teksty zaopatrzył w posłowia, w których przedstawił „dalsze dzieje" danego problemu w nauce oraz naukowe sylwetki autorów. W antologii znalazło się 16 tekstów, podzielonych na dwie grupy: o treści historiograficznej (K. Potkański, J. Fijałek, S. Zakrzewski, H. Likowski, L. Koczy, T. Silnicki, G. Labuda, J. Nowacki) i „źródłowo–dokumentacyjnej" (J. Karwasińska, S. Mossakowski, R. Kiersnowski, A. Gieysztor, S. Trawkowski, T. Dunin–Wąsowicz, S. Mielczarski); zamyka zbiór „rekapitulacja" (G. Labuda). Publikacja to bardzo cenna, typu niemal u nas nie znanego (zbliżona w istocie rzeczy do znanej serii niemieckiej *Wege der Forschung*), godna naśladowania, zwłaszcza w przypadkach problemów tak kontrowersyjnych i zagmatwanych w nauce jak świętowojciechowa.

Za publikację dużej wagi uznaję również ogłoszony drukiem w 1996 r., w opracowaniu Teresy Dunin–Wąsowicz, zbiór prac o św. Wojciechu pióra zmarłej w 1986 r. Jadwigi Karwasińskiej (Karwasińska 1996), głównie o charakterze źródłoznawczym, związanych bezpośrednio lub pośrednio z przygotowanymi przez tą uczoną krytycznymi edycjami dwóch najstarszych żywotów św. Wojciecha oraz pozostałego dorobku pisarskiego Brunona z Kwerfurtu.

---

[47] Na niektóre kwestie tego rodzaju będę się starał zwrócić uwagę w analitycznej części niniejszego przeglądu.

5 Źródła

Źródeł do postaci i dziejów św. Wojciecha jest, zważywszy na epokę, stosunkowo dużo i znane są one już od dawna. Jeżeli chodzi o najdawniejszą hagiografię, która zajmuje tu wyjątkowe miejsce, warto wymienić: zwięzły artykuł G. Labudy *Żywoty św. Wojciecha* w *Słowniku starożytności słowiańskich* (t. 7 cz. 1, 1982 s. 323–328), zawierający obszerny wykaz edycji i literatury przedmiotu, artykuł H. Chłopockiej z 1996 r., odpowiednie partie książki J. Starnawskiego z 1993 r., artykuł H. Frosa z 1998 r. oraz syntetyczne ujęcia uczonych polskich (Michałowska 1995) i niemieckich (Brunhölzl 1992, Berschin 1999). Do czasu ukazania się krytycznych edycji J. Karwasińskiej (zob. przyp. 7 i 8), trzeba było posługiwać się edycjami Augusta Bielowskiego i Wojciecha Kętrzyńskiego z I (1864) i IV (1884) tomów starej serii *Monumenta Poloniae Historica*, jeżeli chodzi o tzw. Pasję z Tegernsee (*Passio s. Adalperti martyris*) i legendę *Tempore illo*, nadal jesteśmy zdani na wspomniane edycje w MPH (ewentualnie w *Monumenta Germaniae Historica*, seria *Scriptores*). Inne źródła oświetlające postać i losy św. Wojciecha to źródła historiograficzne (zwłaszcza kronika Kosmasa z Pragi), hagiograficzne (zwłaszcza tzw. legenda Krystiana) i dyplomatyczne. Kwestią odrębną są dzieje kultu św. Wojciecha i pamięci o nim w późniejszych wiekach. Źródła do tego zagadnienia są liczne i różnorodne. Na pierwsze miejsce wybijają się źródła typu liturgicznego i ikonografia, ale także patrocinia kościelne i naturalnie znowu historiografia, w odniesieniu zaś do czasów nam bliskich także publicystyka, literatura piękna i dewocyjna. Poświęcimy tym sprawom nieco uwagi w dotyczącej kultu wojciechowego części niniejszego przeglądu.

Jeżeli chodzi o udostępnienie podstawowych zabytków do dziejów św. Wojciecha czytelnikowi nie władającemu znajomością łaciny, to dysponujemy od 1986 r. wspomnianym (zob. przyp. 6) przekładem Kazimierza Abgarowicza, przygotowanym i opracowanym przez J. Karwasińską. Publikacja ta obejmuje oba najstarsze żywoty, pióra – jak się domnemywa – Jana Kanapariusza (*Est locus in partibus Germaniae*) i Brunona z Kwerfurtu (*Nascitur purpureus flos*), oraz dwa pozostałe utwory pióra Brunona z Kwerfurtu – *Żywot pięciu braci męczenników* i *List do króla Henryka* (II). Przekład polski (pióra Janiny Pleziowej i Mariana Plezi, w opracowaniu i ze wstępem M. Plezi) późniejszych zabytków hagiograficznych dotyczących św. Wojciecha: *Pasji z Tegernsee*, legendy *Tempore illo* i *Miracula s. Adalberti* ukazał się dopiero w roku 1987 w publikacji *Średniowieczne żywoty i cuda patronów Polski* (Warszawa 1987, Pax). W 1997 r. ukazała się, pod redakcją o. Jana Andrzeja Spieża OP publikacja *W kręgu żywotów świętego Wojciecha* (Tyniec–Kraków 1997 ss. 288), w której zebrano teksty większości źródeł dotyczących św. Wojciecha w polskich przekładach. Żywoty Jana Kanapariusza i Brunona z Kwerfurtu ukazały się tu w przekładzie Brygidy Kürbis (pierwszy z nich ukazał się także osobno: Jan Kanapariusz 1997), *Pasja z Tegernsee* w przekładzie Mariana Plezi i B. Kürbis, *Tempore illo* i *Cuda św. Wojciecha* są przedrukami przekładów Janiny Pleziowej. Oprócz tego w antologii znalazły się fragmenty *Kroniki Czeskiej* Kosmasa z Pragi (w tłum. Marii Wojciechowskiej), pierwszy polski przekład *Legendy Krystiana* (*Żywota i męki świętego Wacława i jego babki świętej Ludmiły*) pióra Mirosława Wylęgały OP i również pierwszy polski przekład przypisywanej św. Wojciechowi *Homilii o św. Aleksym*, pióra Marka Grzelaka. Wspomnieć należy jeszcze przedruki polskich wersji niektórych tych zabytków w łączącej cechy opracowania i antologii publikacji Z. T. Wiewióry (1996A) pt. *Święty Wojciech w wieńcu cudów, pieśni i legend. Spiżowa legenda z Drzwi gnieźnieńskich* (Tempore illo, Cuda, fragmenty Pasji z Tegernsee) i w obszernym aneksie źródłowym do książki R. Goduli i T. Węcławowicza, *Polska legenda świętego Wojciecha* (1997), zawierającym średniowieczne teksty historiograficzne, hagiograficzne i liturgiczne (pełne bądź w obszernych fragmentach), obok tekstów nowożytnych. Jak z powyższego wynika, nie wszystkie znane zabytki hagiografii wojciechowej doczekały się dotąd przekładu na język polski, dotyczy to w szczególności poematu *Versus de passione s. Adalberti*, incipit *Quatuor immensi iacet inter climata mundi*, który zdaniem (dość co prawda odosobnionej w tym względzie w nauce) Mathilde Uhlirz ma być najstarszym zabytkiem hagiografii wojciechowej (z 998 r.) i wzorem dla Jana Kanapariusza [48].

Czesi dysponują od 1987 r. komentowanym czeskim przekładem praktycznie wszystkich źródeł dotyczących św. Wojciecha w zbiorze *Slavníkovci ve středověkém písemnictví* (redakcja: Rostislav Nový,

[48] Zob. niżej i przyp. 52.

Jiři Sláma, Jana Zachová [tłumaczka]) (Praha 1987, Naklad. Vyšehrad, ss. 472). W 1996 r. ukazał się czeski przekład (M. Kyralová) żywotu pióra Brunona z Kwerfurtu (Bruno z Querfurtu...).

Jeżeli chodzi o studia źródłoznawcze, których w odniesieniu do wymienionych świadectw o św. Wojciechu mamy do odnotowania sporo, skupiały się one na kilku zagadnieniach. Pierwszym z nich jest kwestia wzajemnego stosunku dwóch żywotów najstarszych i ich różnych redakcji. Uwagę uczonych przyciągały na przykład treściowe i ideowe różnice pomiędzy Jana Kanapariusza [49] a Brunona z Kwerfurtu ujmowaniem osobowości Wojciecha (Borkowska 1992, Lotter 1997A, Labuda 1997DG) [50], problem zaginionej, wspomnianej

[49] Johannes Fried w nieopublikowanym jeszcze referacie na niemiecko–polskiej sesji „Polen und Deutschland vor tausend Jahren" w Berlinie 28–29 I 2000 (zob. przyp. 40) pt. *Gnesen, Aachen, Rom. Otto III. und der Kult des heiligen Adalbert*, wystąpił z tezą o powstaniu najstarszego żywotu św. Wojciecha (Est locus...), przypisywanego zwykle Janowi Kanapariuszowi w kręgu leodyjskim, prawdopodobnie autorem był tamtejszy biskup Notger. Stamtąd tamże zapewne pochodził wspomniany i wykorzystany przez Galla Anonima *Liber de passione s. Adalberti martyris*.

[50] Wypada na tym miejscu podać wykaz ważniejszych prac poświęconych św. Brunonowi z Kwerfurtu, tak bardzo zarówno życiem, jak i twórczością związanemu ze św. Wojciechem. Z kolei z Brunonen łączy się najściślej problem Pięciu Braci Męczenników, którego zbliżające się milenium zdaje się już teraz wywoływać wzmożone zainteresowanie nauki. Zob. zbiór prac i przekładów: *Pięciu Braci Męczenników. Z dziejów religijności Polski XI w.*, red.: Danuta Zydorek, Gorzów Wlkp. 1997, oraz pierwszy przekład Żywotu św. Romualda na język polski wraz z obszernym wstępem i komentarzem: Piotr Damian, *Żywot św. Romualda*, tłum. J. Botor, Warszawa 1991. Oprócz dopiero co wspomnianych prac U. Borkowskiej, G. Labudy i F. Lottera, oraz prac i edycji J. Mitkowskiego (zob. przyp. 4) i J. Karwasińskiej (zob. przyp. 7) należy wymienić: August Kolberg, *Der hl. Bruno von Querfurt, zweiter Apostel von Preußen*, „Zeitschrift für die Geschichte und Alterthumskunde Ermlands" 8:1886, s. 1–108; Tadeusz Wojciechowski, *Eremici reguły św. Romualda czyli benedyktyni włoscy w Polsce jedenastego wieku*, w tegoż: *Szkice historyczne jedenastego wieku*, Kraków 1904, cyt. za wyd. IV, Warszawa 1970 s. 39–83; Heinrich Gisbert Voigt, *Brun von Querfurt. Mönch, Eremit, Erzbischof der Heiden und Märtyrer*, Stuttgart 1907; Z. Karwowska, *Działalność św. Brunona z Kwerfurtu na gruncie polskim w związku z ideologiczną podstawą państwa Bolesława Chrobrego*, „Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego", Dział historyczny, wydz. II, 21, 1928, s. 1–12; Leon Koczy, *Misja św. Bruna wśród Suigjów*, „Annales Missiologicae" 5:1932–1933 s. 82–102; Józef Widajewicz, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 3, Kraków 1937 s. 24–26; E. Kuczarski, *Tak zwana Passio sancti Adalperti a św. Brunon z Kwerfurtu*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie" 17:1937, 2 s. 118–123; Hanns Leo Mikoletzky, *Zur Charakteristik Bruns von Querfurt*, w: *Festschrift zur Feier des 200 jährigen Bestehens des Haus–,*

Hof– und Staatsarchives Wien, t. 1, Wien 1949 s. 378–391; Hans–Dietrich Kahl, *Compellere intrare. Die Wendenpolitik Bruns von Querfurt im Lichte hochmittelalterlichen Missions– und Völkerrechts*, „Zeitschrift für Ostforschung" 4:1955 s. 161–193 i 360–401, II wyd. w: *Heidenmission und Kreuzzugsgedanke in der deutschen Ostpolitik des Mittelalters*, red.: Helmut Beumann (*Wege der Forschung*, 7), Darmstadt 1963 s. 177–274 (z posłowiem autora); Reinhard Wenskus (zob. następny przypis); Tenże, *Forschungsbericht: Brun von Querfurt und die Stiftung des Erzbistums Gnesen*, „Zeitschrift für Ostforschung" 5:1956 s. 524–537; Walerian Meysztowicz, *Szkice o św. Brunonie–Bonifacym*, „Sacrum Poloniae Millennium" 5, Rzym 1958 s. 445–498; Tenże, *Św. Bruno na Litwie w 1009 r.*, „Alma Mater Vilnensis" 5, Londyn 1958 s. 121–132; Bruno Widera, *Brun von Querfurt und Rußland. Ein Beitrag zur Geschichte der deutsch–russischen Beziehungen um das Jahr 1000*, „Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas" 3:1959 s. 365–381; Janusz Bieniak, *Wyprawa misyjna Brunona z Querfurtu a problem Selencji*, „Acta Baltico–Slavica" 6:1969 s. 181–195; Józef Szymański, *Bruno*, w: *Hagiografia polska. Słownik bio–bibliogra-ficzny*, t. 1, red.: o. Romuald Gustaw, Poznań 1971 s. 219–227; Jadwiga Karwasińska, *Świadek czasów Chrobrego – Brunon z Kwerfurtu*, w: *Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury polskiej*, Warszawa 1972 s. 91–105, przedruk w Tejże, *Wybór pism*, t. 2: *Kujawy i Mazowsze*, Warszawa 1997 s. 264–276; J. Mitkowski, *Pięciu Braci Męczenników*, w: *Hagiografia polska. Słownik bio–bibliograficzny*, red.: o. Romuald Gustaw, t. 2, Poznań 1972 s. 243–247 i bibliografia (R. Gustaw) s. 247–250; Wolfgang H. Fritze, *Brun von Querfurt*, w: *Theologische Realenzyklopädie*, t. 7, 1980 s. 233–236; Marian Ejsmont, *Sympozjum naukowe poświęcone życiu i działalności św. Wojciecha i św. Brunona z Kwerfurtu – Olsztyn 6–8 V 1981*, „Studia Warmińskie" 19:1982, wyd. 1984 s. 5–17; Witold Jemielity, *Św. Brunon z Kwerfurtu*, tamże, s. 45–54; Julian Wojtkowski, *„Credo" św. Wojciecha (997) i Brunona (1009) w świetle „Żywota Drugiego"*, tamże, s. 55–60; Władysław Nowak, *Św. Bruno z Kwerfurtu i jego kult w diecezji warmińskiej*, tamże, s. 61–93; Józef Mitkowski, *Data dzienna śmierci „pięciu braci" (1003)*, „Kultura–oświata–nauka. Zeszyty Naukowe PAX" 1983, 5 s. 23–36; Józef Swastek, *Święty Bruno (Bonifacy) z Kwerfurtu*, w: *Polscy święci*, t. 6, Warszawa 1986 s. 11–38; T. Adamek, *Świętych Pięciu Braci Męczenników*, w: *Polscy święci*, t. 9, Warszawa 1986 s. 11–21; Tadeusz Dusza, *Pięciu Braci – kwestie kontrowersyjne*, NP 68:1987 s. 5–60; Kazimierz Jasiński, *Pięciu Braci Męczenników. Kwestie chronologiczne*, w: *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Warszawa 1991 s. 355–375, przedruk w: K. Jasiński, *Prace wybrane z nauk pomocniczych historii*, Toruń 1996 s. 78–89; Knut Görich, *Otto III. Romanus Saxonicus et Italicus. Kaiserliche Rompolitik und sächsische Historiographie* (*Historische Forschungen*, 18), Sigmaringen 1993 s. 18–51 i passim; Marek Derwich, *Kilka uwag w sprawie Pięciu Braci Męczenników*, w: *Cracovia–Polonia–Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, Kraków 1995 s. 181–188; Krystyna Górska–Gołaska, *Kult Pięciu Braci Męczenników w Kazimierzu Biskupim i rozwój towarzyszącej im legendy*, „Roczniki Historyczne" 61:1995 s. 112–140; Julian Wojtkowski, *Teologia ewangelizacji i męczeństwa św. Brunona z Kwerfur-*

tu (†1009), w: *Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości* (1996) s. 39–54; Edvardas Gudavičius, *Šv. Brunono misija*, „Darbai ir Dienos", Kaunas 1996, 3(12) s. 115–128; Jerzy Strzelczyk 1996, 1997A; Andrzej Pleszczyński, *Bolesław Chrobry konfratrem benedyktynów w Międzyrzeczu*, „Kwartalnik Historyczny" 103:1996 1 s. 3–22; Roman Michałowski, *Translacja Pięciu Braci Polskich do Gniezna – przyczynek do dziejów kultu relikwii*, w: *Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy*, Warszawa 1996 s. 173–185; Jan Tyszkiewicz, *Misja z Polski w stepach u Pieczyngów. Kościół i państwo w czasach Bolesława Chrobrego*, „Rocznik Tatarów Polskich" 4:1997 s. 45–58; Tenże, *Brunon z Querfurtu i jego misje*, „Fasciculi Historici Novi", 2 – *Z dziejów średniowiecznej Europy Środkowowschodniej. Zbiór studiów*, red.: J. Tyszkiewicz, Warszawa 1998 s. 35–48; Tenże, *Brunon z Querfurtu na Rusi*, w: *E scientia et amicitia. Studia poświęcone prof. Edwardowi Potkowskiemu w sześćdziesięciolecie urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, Warszawa–Pułtusk 1999 s. 219–227; Tenże, *Bruno of Querfurt and the resolutions of the Gniezno convention of 1000. Facts and problems*, „Quaestiones Medii Aevi Novae" 5:2000 s. 189–208; Grzegorzas Białuńskis [Grzegorz Białuński], *Šv. Brunono mirties vieta*, „Lietuvos Ist. Metraštis" 27:1997, wyd. 1998 s. 5–20; G. Białuński, *Studia z dziejów plemion pruskich i jaćwieskich*, Olsztyn 1999; Brygida Kürbis, *Inskrypcja nagrobna w katedrze gnieźnieńskiej z początku XI w.*, w: *Christianitas et cultura Europae* [ks. pam. dla Jerzego Kłoczowskiego], t. 1, Lublin 1998 s. 551–566; Ryszard Grzesik, *Skąd pochodzili Izaak i Mateusz, zamordowani w wielkopolskim eremie*, NP 89:1998 s. 467–481; Sławomir Syty 1998; Ian Wood 1999; Heinrich L. Nickel, *Zur frühen Baugeschichte der Burg Querfurt*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 169–177; Stanisław Trawkowski, *Die Eremiten in Polen am Anfang des 11. Jahrhunderts*, w: *Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa* (1998), s. 167–179; Tenże, *Bolesław Chrobry i eremici*, w: *Prusy–Polska–Europa. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych. Prace ofiarowane Prof. Zenonowi Hubertowi Nowakowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red.: Andrzej Radzimiński, Janusz Tandecki, Toruń 1999 s. 163–171; Remigiusz T. Ciesielski, *Dzieje kultu Pięciu Braci Męczenników w Kazimierzu Biskupim*, „Rocznik Koniński" 12:1998 s. 9–32; Piotr M. A. Cywiński, *Zanik pamięci o Brunonie z Kwerfurtu w świadomości zbiorowej*, „Przegląd Historyczny" 89:1998 nr 4, wyd. 1999, s. 607–613; Tenże, *Brunon z Kwerfurtu. Żywot, misje, męczeństwo*, praca dokt., Warszawa 2001; Tenże, *Druga metropolia Bolesława Chrobrego a Brunon z Kwerfurtu*, „Kwartalnik Historyczny" 108:2001, nr 4, wyd. 2002 s. 3–15; B. Kürbis, *Purpureae passionis aureus finis. Brun von Querfurt und die Fünf Märtyrerbrüder*, w: *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie*, red.: Alfried Wieczorek, Hans-Martin Hinz, t. 1, Stuttgart 2000 s. 519–526; Tejże, *Brun z Kwerfurtu i początki kultu Pięciu Braci*, w: *Polska na przełomie I i II tysiąclecia. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki Poznań, listopad 2000*, Poznań 2001 s. 115–127; Teresa Dunin-Wąsowicz, *Najstarsi polscy święci: Izaak, Mateusz i Kryspin*, w: *Kościół, kultura, społeczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych* [ks. pam. dla Stanisława Trawkowskiego], Warszawa 2000 s. 35–47; Tadeusz Poklewski-Koziełł, *Święty Brunon–Bonifacy. Życie–męczeństwo–kult*, Ząbki–Ełk 2000.

przez Galla Anonima pasji św. Wojciecha i jej ewentualnego przypisania Brunonowi (Plezia [11], Reinhard Wenskus[51]), wspomniany poemat *Quatuor immensi*[52], w ostatnich latach zaś zwłaszcza późniejszy, „polski" odłam hagiografii wojciechowej – *Pasja z Tegernsee* (Gromadzki 1992, Labuda 1997B, Grzesik 1997C) i legenda *Tempore illo* (m. in. z punktu widzenia ich wpływów na treść i ideowe oblicze wyobrażeń na Drzwiach gnieźnieńskich) (Czaplewski [12], Grzesik 1995, 1997B, Labuda 1998A, Wójcik 2000, Ginter 2002). Kwestie podstawy rękopiśmiennej, wzorowo opracowane zwłaszcza przez J. Karwasińską (zob. wyżej), nie przyciągały ostatnio uwagi badaczy; do wyjątków można zaliczyć artykuł J. Hoffmanna 2001 o rękopisie akwizgrańskim (Domarchiv G9, ok. 1200) Vita I, a zwłaszcza najnowsze, gruntowne, i tradycyjnie już niejako zrywające z ugruntowanymi poglądami studium J. Frieda 2002. Temu ostatniemu, któremu polska nauka bez wątpienia będzie musiała się gruntownie przyjrzeć, trzeba poświęcić przynajmniej kilka zdań, traktując je jako pierwszą, prowizoryczną zapowiedź na polskich łamach. Zdaniem Frieda Vita I św. Wojciecha bynajmniej nie wywodzi się z Rzymu i nie jest dziełem Jana Kanapariusza, jak od czasów edycji G. H. Pertza w MGH (1841) niemal jednomyślnie przyjmuje się w nauce i do którego to przekonania walnie przyczyniła się J. Karwasińska swymi studiami i edycjami, lecz z Leodium lub położonego na terenie tej diecezji Akwizgranu. Do takiego wniosku uprawnia przede wszystkim analiza podstawy rękopiśmiennej Żywotu oraz rozważenie roli ośrodka leodyjskiego w życiu kościelnym i ruchu intelektualnym przełomu tysiącleci. Zdaniem Frieda jedynym propagatorem kultu św. Wojciecha w początkowym okresie był nikt inny tylko cesarz Otton III, autorem

[51] R. Wenskus, *Studien zur historisch-politischen Gedankenwelt Bruns von Quarfurt*, Münster–Köln 1956 [Mitteldeutsche Forschungen, 3], *Exkurs über den Liber de passione martyris und die Passio s. Adalperti* (s. 202–246).

[52] Karl und Mathilde Uhlirz, *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Otto II. und Otto III.*, t. 2: M. Uhlirz, *Otto III. 983–1002*, Berlin 1954, zwłaszcza ekskursy XVIII (s. 538–545) i XIX (s. 546–548); R. Wenskus, *Über den Quellenwert des „Lobgedichts auf den h. Adalbert" für die Vorgänge von Gnesen im Jahre 1000*, „Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Wappen- und Siegelkunde" 1:1955 s. 250–256; J. Karwasińska, *Studia krytyczne nad żywotami św. Wojciecha, biskupa praskiego*. IV. *Miejsce Versus de passione s. Adalberti w szeregu żywotów*, „Studia Źródłoznawcze" 9:1964 s. 15–45 i przedruk w: Karwasińska 1996; Chłopocka 1996 s. 74–77.

Vita I był biskup Notker z Leodium, a także Brunon z Kwerfurtu miał swój udział w wykształcaniu się jednego z odłamów rękopiśmiennej tradycji Vita I. W Leodium powstało coś w rodzaju bazy danych (Nachrichtenpool) do postaci św. Wojciecha; z niej czerpał jeszcze na początku XII w. nasz Gall Anonim dane o zjeździe gnieźnieńskim.

Nie sposób pominąć tutaj problemu ewentualnej, w najlepszym wypadku dość skromnej w sensie ilościowym i jakościowym, twórczości samego św. Wojciecha. Omówił go całościowo H. Fros 1999, którego zdaniem z większym stopniem prawdopodobieństwa można mówić o autorstwie Wojciecha w stosunku do *Homilii o św. Aleksym*, natomiast odmówić go trzeba jeżeli chodzi o *Pasję* Gorgoniusza i Doroteusza oraz dwóch – polskiego i czeskiego – hymnów: *Bogurodzica*[53] i *Hospodine, pomiluj ny*. Zob. też Z. Soušek 1997.

6 Środowisko społeczne i rodzinne św. Wojciecha, jego formacja intelektualna i duchowa

W zakresie określonym pierwszym członem tego hasła szczególny udział ma ze zrozumiałych względów nauka czeska. Wymienić trzeba archeologiczne rozpoznanie rodzinnych Libic[54] (Princová–Justová 1995, 1999, 2000), Leveho Hradca (Tomková 1999) i Pragi (Frolík 1999), prace P. Spunara 1996, M. Bláhovej 1998, J. Slámy 1995, 1997AB, B. Nechvátala 1997 i J. Žemlički 1995, 1997, 1998 dotyczące węzłowych problemów dziejów końca X i początku XI w. na styku Czech Przemyślidów, libickiego władztwa Sławnikowiców, Polski Piastów i Saksonii, oraz prace na temat mennictwa Sławnikowiców libickich (Hásková 1995, 1997, Nový 1995, Petráň 1997, Petráň–Radomérský 1997). Naukę czeską i polską[55], w mniejszym stopniu niemiecką[56], interesowała postać Radzima–Gaudentego – przyrodniego brata i towarzysza Wojciecha i pierwszego arcybiskupa

[53] Problem autorstwa Bogurodzicy i możliwości przypisania jej św. Wojciechowi ma bogatą (zwłaszcza polską) literaturę zagadnienia, w której orientuje (obok wspomnianej pracy Frosa) Wydra 1992.

[54] W 1994 odbyło się specjalne sympozjum („okrągły stół") uczonych czeskich na ten temat, zob. wyżej, s. 13.

[55] Zob.: Wojciech T k a d l č i k, *Święty Radzim*, „Zeszyty Naukowe KUL" 21:1978 z. 1(81) s. 65–70; Czesław D e p t u ł a, *Jeszcze o św. Radzimie*, tamże, s. 70–75.

[56] Zob. prace J. Frieda.

gnieźnieńskiego (zob. także Urbańczyk 2001). Przypadający już w 1993 r. milenijny jubileusz założonego przez św. Wojciecha klasztoru w Brzewnowie zaowocował przynajmniej dwoma pracami zbiorowymi[57]; związki tego klasztoru z Węgrami zbadał T. [von] Bogyay 1994.

Sprawozdanie z długoletnich badań archeologicznych w Magdeburgu – mieście lat szkolnych Wojciecha, wsparte danymi źródeł pisanych, zawdzięczamy przedwcześnie zmarłemu Hansjürgenowi Brachmannowi (1999), „inspiracje misyjne Kościoła magdeburskiego w działalności chrystianizacyjnej św. Wojciecha i św. Brunona z Kwerfurtu" zainteresowały natomiast G. Labudę (1997G).

Problem peregrynackiego żywota św. Wojciecha stał się przedmiotem kilku prac, próbujących go ująć w różnych aspektach: Labuda (zwłaszcza 1997I i 2000A), Swastek 1990 – z punktu widzenia biograficznego, Deptuła (1998) – z punktu widzenia ideowego i Kapiszewski [13, 14], Żaki (1998, 2000) – z punktu widzenia komunikacyjnego. W nauce polskiej szczególnie pilnie starano się dociec przebiegu drogi Wojciecha z Węgier na północ (Kapiszewski), w Polsce oraz do Prus, ale mamy do odnotowania również pracę dotyczącą niezrealizowanego zamiaru pielgrzymki do Jerozolimy (Kobielus 1998).

Wiele nowych, nie tylko na polskim gruncie, spostrzeżeń przyniosły prace M. Rokosza (1990–2000) dotyczące aspektów rzymskich w biografii i rozwoju kultu św. Wojciecha. Wokół kwestii wspólnoty awentyńskiej, co do której nauka polska może się poszczycić (najzupełniej pominiętą poza Polską) pracą Stanisława Zakrzewskiego z 1903 r. [2], jej roli w kształtowaniu się sylwetki duchowej Wojciecha (i Brunona z Kwerfurtu), oraz domniemanej roli w cesarskich bądź/i papieskich planach chrystianizacji Europy wschodniej, rozwinęła się w bliższych nam czasach ożywiona polemika naukowa; przeważa w tej chwili tendencja umiarkowana[58].

[57] *Tausend Jahre Benediktiner in den Klöstern Břevnov, Braunau und Rohr*, red.: P. J. H o f f m a n OSB, St. Ottilien 1993 („Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige", Erg.–Bd. 33); *Milénium břevnovského kláštera* (1993).

[58] Bernard H a m i l t o n, *The monastery of St. Alessio and the religious and intellectual Renaissance in tenth–century Rome*, „Studies in Medieval and Renaissance History" 2:1965 s. 265–310; Karl B o s l, *Das Kloster San Alessio auf dem Aventin. Zu Rom–Griechisch–Lateinischslavischen Kontakte in römischen Klöstern vom 6./7.*

Na uwagę zasługują prace dotyczące otoczenia św. Wojciecha w różnych okresach jego życia. Odnotowałbym tu z jednej strony dwie prace K. Doli 1997BC, a z drugiej – monografie poszczególnych, związanych w ten czy inny sposób z Wojciechem, aktorów ówczesnej sceny politycznej bądź opracowania ich związków z Wojciechem: Ottona III (Althoff 1996, Eickhoff 1999, Hlawitschka 1999, Strzelczyk 2000), cesarzowej Teofano (Hrochová 1997), arcybiskupa Willigisa (Strzelczyk 2001), Gerberta z Aurillac [papieża Sylwestra II] (Riché 1994; Gieysztor, Adamska, Strzelczyk[59], Michałowski 2001), Bolesława Chrobrego (Strzelczyk 1999).

7 Niepowodzenie w Pradze, droga do Polski i kwestia działalności w Polsce

Jeżeli chodzi o niepowodzenie na stolicy biskupiej w Pradze, którego skutkiem było dwukrotne jej – zapewne wymuszone okolicznościami – opuszczenie, źródła, jak wiadomo, wspominają jedynie o wewnątrzkościelnych momentach – dysonansie pomiędzy wysokimi wyobrażeniami i wymaganiami Wojciecha wobec swoich diecezjan, łącznie z dworem książęcym, a realiami społeczeństwa czeskiego końca X w., z wielkimi oporami przyjmującego propagowane przez ludzi Kościoła, zwłaszcza co bardziej bezkompromisowych, ideały i normy życia chrześcijańskiego. Jest to, oczywiście, jednostronny, wręcz naiwny punkt widzenia; jak słusznie, choć może z nadmierną

bis zum Ende des 10. Jahrhunderts, w: *Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients* 10, München 1970 s. 21–27; Jean–Marie S a n s t e r r e, *Le monastère des Saints–Boniface–et–Alexis sur l'Aventin et l'expansion du christianisme dans le cadre de la „Renovatio Imperii Romanorum" d'Otton III*, „Révue Bénedictine" 100: 1990 s. 493–506; Ekkehard E i c k h o f f, *Basilianer und Ottonen*, „Historisches Jahrbuch" 114:1994 nr 1 s. 10–46.

[59] Aleksander G i e y s z t o r, *Sylvestre II et les Églises de Pologne et Hongrie*, w: *Gerberto. Scienza, storia e mito*, Bobbio 1985 s. 733–746; wersja polska: *Sylwester II i Kościoły w Polsce i na Węgrzech*, w: *Święty Wojciech w tradycji i kulturze europejskiej* (1992), s. 47–56; Anna A d a m s k a, *Les problèmes de l'Église en Pologne et en Bohême à l'epoque de Gerbert d'Aurillac*, w: *Gerbert l'Européen. Actes du colloque d'Aurillac 4–7 juin 1996*, red.: N. C h a r b o n n e l, J. E. I u n g, Clermont–Ferrand 1997 s. 247–253; T e j ż e, *Gerbert z Aurillac – papież Sylwester II – w świetle nowych publikacji*, NP 89:1998 s. 443–451; J. S t r z e l c z y k, *Gerbert z Aurillac – Sylwester II. Papież roku tysięcznego*, „Życie i Myśl" 46:1999 nr 4(444) wyd. 2000 s. 37–56. Sylwester II jest jedną z głównych postaci obszernego eseju historycznego S. Bratkowskiego 1997A.

emfazą podnosi D. Třeštík (2000A, s. 139), *wären alle Bischöfe aus ihren Diözesen geflohen, in denen man trotz der Mahnungen und Verbote der Kirche und des Bischofs christliche Sklaven an Juden verkaufte, in denen Priester heirateten und Laien unkanonische Ehen schlossen oder das Fasten vernachlässigten, dann wäre Rom in wenigen Tagen von ihnen überfüllt*[60]. Rzeczywistą przyczyną były nie do pogodzenia konflikty interesów politycznych pomiędzy Wojciechem, reprezentującym stronnictwo Sławnikowiców, które, wykorzystując strategiczne położenie swego libickiego władztwa pomiędzy Pragą Przemyślidów, Gnieznem Piastów i Magdeburgiem dynastii ottońskiej, oraz antagonizm bawarsko–saski (Przemyślidzi tradycyjnie wiązali się z opozycją bawarską, panowie na Libicach ze stronnictwem saskim)[61], właśnie w latach osiemdziesiątych – dziewięćdziesiątych X stulecia (do „krwawej łaźni" libickiej w 995 r. [zob.: Fidler 1997]) w sposób szczególnie jaskrawy, wręcz demonstracyjny, manifestowali swoją niezależność od Pragi. Nabrało to szczególnej wagi, a z praskiego punktu widzenia stało się wręcz nie do utrzymania po utracie na rzecz Piastów około 990 roku Małopolski i Śląska.

Niezależnie od politycznych płaszczyzn konfliktu w tej konkretnej sprawie, sporo słuszności wydaje się być w obserwacji F. Grausa[62], iż dla księcia czeskiego (a kto wie, czy tej obserwacji nie można by uogólnić i odnieść do stosunków pozaczeskich, np. polskich) powierzanie kluczowych stanowisk kościelnych przedstawicielom wpływowych rodów rodzimych wiązało się z dużym ryzykiem politycznym, których można było uniknąć przez powierzanie ich cudzoziemcom, zwłaszcza mnichom. Zdaniem D. Třeštíka wzajemny stosunek biskupa Wojciecha i księcia Bolesława II nie był jednak bynajmniej jednoznacznie negatywny. Obaj mieli współpracować nad planami utworzenia arcybiskupstwa zachodniosłowiańskiego w Pradze, nawiązującego do tradycji metropolii św. Metodego, czego źródłowymi śladami są: późniejszy opis granic biskupstwa praskiego w kontrowersyjnym dokumencie z 1086 r. (DH IV 390) i niemniej kontrowersyjny

[60] Co do stanu chrystianizacji społeczeństwa czeskiego w dobie św. Wojciecha zob. Sommer 1998.

[61] Zob.: František G r a u s, *Böhmen zwischen Bayern und Sachsen. Zur böhmischen Kirchengeschichte des 10. Jahrhunderts*, „Historica" 17:1969 s. 5–42.

[62] Dz. cyt., s. 30.

(zwłaszcza po pracach Johannesa Frieda 1989, 1998, 2001, 2002 [63]) zapis Roczników z Hildesheimu dotyczący podróży Ottona III z 1000 r. i ogłoszonych wówczas decyzji organizacyjno–kościelnych. Początkowo dwory praski i gnieźnieński miały ponoć współpracować w tym celu, gdy jednak Mieszko I zajął Małopolskę i Śląsk [64], sytuacja Wojciecha, który zaakceptował – niezrealizowany co prawda wtedy, ale akt *Dagome iudex* byłby czyś w rodzaju wstępu – plan samodzielnej polskiej prowincji kościelnej, *machte sich Adalbert damit des offenen Landesverrats schuldig* [...] *war sicher tief enttäuscht* [agresywnym posunięciem władcy gnieźnieńskiego] *und auch in Prag kompromittiert* i musiał po raz pierwszy opuścić swój kraj. *Man hatte ihm aber in Böhmen vergeben*, na mniej więcej trzy lata Wojciech powrócił do Pragi i zaczął *sicher nicht ohne Zustimmung des Fürsten selbst* [Bolesława II], *wieder an der Verwirklichung seines Planes zu arbeiten* [65], to znaczy nie zaniechał zamiaru, nawet bez Krakowa i Wrocławia, uzyskać rangę arcybiskupią dla siebie i Pragi. Dlatego, tutaj Třeštík akceptuje wywody Frieda, zgodnie z Rocznikiem Hildesheimskim, Otton III wczesnym 1000 r. udawał się do Gniezna z zamiarem założenia metropolii wcale nie tam, lecz w Pradze. Przyczyn, dla których plan ten uległ modyfikacji na rzecz Gniezna, nie musimy już tutaj rozpatrywać.

[63] Z którymi, także z poruszanego tutaj punktu widzenia, polemizował zwłaszcza G. L a b u d a, szczególnie dobitnie w rozprawach: *Aspekty polityczne i kościelne tzw. „zjazdu gnieźnieńskiego" w roku 1000*, w: *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, red.: Henryk S a m s o n o w i c z, Kraków 2000 s. 17–33 i *Der „Akt von Gnesen" vom Jahre 1000. Bericht über die Forschungsvorhaben und –ergebnisse*, „Quaestiones Medii Aevi Novae" 5:2000 s. 145–188. Ostatnie, jak dotąd, słowo Frieda w tej sprawie: Fried 2002 s. 273–279.

[64] Třeštík akcentuje wielkie znaczenie posiadania tych ziem dla Bolesława II, gdyż przez nie przebiegał transkontynentalny szlak handlowy, zwłaszcza niewolników, przynoszący wielkie zyski księciu i jego drużynie. Rola Pragi w handlu niewolnikami jest dobrze poświadczona w źródłach. Występowanie św. Wojciecha w obronie jeńców chrześcijańskich sprzedawanych Żydom wynikało wprawdzie zapewne z ogólnych założeń prawa i obyczaju kościelnego, mogło jednak w ówczesnej konkretnej sytuacji dotyczyć w dużej mierze jeńców polskich, popadających w niewolę czeską w trakcie walk przełomu lat 80. i 90., a postawa biskupa praskiego mogła być w tych okolicznościach postrzegana jako przejaw sympatii propolskich. Zdaniem Třeštíka rzeczywistą przyczyną kryzysu państwa czeskiego po śmierci Bolesława II (999) nie była rywalizacja z rodem Sławnika i tragiczny (dla Sławnikowiców) jej finał, lecz właśnie utrata wspomnianych prowincji i dochodów związanych z lukratywnym handlem dalekosiężnym.

[65] Třeštík 2000 s. 140.

W sprawie pobytu czy pobytów św. Wojciecha na Węgrzech i jego roli w dziejach chrześcijaństwa i Kościoła węgierskiego wypowiadali się w ostatnich latach po stronie węgierskiej m. in. Thomas von Bogyay [26], G. Adriányi 1992, L. Veszprémy 1999, a poza tym J. Steinhübel 1998, R. Grzesik 1999 i niejednokrotnie G. Labuda (zwłaszcza 2000A). Krótki szkic historiograficzny na ten temat ogłosił w 1998 Michał Frąckowiak.

W tym miejscu warto może przytoczyć kilka prac usiłujących poddać nieco głębszej analizie teoretyczne aspekty działalności Kościoła w czasach św. Wojciecha. Zajmowali się tym przede wszystkim G. Labuda 1997GL, A. Weiss 1997, J. Strzelczyk 1998.

Możliwości prowadzenia działalności w Polsce południowej, niejako w drodze do Gniezna, jak również kwestię konkretnej drogi z Węgier do Polski, rozważało wielu badaczy. Aczkolwiek zbyt daleko zaprowadziłoby nas nawet wybiórcze cytowanie bogatej i lawinowo w ostatnich latach rosnącej [66] specjalistycznej literatury przedmiotu w dziedzinie archeologii wczesnodziejowej i dyscyplin pokrewnych, warto wskazać na artykuły K. Tobolskiego 1997 o środowisku przyrodniczym Polski w czasach św. Wojciecha i Z. Kurnatowskiej 1999, 2000 o możliwościach uchwycenia stanu chrystianizacji i misjonarskiej działalności św. Wojciecha w Polsce metodami archeologicznymi. O ile kontaktom historycznym i kościelnym polsko–czeskim w czasach Bolesława Chrobrego i św. Wojciecha poświęcono w nauce wiele uwagi [67], o tyle innym rodzajom oddziaływań znacznie mniej, odnotujmy jednak artykuł L. Bednarczuka 2000 o związkach językowych i kontaktach kulturowych Polski południowej z Czechami i Słowacją w czasach św. Wojciecha. Wiąże się z tym sprawa roli liturgii

[66] Zob. przynajmniej tytuły podstawowych, bilansujących dorobek badawczy najnowszych prac zbiorowych: *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, red.: Henryk S a m s o n o w i c z, Kraków 2000; *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie zjazdu gnieźnieńskiego*, red.: Andrzej B u k o, Zygmunt Ś w i e c h o w s k i, Warszawa 2000; *Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych. Nowe fakty. Nowe interpretacje*, red.: Zofia K u r n a t o w s k a, Poznań 2001.

[67] Oprócz wielu prac G. L a b u d y, z których część tylko wymieniono w bibliografii towarzyszącej niniejszemu przeglądowi, zob. pracę zbiorową: *Chrystianizacja Polski południowej*, Kraków 1994 (materiały sesji naukowej z 29 VI 1993).

słowiańskiej w Czechach, na Węgrzech i w Polsce, oraz stosunek św. Wojciecha do niej. Zdania są tu rozbieżne, historycy prawosławni na ogół surowo oceniają działalność Wojciecha przypisując mu, zgodnie z późnośredniowieczną, sporadycznie odnotowaną tradycją, czynną rolę w likwidowaniu tradycji cyrylometodiańskich [68], pewna liczba autorów katolickich i nie ujawniających wprost swej przynależności konfesjonalnej przychyla się do tej opinii, z uczonych bliżej zajmujących się tym aspektem życia i działalności Wojciecha H. Łowmiański [69], natomiast stanowczo przeciwstawił się jej niejednokrotnie (ostatnio w 2000A) G. Labuda i pogląd jego podziela, jak się wydaje, zdecydowana większość badaczy. Ostatnio pozytywnie o tolerancji Wojciecha i jego uczniów *w stosunku do słowiańskiego języka liturgicznego*, wypowiedział się T. Wasilewski (1997): *zapewne nawet sami szerzyli rzymsko–bizantyńską liturgię św. Piotra, językowo grecką lub słowiańską. Dzięki temu biskup Wojciech i jego współpracownicy uniknęli konfliktu ze zwolennikami słowiańskiego języka liturgicznego w Czechach. Ich działalność misyjna nie tylko cieszyła się uznaniem w Polsce i na Węgrzech, lecz święciła tam wielkie sukcesy* (tamże, s. 49). Na temat stosunku Wojciecha do liturgii bizantyjskiej wypowiedział się również V. Huňáček 1997.

Kwestia itinerarium św. Wojciecha w Polsce, przed przybyciem na dwór Bolesława Chrobrego, bez wątpienia w Gnieźnie, nieuchwytna bezpośrednio w źródłach, nie da się oddzielić od patrociniów wojciechowych i innych form lokalnej tradycji o Świętym i dyskusji na temat jej wiarygodności. O ile Łowmiański (zob. przyp. 69) zapatruje się na nią ostrożnie lecz optymistycznie, a Labuda podtrzymuje sąd sceptyczny, o tyle w rozmaitych pracach o charakterze regionalnym, zarówno pretendujących do miana naukowości, jak również dążących do nadania historycznej wiarygodności miejscowym podaniom i tradycjom, można nadal dostrzec wyraźny niekiedy brak umiaru i krytycyzmu. Powrócimy do tego zagadnienia w rozdziale dotyczącym rozwoju tradycji o św. Wojciechu.

[68] Zob. jednak wyważoną opinię Jerzego Klingera, *Nurt słowiański w początkach chrześcijaństwa polskiego*, „Rocznik Teologiczny ChAT" 9:1967 nr 1 s. 33–90; przedruk w Tegoż, *O istocie prawosławia. Wybór pism*, Warszawa 1983, zwłaszcza s. 386–389. Notabene: Odpowiedni ustęp (s. 59–61) w mało skądinąd krytycznej broszurce Franka Kmietowicza, *Kiedy Kraków był „trzecim Rzymem"*, Białystok 1994, trudno określić inaczej jak plagiat z cytowanej pracy ks. Klingera.

[69] H. Łowmiański [21]; Tegoż, *Religia Słowian i jej upadek (w. VI–XII)*, Warszawa 1979 s. 303 nn.

8 Misja w Prusach. Męczeństwo

Jest rzeczą zrozumiałą, że w związku z milenijnym jubileuszem szczególny wysiłek nauki skierował się na okoliczności męczeńskiej śmierci św. Wojciecha. Ponieważ problem ten został bardzo szczegółowo i – jak zwykle – kompetentnie opracowany przez G. Labudę (2000A) w jego podstawowej syntezie, można się ograniczyć do niewielu uwag. Wypada odesłać do bibliografii po tytuły prac, szczególnie licznych w latach okołojubileuszowych, dotyczących pruskiego „tła dziejowego" misji Wojciechowej (jak i nieco późniejszej misji Brunona z Kwerfurtu), jak np. szereg prac G. Labudy, P. Urbańczyka, J. i Ł. Okulicz–Kozarynów. Sam Labuda konsekwentnie opowiada się za tezą o Pomezanii jako miejscu męczeństwa, uzasadnioną w 1966 r. przez S. Mielczarskiego [16], pogłębiając w niejednym punkcie argumentację tego uczonego i uczonych późniejszych. Teza pomezańska, najczęściej wskazująca na miejscowość Święty Gaj (niem.: Heiligenwalde) w rejonie ujścia rzeki Dzierzgoń do jeziora Drużno (które niegdyś było płytką zatoką morską) zdaje się też zdecydowanie przeważać w nowszej nauce historycznej. Najbardziej konsekwentnym zwolennikiem tezy konkurencyjnej, sambijskiej (Tenkitten u północnej nasady Mierzei Wiślanej) [70], był przedwcześnie zmarły J. Powierski ([17], 1993, 1997, 1998, 2000). Należy odnotować duże zaangażowanie archeologów polskich, zmierzające do uzasadnienia i sprecyzowania szlaków ostatniej drogi Wojciecha i jego towarzyszy i miejsca kaźni Świętego, w szerszych ramach dziejów (także osadniczych) pogranicza polsko–pruskiego w czasach Bolesława Chrobrego (Adalbertus I–IV, Pogranicze polsko–pruskie... 1997, prace Jerzego i Łucji Okuliczów (1994, 1996), P. Urbańczyka i innych). Za najistotniejsze z punktu widzenia problemów świętowojciechowych wolno uznać badania geologiczne i paleohydrograficzne nad przebiegiem linii

[70] P. Urbańczyk 1998A s. 13, wspomina opinię rosyjskiego archeologa Władimira Kułakowa 1996, zgodnie z którą miejsce śmierci św. Wojciecha miałoby znajdować się nawet na północnym brzegu Sambii, u nasady Mierzei Kurońskiej, w pobliżu dzisiejszego Zelenogradska.

brzegowej Bałtyku przed tysiącem lat [71], ustalenie prawdopodobnego przebiegu szlaku komunikacyjnego z Kujaw do Prus, z którego mógł korzystać św. Wojciech [72], oraz opracowanie dokładnego katalogu archeologicznie uchwytnych śladów osadnictwa staropruskiego między Wisłą a Pasłęką we wczesnym średniowieczu [73], wreszcie – podjęcie badań wykopaliskowych na grodzisku w Kwietniewie gmina Rychliki, identyfikowanym przez wielu uczonych z „Cholinum" – miejscem kaźni św. Wojciecha z jego Pasji [74].

9 Kult i tradycja o św. Wojciechu

W sprawie autentyczności relikwii św. Wojciecha, przechowywanych (od 1038) w Pradze, w Gnieźnie i innych miejscach, mamy do odnotowania kontrowersję między uczonym czeskim E. Vlčkiem (Vlček 1997AB) a polskim – K. Śmiglem (zwłaszcza 1998A). Zob. także artykuły E. Dąbrowskiej 1999 i D. Pałki 1997, oraz W. Występskiego 1995 o gnieźnieńskich relikwiarzach św. Wojciecha. Wyczerpującej monografii na temat dziejów kultu Wojciecha ani w Polsce, ani poza nią dotąd nie ma, choć literatura (zresztą różnej jakości) jest tu bardzo obszerna (w odniesieniu do Czech zob.: J. Kadlec 1997, do Słowacji: V. Judák 1998, do Węgier L. Veszprémy 1999).

Trudnej do jednoznacznego określenia kwestii kanonizacji św. Wojciecha poświęcona została częściowo konferencja gnieźnieńska z 1999 r. (zob. s. 19), zob. zwłaszcza H. Misztal i J. Strzelczyk 2002A.

Uchylić muszę się na tym miejscu od szczegółowego referowania problematyki zjazdu czy synodu gnieźnieńskiego roku 1000, choć

[71] Zob.: Jerzy Nitychoruk, *Podsumowanie badań geologicznych Żuław Elbląskich przeprowadzonych w ramach programu* „Adalbertus", w: „Adalbertus", t. 1:1998 s. 23–34; Maria Kasprzycka, *Mierzeja Wiślana – powstanie, rozwój, cieśniny*, tamże, s. 35–48.

[72] Zob. zbiór studiów na ten temat w 2 tomie „Adalbertus" (1997) i inne prace, zwłaszcza Wojciecha Chudziaka, na ten temat.

[73] M. F. Jagodziński, w: „Adalbertus", t. 3:1997; Tenże, *Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą a Pasłęką we wczesnym średniowieczu. Komentarz do katalogu stanowisk*, w: „Adalbertus", t. 1:1998 s. 159–197.

[74] Zob.: sprawozdania Marka F. Jagodzińskiego – Mirosława Jonakowskiego – Zbigniewa Sawickiego i Grzegorza Stasiełowicza w 1 tomie „Adalbertus", s. 49 nn., 199 nn.

znajduje się ona niejako u progu dziejów kultu św. Wojciecha [75]. P. Skubiszewski ze zjazdem gnieźnieńskim (dar Ottona III?) łączył

[75] Z obszernej literatury na ten temat, wywołanej także 1000–leciem zjazdu, którą w reprezentatywnym wyborze wymieniam w książce *Zjazd gnieźnieński*, Poznań 2000 s. 136–145, podaję tu jedynie kilka prac najnowszych, a więc tam nie ujętych: Peter Schreiner, *Vor 1000. Jahren: Die Gnesener Vereinbarung am Grab des hl. Adalbert und Richeza, eine Rheinländerin auf dem polnischen Königsthron*, „Pulheimer Beiträge zur Geschichte und Heimatkunde" 21:1997 s. 269–273; W. Mischke 1998; Marina Jur'jevna Paramonova, *Central'naja Evropa nakanune 1000 goda: sv'jatoj v političeskoj igre central'noevropejskich pravitelej*, „Odissej–Čelovek v istorii" 1997, wyd. 1998 s. 47–70; *Szprotawski epizod zjazdu gnieźnieńskiego w 1000 r.*, red.: Hieronim Szczegóła, Szprotawa 2000 (m. in.: Jarosław Dudek, *Zjazd gnieźnieński 1000 r. jako wyraz realiacji polityki cesarstwa Ottonów wobec Europy Środkowo–Wschodniej*, s. 67–88; H. Szczegóła, *Spotkanie Ottona III z Bolesławem Chrobrym w Iławie w 1000 r.*, s. 105–128); A. Kościelecka – P. Dzianisz 2000; „Z otchłani wieków" 55:2000 nr 3–4. [Blok artykułów] *Polska przed tysiącem lat* (s. 5–76); Roman Michałowski, *Początki arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, w: *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, red.: Jerzy Strzelczyk, Janusz Górny, Gniezno 2000 s. 27–48; Tadeusz Wasilewski, *Zjazd gnieźnieński w r. 1000 i jego znaczenie polityczne i kościelne*, w: *Osadnictwo i architektura ziem polskich w dobie zjazdu gnieźnieńskiego*, red.: Andrzej Buko, Zygmunt Świechowski, Warszawa 2000, s. 23–34; Tenże, *Zjazd gnieźnieński w roku 1000 i powstanie królestwa i metropolii kościelnej w Polsce*, w: *Polska na przełomie I i II tysiąclecia. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Poznań, listopad 2000*, Poznań 2001 s. 103–113; Christian Lübke, *Kaiser Otto III. und die Gründung der polnischen Kirche im Jahr 1000*, w: *Salsa Cholbergiensis. Kołobrzeg w średniowieczu*, red.: Lech Leciejewicz, Marian Rębkowski, Kołobrzeg 2000, s. 67–72; Stanisław Rosik, *Reinbern – Salsae Cholbergiensis ecclesiae episcopus*, tamże, s. 85–93; Tomasz Jasiński, *Tytulatura Bolesława Chrobrego na zjeździe gnieźnieńskim*, w: *Memoriae amici et magistri. Studia historyczne poświęcone pamięci Prof. Wacława Korty (1919–1999)*, Wrocław 2001 s. 23–31; Jonathan Shepard, *Otton III, Boleslaw Chrobry and the „happening" at Gniezno, A. D. 1000: some possible implications of Professor Poppe's thesis concerning the spring of Anna Porphyrogenita*, w: *Byzantium and East Central Europe (Byzantina et slavica Cracoviensia, III)*, red.: Günter Prinzing, Maciej Salamon, współpraca Paul Stephenson, Cracow 2001 s. 27–48. Zob. także prace G. Labudy wymienione w przyp. 63 oraz *Zjazd i synod gnieźnieński w roku 1000*, „Kwartalnik Historyczny" 107:2000 nr 2 s. 107–122; *Die Gründung der Metropolitanorganisation der polnischen Kirche auf der Synode in Gnesen am 9. und 10. März 1000*, „Acta Poloniae Historica" 84:2001, s. 5–30; *Utworzenie metropolitalnej organizacji Kościoła polskiego na synodzie w Gnieźnie w dniach 9–10 marca 1000 r.*, w: *Milenium synodu – zjazdu gnieźnieńskiego*, red.: J. Kłoczowski, Cz. Pest, W. Polak, Lublin 2001 [recte: 2002] s. 29–53; Giulia Barone 2002. Ostatnio ukazała się ważna praca zbiorowa: *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren. Die Berliner Tagung über den „Akt von Gnesen"*, red.: M. Borgolte [i B. Scheller], Berlin 2002 (*Europa im Mittelalter. Abhandlungen und Beiträge zur historischen Komparatistik*, 5), m. in. z następującymi ważnymi ar-

tzw. kielich św. Wojciecha ze skarbca katedry gnieźnieńskiej [76]. Najwcześniejsze archeologicznie uchwytne ślady kultu św. Wojciecha w katedrze gnieźnieńskiej przedstawił ostatnio T. Janiak 2000AB, natomiast Z. Świechowski [20a] i 1998 przedstawił najdawniejsze konfesje św. Wojciecha [77]. Późniejsze przemiany i losy gnieźnieńskiego pochowku św. Wojciecha, jak również rolę tego miejsca w dziejach duchowości polskiej przedstawiali: E. Soroka 1994, I. Remblewski 1995, Gabriela Mikołajczyk 1997, K. Śmigiel 1997BDE, A. Woziński 1999, P. Niemcewicz 2000. Do niedawna, to znaczy do wykazania przez archeologów [78] stosunkowo późnych (I poł. XII w.) początków budowli sakralnych w Trzemesznie, spornym w nauce był problem rzekomo najwcześniejszego miejsca pochowku św. Wojciecha w tamtejszym klasztorze. Zwolenniczką tej teorii była zwłaszcza Krystyna Józefowiczowa [27], do zdecydowanych oponentów należy zaliczyć G. Labudę (zwłaszcza 1995). Oczywiście kwestią odrębną jest kult św. Wojciecha w Trzemesznie (zob. Białłowicz–Krygierowa 1999).

Najwcześniejsze ślady kultu św. Wojciecha w skali europejskiej, wiążące się bez wątpienia z działalnością samego Ottona III, zbadała najpełniej T. Dunin–Wąsowicz ([29], 1999, 2000A [79]), trzeba też wymienić tu cenny artykuł A. Gieysztora [18] o najwcześniejszym wyobrażeniu Wojciecha na studzience w kościele św. Bartłomieja na Wyspie Tybrowej w Rzymie, oraz prace M. Rokosza (1990, 1996, 2000). Echo kultu świętowojciechowego w Gnieźnie przed „translacją" do Pragi w dalekim benedyktyńskim opactwie w Moyenmoutier (w Wogezach) w XI w. zbadał S. Trawkowski [80]. Wyobrażeniom św. Wojciecha na monetach polskich jako świadectwu kształtującego się kultu poświęcili prace R. Kiersnowski, A. Schmidt, R. Wojtczak, Borys Paszkiewicz i S. Suchodolski [81], na pieczęciach środkowoeuropejskich – D. Stehliková 1997.

Pozostaje sprawą otwartą, jak dalece kult św. Wojciecha zdołał rozwinąć się w Polsce w pierwszych dziesięcioleciach XI w. Czy milczenie źródeł (z wyjątkiem wzmianki w liście Brunona z Kwerfurtu do króla Henryka II o pomocy „świętego męczennika Wojciecha" u boku „świętego Piotra, którego lennikiem [Bolesław Chrobry] się mieni" Polakom w trakcie sasko–lucickiej wyprawy Henryka II z 1005 r.), wobec znanego ogólnego ubóstwa źródeł dla tego okresu (zwłaszcza po 1018 r., kiedy to zamilkła kronika Thietmara), może być uznane za symptomatyczne? Czy istotnie, jak sądzi J. Fried, w najdawniejszym okresie, mimo posiadania relikwii, dwór i Kościół polski nie wykazywali nadmiernej aktywności w propagowaniu „kosmopolitycznego" kultu św. Wojciecha, bądź co bądź Czecha z pochodzenia, a w dodatku zbyt silnie „zaangażowanego" – dzięki Ottonowi III i innym europejskim ośrodkom (Awentyn, Leodium) – w sprawy Cesarstwa? Czyżby w jakimś stopniu na tej domniemanej rezerwie dworu polskiego zaważyły niezbyt jasno co prawda rysujące się w źródłach, ale przecież niezaprzeczalne kontrowersje pomiędzy Chrobrym a arcybiskupem Radzimem? Czy i na ile kult Pięciu Braci Męczenników miał w zamyśle Bolesława Chrobrego (i biskupa poznańskiego Ungera?) zrównoważyć lub zastąpić kult „obcego" Wojciecha? Jaką rolę wreszcie odegrało pozbawienie Pol-

---

tykułami: Wolfgang Huschner, *Abt Odilo von Cluny und Kaiser Otto III. in Italien und in Gnesen (998–1001)* (s. 111–161), Heinrich Dormeier, *Die Renovatio Imperii Romanorum und die „Außenpolitik" Ottos III. und seiner Berater* (s. 163–191), J. Fried 2002, J. Wyrozumski, *Der Akt von Gnesen und seine Bedeutung für die polnische Geschichte* (s. 281–291) i G. Althoff, *Symbolische Kommunikation zwischen Piasten und Ottonen* (s. 293–308). Ostatnio: Artur Kuźma, *Laetare Hierusalem... . Uwagi do chronologii i organizacji zjazdu gnieźnieńskiego*, RH 48:2000 z. 2. wyd. 2002 s. 265–281.

[76] P. Skubiszewski, *Tzw. Kielich św. Wojciecha – pamiątką Zjazdu Gnieźnieńskiego?* w: *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury* [ks. pam. dla Aleksandra Gieysztora], Warszawa 1976 s. 521–536.

[77] Wcześniej: Aleksandra Świechowska, Zygmunt Świechowski, *Konfesje św. Wojciecha*, w: *Katedra gnieźnieńska*, red.: A. Świechowska, t. 1, Poznań–Warszawa–Lublin 1970 s. 126–147.

[78] Badania i odkrycia Jadwigi Chudziakowej. Z jej prac na ten temat zob.: *Kościół opacki w Trzemesznie – próba rekonstrukcji faz rozwojowych*, „Archeologia Historica Polona" 2:1995 s. 133–144. Także Marcin Wiewióra, *Próba rekonstrukcji etapów budowy klasztoru kanoników regularnych w Trzemesznie*, tamże, s. 145–179.

[79] Wcześniejsze jej prace na ten temat zostały wymienione w przyp. 11.

[80] S. Trawkowski, *In Palona apud reverendum beati martyris Adalberti sepulchrum. Ze studiów nad dewocją wczesnośredniowieczną*, 2, w: *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury* [ks. pam. dla Aleksandra Gieysztora], Warszawa 1976 s. 579–589.

[81] R. Kiersnowski, *O brakteatach z czasów Bolesława Krzywoustego i roli kultu św. Wojciecha w Polsce*, „Wiadomości Numizmatyczne" 3:1959 s. 147–167 (reedycja: Labuda 1997F); S. Suchodolski, *Jeszcze o brakteatach Bolesława Krzywoustego*, tamże 20, 1976, s. 32–41; A. Schmidt 1995; R. Wojtczak 1997; B. Paszkiewicz 1998; S. Suchodolski 2000AB.

ski relikwii św. Wojciecha i innych świętych przez Czechów Brzetysława I? Z jednej strony kult bez relikwii był w średniowieczu sprawą niełatwą, z drugiej jednak, czyż fakt ten, wraz z innymi okolicznościami pogańskiej reakcji lat trzydziestych XI w. nie stał się swego rodzaju wstrząsem dla miarodajnych czynników polityczno–kościelnych w Polsce i nie wyzwolił nowej energii w zakresie odnowienia tak kultu św. Wojciecha, jak i poszukiwania nowych obiektów kultu?

Związek nowej, poczynając od drugiej połowy XI w., fali kultu św. Wojciecha w Polsce z polityczną ekspansją Piastów na północ, na Pomorze, a później na Prusy, wydaje się niewątpliwy, podobnie jak związek trzynastowiecznej hagiograficznej świętowojciechowej aktywności ośrodków wielkopolskich z narastaniem kultu św. Stanisława w Krakowie i preponderancją ośrodka krakowskiego w Polsce. M. Młynarska–Kaletynowa zebrała wszystkie (nieliczne!) wskazówki dotyczące kultu św. Wojciecha pod koniec XI i w XII w., zawarte w patrociniach kościołów i topografii kościołów dedykowanych temu świętemu, dochodząc do następującego wniosku: *Ten rys osobowości Wojciecha, ukazujący jego czytelniej jako człowieka–realistę, nie mistyka, mógł przyczynić się do rozwoju kultu świętego biskupa męczennika w szerszych kręgach ówczesnego społeczeństwa. Postępująca od końca XI w. popularność nabożeństwa do św. Wojciecha manifestowana była przede wszystkim poprzez fundacje jemu poświęconych kościołów, które przeważnie powstawały w miejscach większych skupisk ludzkich i na trasach dalekosiężnych szlaków* (Młynarska–Kaletynowa 2000 s. 153). Poszczególnych średniowiecznych fundacji i kościołów poświęconych św. Wojciechowi dotyczą prace K. Pacuskiego 1992, 1995 (opactwo św. Wojciecha w Płocku), A. Czacharowskiego 1997 (benedyktyńska prepozytura św. Wojciecha w Gdańsku), M. Małachowicza 2000 (kościół we Wrocławiu).

Najwięcej uwagi poświęcili uczeni, zarówno polscy, jak również zagraniczni, Drzwiom gnieźnieńskim jako jednemu z najstarszych, a zarazem niedoścignionemu pod względem dojrzałości artystycznej i ideowej oraz sprawności technicznej wykonawców cyklowi narracyjnemu dotyczącemu św. Wojciecha. Niesposób tutaj w pełniejszy sposób referować ogromnej literatury na ten temat, w której swego rodzaju słupem milowym była wymieniona już (zob. przyp. 9) trzytomowa monografia–album z 1956–1959 r. Ograniczę się zatem do zacytowania wybranych pozycji, z akcentem na prace najnowsze i te spośród nich, które wydają się wytyczać nowe perspektywy badawcze zwłaszcza z punktu widzenia z jednej strony badań nad życiem i działalnością misjonarza, z drugiej zaś nad kształtowaniem się kultu i jego miejsca w społecznej świadomości Polaków. Z prac dawniejszych ciągle warto pamiętać studia Aleksandra Gieysztora, Jadwigi Karwasińskiej, Lecha Kalinowskiego (zob. przyp. 9)[82], J. S. Pasierba, A. Łapińskiego, Stanisława Mossakowskiego[83]. Z prac Gerarda Labudy wymieniłbym w tym związku zwłaszcza studia o literackiej inspiracji (Pasji z Tegernsee) na ikonografię Drzwi (1997B) i wpływach wzajemnych (legenda *Tempore illo*) (1998A), w tym samym kręgu tematycznym poruszają się niektóre prace R. Grzesika (1992, 1997A). Ostatnim, jak na razie głosem w tej sprawie jest rozprawa T. Gintera 2002. Przede wszystkim jednak Drzwi gnieźnieńskie pozostają domeną studiów historyków sztuki: R. Knapiński 1996, Adam S. Labuda 1999, Mieczysław Paszkiewicz 2000, T. Węcławowicz 1998, 1999. Ikonografię Drzwi gnieźnieńskich i siedemnastowiecznego Srebrnego Relikwiarza katedry gnieźnieńskiej (zob. Śmigiel 1996B) omówiła A. Kosicka 1997. Jeżeli chodzi o praskie zabytki architektoniczne związane bezpośrednio z kultem św. Wojciecha, warto odnotować prace M. Kostilkovej 1997 i Z. Świechowskiego 1997B.

Z. Krzymuska–Fafius 1999 zbadała przejawy kultu św. Wojciecha w misji pomorskiej św. Ottona z Bambergu. Paralelę pomiędzy tymi dwoma świętymi naszkicował W. Stępiński 1991. Śledzono miejsce Świętego w europejskiej historiografii średniowiecznej (Mika 1998), w średniowiecznych kronikach śląskich (Panic 1998), w czternasto-

[82] Studium L. Kalinowskiego zostało przedrukowane w Tegoż: *Speculum artis. Treści dzieła sztuki średniowiecza i renesansu*, Warszawa 1989 s. 227–372 (Postscriptum, s. 372–378).

[83] Janusz S. Pasierb, *Ideologia kościelna i państwowa w ikonografii Drzwi gnieźnieńskich*, „Studia Theologica Varsaviensia" 4:1966 s. 47–72; Tenże, *Próba syntezy treści ideowych Drzwi gnieźnieńskich*, „Biuletyn Historii Sztuki" 30:1968 s. 240–242; Tenże, *Le programme iconographique et iconologique de la „Porte de Gniezno"*, „Polish Art Studies" (Studies in Art History) 2:1980 s. 31–49; A. Łapiński, *„Wystawienie zwłok św. Wojciecha" w Drzwiach gnieźnieńskich. Próba określenia roli sceny w programie ikonograficznym zabytku*, tamże 40:1978 s. 95–103; S. Mossakowski, *Drzwi gnieźnieńskie a „Kronika polska" mistrza Wincentego*, „Rocznik Historii Sztuki" 12:1981 s. 5–13, II wyd. w Tegoż: *Sztuka jako świadectwo czasu. Studia z pogranicza historii sztuki i historii idei*, Warszawa 1982 s. 9–41, ill., reedycja w: Labuda 1997F.

wiecznej historiografii czeskiej (Iwańczak 1998), w myśli Jana Husa (Vidmanová 1997) i w husytyźmie (Šakar 1997) [84]. A. Jersák 1997 zbadał funkcjonowanie postaci św. Wojciecha jako „prekursora" czeskiej reformacji. Niezależnie od zasadności przypisywania Wojciechowi autorstwa *Bogurodzicy* (Wydra 1992), przynajmniej od XVI w. w Polsce uznawano je (Okoń 1998). Nie zabrakło w okresie milenijnym nowych odkryć zabytków literackich, poświadczających koleje kultu Świętego w średniowiecznej Polsce (Walczy 1992, Tatarzyński 1997 [85]). I. Skierska 1997 zbadała miejsce „trzech świętych sąsiadów" – Wojciecha, Jerzego i Marka – w średniowiecznym kalendarzu polskim. A. Gieysztor 1994 przedstawił polityczną wymowę i doniosłość kultu świętych (w tym Wojciecha) w Polsce średniowiecznej, W. Mrozowicz 1999 dodał do tego jeszcze św. Jadwigę. G. Labuda 1997E zanalizował ujęcie postaci „konkurencyjnych" świętych Wojciecha i Stanisława (zob. porównawcze ich przedstawienie: J. W. Woś 1997A) w *Żywotach świętych* Piotra Skargi, a w pracy ogłoszonej w 2001 porównał znaczenie obu świętych w kulturze politycznej Polski poprzez wieki.

Niemal do niedawna nieobecne badania nad miejscem św. Wojciecha w liturgii i muzyce średniowiecznej doczekały się przed kilkoma laty trzech gruntownych opracowań. Aleksander W. Mikołajczak 1995AB opracował wzorowo gnieźnieńskie sekwencje o św. Wojciechu. W roku następnym ks. Jerzy Pikulik (1996, zob. Zbudniewek 1997) pokusił się o całościowe opracowanie muzyki średniowiecznej o motywach świętowojciechowych. W 1997 r. staraniem ks. J. J. Kopecia została pośmiertnie opublikowana rozprawa doktorska (z 1967 r.) ks. Wojciecha Danielskiego (zm. 1985) *Kult św. Wojciecha na ziemiach polskich w świetle przedtrydenckich ksiąg liturgicznych* [86]. Warte wymienienia są też prace ks. H. J. Sobeczki o różnych formach liturgicznego kultu św. Wojciecha na Śląsku.

[84] Zob. piękną barwną ilustrację na początku pracy zbiorowej: *Svatovojtěšská tradice* (1997), przedstawiającą Jana Husa usługującemu św. Wojciechowi przy sakramencie Eucharystii (fresk kościelny z końca XV lub początku XVI w.).

[85] Podczas gdy R. Tatarzyński wydał łaciński tekst, ks. K. Panuś 2002 w aneksie do swojego studium wydał tekst polskiego przekładu Peregryna z Opola Kazania na uroczystość św. Wojciecha, Biskupa i Męczennika, pióra Wacławy Szelińskiej.

[86] O nieprzeciętnej wartości tej monografii, zarazem jednak o istotnych mankamentach koncepcyjnych i redakcyjnych redaktora, zob. K. Ożóg 1998. Zob. też wcześniejsze prace W. Danielskiego: *Z dziejów kultu liturgicznego św. Wojciecha na ziemiach polskich*, „Roczniki Teologiczno–Kanoniczne" 14:1967 nr 4 s. 83–111; *Sekwencje mszalne ku czci św. Wojciecha jako utwory liturgiczne i hagiograficzne*, tamże, 16:1969 nr 4 s. 5–22; *Legendy o św. Wojciechu w brewiarzach polskich XIV–XVI w.*, „Acta Mediaevalia" 1:1973 s. 25–63.

W szybkim tempie nauka polska (zwłaszcza A. Karłowska–Kamzowa, R. Knapiński 1998, 2002) i czeska (zwłaszcza J. Royt) odrabia zaległości w zakresie rejestracji i badania ikonografii św. Wojciecha od średniowiecza (D. Stehlíková – pieczęcie z motywem św. Wojciecha 1997A, rzemiosło artystyczne 1997C, 1998; Z. Všetečková 1997 – malarstwo kościelne) poczynając, poprzez renesans, szczególnie okazale pod tym względem reprezentowany barok (rzeźba T. Hladik 1997, malarstwo P. Preiss 1997), wiek XIX (P. Šopák 1999), po dobę nam współczesną (malarstwo i rzeźba – V. Vlnas 1997) [87]. Przegląd związanych ze św. Wojciechem zabytków Krakowa przedstawił J. Samek 1999. Dzieje kościoła pod wezwaniem św. Wojciecha, dziś katedralnego, w Ełku zarysował K. Skibowski 1996.

W porównaniu z ikonografią, znacznie słabiej rysują się wyniki badań nad obecnością postaci i problematyki świętowojciechowej w literaturze pięknej. Wygląda na to, że pod tym względem nauka czeska wyprzedziła polską. W druku znajduje się obszerne i odkrywcze studium K. Panusia o postaci św. Wojciecha w kaznodziejstwie polskim od średniowiecza poczynając, po czasy najnowsze (niewiele odmienna wersja ukazała się tymczasem już w druku: Panuś 2000). Poza tym mamy do odnotowania artykuły J. Malury 1999 o czeskim i T. Piersiaka 1999 o polskim religijnym piśmiennictwie doby baroku, M. Horákovej 1999 o barokowych kazaniach. P. Hora 1997 i J. Urbanec 1999 prześledzili motywy świętowojciechowe w literaturze czeskiej przełomu XIX i XX w. D. Vlašinová 1999 omówiła postacie czeskich świętych w twórczości Jaroslava Vrchlického, autora m. in. pięcioaktowej legendy dramatycznej *Svaty Vojtěch* (1900), L. Martinek 1999 postać św. Wojciecha w twórczości (tryptyk dramatyczny *Svatý Vojtěch* [1921], *Cesta svatého Vojtěcha* [1940]) Jaroslava Durycha (1886–1962) (zob. też P. Kosatík 1997), D. Šajtar u Jana Zahradníčka (poemat *Svatý Vojtěch* [1946]), a I. Kolářová 1999 u Vladimíra Körnera (*Smrt svatého Vojtěcha* [1993]). Jeżeli chodzi o Polskę, odnotował-

[87] Na uwagę zasługuje np. 9 scen z życia św. Wojciecha pędzla Macieja Tamkuna ilustrujących syntezę G. Labudy 2000A.

bym w gruncie rzeczy jedynie artykuł Z. Zielonki 1997 o postaci św. Wojciecha we współczesnej nam powieści historycznej, niewielką antologię *Święty Wojciech w literaturze* zawartą (s. 64–96) [88] w zbiorze *Święty Wojciech w wieńcu cudów, pieśni i legend. Spiżowa legenda z Drzwi gnieźnieńskich* Z. T. Wiewióry 1996 [89] i obszerniejszą antologię, opracowaną przez B. Walczaka 1997, pt. *Ziarno tej ziemi. Święty Wojciech w prozie i poezji polskiej*, ze wstępem Judyty Polejowskiej pt. Życie św. Wojciecha źródłem natchnienia dla prozaików, poetów i dramaturgów (s. 7–12). Pożyteczne te zbiorki nie są rzecz jasna w stanie zastąpić krytycznych studiów literaturoznawczych nad poszczególnymi utworami, ich recepcją i wpływem na społeczne wyobrażenia o św. Wojciechu. T. Linkner 1997 przypomniał i przedrukował wiersz Marii Konopnickiej o św. Wojciechu, po raz pierwszy opublikowany w 1905 r.

Specjalnie, w szerszym kontekście, badano dzieje kultu św. Wojciecha w Czechach (F. Graus [28], F. Machilek 1992, 1997B), na Słowacji (V. Judák 1998), na Węgrzech (L. Veszprémy 1999), w Niemczech (A. Triller 1992AB), w Skandynawii (J. Nalepa 1996), w kręgu dalmatyńsko–chorwackim (J. Leśny 1992) i w Italii XV w. (J. W. Woś 1997B). Najintensywniej jednak w Prusach (J. Wyrozumski 1997A, 2000; M. Biskup 2000) i w Polsce, zwłaszcza w Gnieźnie i Wielkopolsce (M. Banaszak 1997A), Małopolsce (R. Godula 1997), na Opolszczyźnie (E. Wółkiewicz 1997, H. Sobeczko 1997, K. Pszczyński 1997, R. Sękowski 1997, E. Kucharz 1997, J. Kwak 1998), na Śląsku (H. Sobeczko 1998, E. B. Ćwiklińska 1998), na Mazowszu (A. Woźniak 1998, A. K. F. Wołosz 1990), na Pomorzu Gdańskim (R. Wołów 1996, Z. T. Wiewióra 1996). Szczególną formą kultu są patrocinia (wezwania kościołów) danego świętego. W odniesieniu do Polski, a dokładniej: terenów dawnej metropolii gnieźnieńskiej, dysponujemy od niedawna wyczerpującymi opracowaniami A. Witkowskiej 1998, 1999, 2002 i R. Knapińskiego 1998, zob. też komunikat B. Kumora 1997 ograniczający się do przedrozbiorowej diecezji krakowskiej i rozprawę K. Doli 2000 o patrociniach św. Wojciecha na

[88] Zawiera fragmenty z dzieł Stefana Żeromskiego (*Wiatr od morza*), Antoniego Gołubiewa (*Szło nowe*, w: *Bolesław Chrobry*), I. Ziemby (*Święty Wojciech – rzecz w trzech aktach*).

[89] Antologia ta zawiera poza tym m. in. przekład legendy *Tempore illo*, Cudów św. Wojciecha, oraz „Modlitwy i pieśni o św. Wojciechu" (s. 51–63).

Śląsku, w odniesieniu do Czech mamy do odnotowania niewielkie artykuły Z. Boháča 1997 i L. Kocourka 1997.

Już nie tylko kultu religijnego, ale znaczenia pamięci o św. Wojciechu w różnych przejawach życia społecznego Polski Czech i Słowacji w czasach nam bliższych dotyczą m. in. prace Š. Hanakoviča 1998 i B. Beláka 1998 o założonym w 1870 r. na Słowacji „Towarzystwie św. Wojciecha", działającym (z przerwą w latach 1950–1990) do dziś, także w Polsce (1920–1939 i od 1987) (J. Ciągwa 1998). Dzieje innego Stowarzyszenia św. Wojciecha, działającego niegdyś w katolickiej diasporze diecezji warmińskiej, omówił M. Borzyszkowski 1996. Cz. Pest 2002 omówił różne inicjatywy i organizacje narodowo–społeczne dwóch ostatnich stuleci, którym patronował św. Wojciech (patronat narodowy, organizacyjny [Bractwa św. Wojciecha, Towarzystwo św. Wojciecha, Akcja Katolicka, Towarzystwo Straży św. Wojciecha Świętowojciechowa Rodzina Misyjna] i instytucjonalny [seminarium, Katolicki Dom Sierot i Ochronki św. Wojciecha w Gnieźnie, Radio św. Wojciech, Fundacja św. Wojciecha]. B. Walczak 1998 przedstawił losy zasłużonej poznańskiej Drukarni i Księgarni św. Wojciecha (założonej w 1895 r.) i jej miejsce na mapie wydawniczej Polski. W. Korzeniowska 1998 zbadała „formy obecności" św. Wojciecha w kulturze Górnego Śląska w XIX w., J. Kopiec 1998 – żywotność kultu świętowojciechowego spróbował określić na przykładzie kościoła pod jego wezwaniem w Bytomiu. J. Pietrzaka 1989 zainteresowały „świętowojciechowe" skojarzenia w trakcie krótkiego pobytu w Pradze uwolnionego z pruskiego więzienia kardynała Mieczysława Halki–Ledóchowskiego w 1876 r. Do grupy prac dotyczących nowoczesnych zawołań św. Wojciecha można jeszcze zaliczyć artykuły D. Kurpiers 1997 o szpitalu w Opolu i S. S. Nicieji 2001 o kaplicy akademickiej tamże.

Na pograniczu piśmiennictwa historycznego i religijnego (pastoralnego) należy umieścić niektóre św. Wojciechowi poświęcone wypowiedzi papieża Jana Pawła II (zwłaszcza z okazji pobytu w Gnieźnie w 1997 r.), hierarchów Kościoła polskiego (kardynałowie A. Hlond, J. Glemp, arcybiskupi i biskupi [zwłaszcza H. Muszyński, S. Gądecki, R. Andrzejewski 1996]) i czeskiego (kard. M. Vlk), jak również uczonych katolickich (zob. zwłaszcza G. Kurnatowski 1996, S. Grzechowiak 1997, Cz. S. Bartnik 1998, 2001) i laickich, kojarzących wywód historyczny ze wskazaniami natury religijnej, moralnej bądź politycznej. Pominiemy ważką skądinąd problematykę doszukiwania się

w św. Wojciechu jednego z duchowych ojców, „budowniczych mostów" [90] czy patronów Europy.

A. Suchoński 1997 przyjrzał się sposobom ujmowania postaci św. Wojciecha w polskich i obcych podręcznikach historii, a H. Dolezel 1999 porównała pod tym względem podręczniki niemieckie, polskie i czeskie. Artykuł Č. Brandejsa 1997 dotyczy miejsca tradycji świętowojciechowych w kształceniu nauczycieli w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Hradcu Královej.

W ostatnich latach przeprowadzono w kilku ośrodkach naukowych równocześnie dość szeroko zakrojone badania etnograficzne nad potoczną wiedzą i wyobrażeniami o św. Wojciechu w różnych rejonach Polski, m. in. w Małopolsce (R. Godula), okolicach Pszczyny (D. Kocurek 1998), Wielkopolsce (M. Paradowska, A. Urbańska), na Kociewiu (J. Milewski 1993). Mimo rozmaitych zastrzeżeń, jakie możnaby (a nawet trzebaby) wysunąć wobec samych założeń tych studiów, jak również wobec mało krytycznego i często powierzchownego potraktowania rozmaitych rodzajów informacji źródłowych, nie można przemilczeć prac Róży Goduli (i Tomasza Węcławowicza) 1997–1999, zmierzających do uchwycenia „pamięci zbiorowej" (która „jest asymilacją rzeczywistości historycznej według porządkującego schematu mitu") o św. Wojciechu w Polsce. M. in. autorka (–rzy) próbują uchwycić powstanie i funkcjonowanie w tradycji świętowojciechowej mitu początku chrześcijaństwa, „uświęcenia historii lokalnej i początku [kilku] rodów rycerskich", koncepcji „obszaru przejściowego" krańców chrześcijańskiej Europy i sakralizacji przestrzeni (Polski, Czech i Węgier). Osobno należy wspomnieć będące raczej domeną współautora hermeneutyczne rozważania nad „legendą Drzwi gnieźnieńskich". Nie sposób nie przyznać, że proponowane przez autorów „spojrzenie antropologiczne" na to zagadnienie, poprzez samą próbę kojarzenia danych historiograficznych, hagiograficznych, heraldycznych, liturgicznych, artystycznych, literackich (z literaturą typu trywialnego włącznie), etnograficznych itd., może oddziaływać inspirująco na różne dyscypliny, dotąd aż nazbyt często podążające własnymi drogami.

Odmówić wartości poznawczej należy, przynajmniej co się tyczy dawniejszych okresów i głównego przesłania, książce ks. Stanisława

[90] Zob. podtytuł pracy zbiorowej: *Adalbert von Prag* z 1997 r. – *Der Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas*, oraz wywód na s. 13 i przyp. 22.

Rozdrażewskiego *Opowieść o 1000–letniej rodzinie św. Wojciecha* (1997), snującej linie filiacyjne od rodziców św. Wojciecha – poprzez 32 pokolenia rodów Porajów, Doliwów, Rozdrażewskich i Pocztów – do dnia dzisiejszego.

10 Z kręgów inspiracji pozanaukowej

Skarżyliśmy się przed chwilą na niewielkie zainteresowanie literaturoznawców polskich twórczością poświęconą zwłaszcza w czasach nowożytnych i najnowszych św. Wojciechowi oraz o dalekiej od kompletności rejestracji takich utworów i ich uprzystępnieniu w edycjach i antologiach [91]. W okresie okołojubileuszowym nie zabrakło, oczywiście, kreacji artystycznych i literackich. Nie siląc się na ich w miarę kompletne ujęcie, ograniczę się tytułem przykładu do kilku tytułów: Józef Ratajczak, Łzy św. Wojciecha. Kradzież sarkofagu z katedry gnieźnieńskiej (1990); I. Ziemba, Św. Wojciech rzecz w trzech aktach (1996); Paweł Dzianisz, Anna Kościelecka, Najpierw do miasta Gdańska (1996 – połączenie opisu, reportażu i beletryzacji); M. Michalska, Święty Wojciech woj Chrystusowy (1997); ks. Henryk Romanik, Wypłyń na głębię. Apokryf kołobrzeski (Kołobrzeg 2000). Przynajmniej wzmianka należałaby się wreszcie różnym wystawom w całości lub w części poświęconym św. Wojciechowi, takim jak: Gniezno pierwsza stolica Polski, miasto św. Wojciecha (Gniezno 29 IX 1994 – 31 I 1995) [obszerny ilustrowany katalog, wzbogacony kilkoma rozprawami naukowymi [92]]; Gniezno mater ecclesiarum Poloniae (Gniezno 10 III – 30 IV 2000) [obszerny ilustrowany katalog z rozprawami naukowymi [93]]; Święty Wojciech w ikonografii i piśmiennictwie (Gdańsk 22 IV – 31 V 1997) [katalog] (zob.: Paluch–Staszkiel 1997); Święty Wojciech w słowie i obrazie (Lublin 21 IX – 28 X 1997) (zob.: Nastalska, Witkowska 1998); Św. Wojciech pa-

[91] Zob. s. 46.

[92] *Gniezno pierwsza stolica Polski, miasto świętego Wojciecha. Katalog wystawy zorganizowanej w dniach od 29 września 1994 do 31 stycznia 1995 r.* [przez Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie] przy współudziale Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie. Komisarz: Stanisław Pasiciel, Gniezno 1995, ss. 360.

[93] *Gniezno mater ecclesiarum Poloniae. Gniezno, matka kościołów Polski. Katalog wystawy 10 marca – 30 kwietnia 2000 r.* Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie. Komisarz: Stanisław Pasiciel, Gniezno 2000 ss. 224.

tron Polski – oblicze Świętego (Gniezno 18 IV – 30 VIII 1997) [katalog]; Wojciechowe ziarno. Wystawa wielkopolskich artystów rzeźbiarzy w milenium śmierci św. Wojciecha (Gniezno 1997) [katalog]; Święty Wojciech w polskiej kulturze ludowej (Poznań 2000) [folder]; Święty Wojciech. Wystawa pokonkursowa (Lednica 1997) [katalog]; Krajowa Wystawa Filatelistyczna – Milenium kanonizacji św. Wojciecha (Gniezno 25 IX – 3 X 1999) [katalog].

Z wyliczania rozmaitych innych, nieraz inspirujących i interesujących jubileuszowych form wywołania zainteresowań i pogłębienia społecznej znajomości postaci i dzieła św. Wojciecha (np. pielgrzymki, gnieźnieńskie spotkanie głów państw środkowoeuropejskich, konkursy szkolne, publicystyka), wypadnie już – zgodnie z wyłożonym na wstępie założeniem – na tym miejscu zrezygnować.

II BIBLIOGRAPHIA ADALBERTIANA 1989–2001

Die Adalbert–Patrozinien in Deutschland, „Adalbert–Forum. Zeitschrift für ostmitteleuropäische Begegnung" (Düsseldorf) 4:1997 z. 2. [Wstęp:] G[erhard] N[itschke] (s. 5–6); Hannelore Paar, Propstei–Pfarrgemeinde St. Adalbert in Aachen (s. 6); Pf. Thomas Schubert, Pfarrgemeinde St. Adalbert in Berlin–Mitte (s. 7); Pf. Jochen Piontek, Pfarrgemeinde St. Adalbert in Hannover–Herrenhausen (s. 7–8); Pf. Robert Mayer, Pfarrgemeinde St. Adalbert in Neukirchen/Knüll (s. 8)

Adalbert von Prag – Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas, red.: Hans Hermann Henrix, Baden–Baden 1997, Nomos Verlagsgesellschaft, ss. 231, tabl. 16 (*Schriften der Adalbert–Stiftung*, Bd. 4)

Adalbertus – Tło kulturowo–geograficzne wyprawy misyjnej św. Wojciecha na pogranicze polsko–pruskie, red. serii: Przemysław Urbańczyk. T. 1: *Adalbertus. Wyniki programu badań interdyscyplinarnych*, red.: P. Urbańczyk (Instytut Archeologii i Etnologii PAN), Warszawa 1998, Scientia, ss. 308. T. 2: *Wczesnośredniowieczny szlak lądowy z Kujaw do Prus (XI w.). Studia i materiały*, red.: Wojciech Chudziak (Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Instytut Archeologii i Etnologii), Toruń 1997, Wyd. UMK ss. 263. T. 3: Marek Franciszek Jagodziński, *Archeologiczne ślady osadnictwa między Wisłą a Pasłęką we wczesnym średniowieczu. Katalog stanowisk* (Instytut Archeologii i Etnologii PAN), Warszawa 1997, Scientia, ss. 297, mapy. T. 4: Jolanta Sadowska–Topór, *Starożytne drogi w dolinie rzeki Dzierzgoń w świetle badań archeologicznych*, z aneksami K. Biński, A. Pazdur, D. J. Michczyńskiej, T. Ważnego (Instytut Archeologii i Etnologii PAN), Warszawa 1999, Scientia, ss. 181

Adriányi, Gabriel 1992: *Der heilige Adalbert und Ungarn*, w: *Święty Wojciech w tradycji i kulturze europejskiej* (1992), s. 9–21

Althoff, Gerd 1996: *Otto III.*, Darmstadt 1996, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, s. 91–99 (Gestalten des Mittelalters und der Renaissance)

Andrzejewski, Roman 1996: *Budując jedność Europy. Kazania o św. Wojciechu*, Włocławek 1996

Bakala, Jaroslav 1999: *Realita údajů z nejstarších svatovojtěšských legend*, w: *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 6–14

Balakin, Vasilij Dmitrievič 2001: *Otton III*, „Voprosy Istorii" 9: 2001 s. 65–84

Banaszak, Marian 1997A: *Stagnation und Neubelebung der Verehrung des Heiligen Adalbert in Großpolen 1873–1897*, w: *Adalbert von Prag – Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas* (1997), s. 201–207

—— 1997B: *Św. Wojciech patron nowej ewangelizacji. Refleksje historyka Kościoła*, w: *Millenium śmierci św. Wojciecha* (1997), s. 71–75

Banaszkiewicz, Jacek 2001: *Dwie sceny z żywotów i z życia św. Wojciecha: misjonarz i wiec Prusów, martyrium biskupa*, w: *Ludzie – Kościół – wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*, red.: W. Iwańczak, S. K. Kuczyński [księga pamiątkowa dla Stanisława Byliny], Warszawa 2001, DiG s. 79–94

Barone, Giulia 2002: *Wkład Sylwestra II w „spotkanie gnieźnieńskie" (9 marca 1000)* [przeł. J. Chachaj], w: *Milenium synodu – zjazdu gnieźnieńskiego*, red.: J. Kłoczowski, Cz. Pest, W. Polak, Lublin 2001 [recte: 2002], Instytut Europy Środkowo–Wschodniej s. 55–69

Bartlová, Milena 1997A: *Zpodobeni svateho Vojtěcha ve staršim středověku*, w: *Svaty Vojtěch. Tisic let* (1997), s. 27–31

—— 1997B: *Umelecke pamatky tisice let svatovojtešske úcty v Čechách*, w: *Svaty Vojtěch. Tisic let* (1997), s. 68–72

—— 1997C: *Tisíc let úcty ke sv. Vojtěchu v památkách českého výtvarného umění*, „Dějiny a současnost" 19:1997 z. 2

Bartnik, Czesław S. ks. 1998: *Św. Wojciech – symbol jedności duchowej narodów Europy Środkowowschodniej*, w: *Dziedzictwo kultu św. Wojciecha* (1998), s. 157–172

—— (Czesław Stanisław) 2001: *Św. Wojciech jako symbol otwarcia Europy Zachodniej na Środkowo–Wschodnią*, w: Cz. S. Bartnik, *Fenomen Europy*, Radom 2001, Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, s. 108–122

Bednarczuk, Leszek 2000: *Związki językowe i kontakty kulturowe Polski południowej ze Słowacją i Czechami w czasach świętego Wojciecha*, w: *Święty Wojciech i jego czasy* (2000), s. 193–204

Beinhoff, Claudia 1997: *Das Martyrium Adalberts von Prag im Jahr 997: Heiligenverehrung und Symbol politischer Identität*, „Beiträge zur Geschichte Westpreussens" 15:1997 s. 9–26

Belák, Blažej 1998: *Významné osobnosti Spolku sv. Vojtecha*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 391–403

Berschin, Walter 1999: *Biographie und Epochenstil im lateinischen Mittelalter. IV. Ottonische Biographie. Das hohe Mittelalter. Erster Halbband: 920–1070 n. Chr.* (Quellen und Untersuchungen zur lateinischen Philologie des Mittelalters, Bd. 12/1), Stuttgart 1999, Hiersemann, s. 161–178

Białłowicz–Krygierowa, Zofia 1999: *Gotycka konfesja św. Wojciecha w kościele kanoników regularnych w Trzemesznie świadectwem „factum sepulchri". Uwagi w związku z przekazem w kronice konwentu z XVII w.*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 311–335

Biskup, Marian 2000: *W sprawie średniowiecznych pielgrzymów polskich do miejsca zgonu św. Wojciecha na Sambii*, w: *Kościół, kultura, społeczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych* [ks. pam. dla Stanisława Trawkowskiego], Warszawa 2000 s. 17–25

Bitner–Wróblewska, Anna 1997: *Prusowie przed Świętym Wojciechem*, w: *Prusowie. Dzieje i kultura ludu bałtyckiego. Wystawa Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, Centralnego Muzeum Morskiego w Gdańsku*, Gdańsk 1997, Marpress s. 12–19

Bláhová, Marie 1998: *Biskup Vojtěch a česka společnost*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 71–87

Bogyay, Tamás 1994: *Břevnov és a magyar misszió* [B. i misja węgierska], w: *Kelet – Közep – Europa szentje* (1994), s. 193–205

Boháč, Zdeněk 1997: *Svatovojtěšská patrocinia v českých zemích*, w: *Svatý Vojtěch. Sborník k mileniu* (1997), s. 76–86

Bończa–Bystrzycki, Lech 1997: *Milenijny jubileusz śmierci św. Wojciecha*, „Rocznik Koszaliński" 27:1997 s. 5–12

Borcz, T. 1996: *Ku tysiącleciu męczeństwa św. Wojciecha. Nawiedzenie relikwii w diecezji pelplińskiej*, Pelplin 1996

Borkowska, Urszula OSU 1992: *Ideał świętości i duchowość w czasach św. Wojciecha w świetle pism hagiograficznych św. Brunona z Kwerfurtu*, w: *Święty Wojciech w tradycji i kulturze europejskiej* (1992), s. 23–46

—— 1996: *Duchowość św. Wojciecha i środowisko, które ją kształtowało*, „Studia Warmińskie" 30:1993, wyd. 1996 s. 9–21

—— 2002: *Model biskupa–misjonarza w chrześcijaństwie zachodnim od VII do X wieku*, w: *Kanonizacja św. Wojciecha i dziedzictwo jego kultu* (2002), s. 56–66

Borzyszkowski, Marian ks. 1996: *Stowarzyszenie św. Wojciecha i organizacja placówek katolickich w diasporze diecezji warmińskiej*, w: *Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości* (1996), s. 115–122

Brachmann, Hansjürgen (†) 1999: *Magdeburg im 10. Jahrhundert – St. Adalberts Schuljahre*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 37–52

Brandejs, Čestmír 1997: *Svatovojtěšská tradice v přípravě budoucích učitelů na VŠP v Hradci Králové*, w: *Svatovojtěšská tradice* (1997), s. 120–124

Bratkowski, Stefan 1997A: *Wiosna Europy. Mnisi, królowie i wizjonerzy*, Warszawa 1997, Iskry ss. 351

—— 1997B: *Przyjaciele św. Wojciecha*, „Wprost" nr 13, 30 III 1997 s. 96 i 98

Braun, Krzysztof 1997: *Szlakiem św. Wojciecha*, w: *Warszawa i Mazowsze. Rozważania nad dziejami*, t. 1, Warszawa 1997, Wydawnictwo DiG s. 11–26

Bronzová legenda o svatém Vojtěchu (Legenda aurea de Sancti Adalberti). Transl.: J. B. Lášek, J. Zachová, Turnov 1997

Brunhölzl, Franz 1992: *Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters*, Bd. II: *Die Zwischenzeit vom Ausgang des karolingischen Zeitalters bis zur Mitte des elften Jahrhunderts*, München 1992, Fink, s. 387–389, 424–428, 613, 620

Bruno z Querfurtu, *Život svatého Vojtěcha. Legenda Nascitur purpureus flos* (przekł. i oprac. Marie Kyralová, wstęp kard. Miloslav

Vlk), Praha 1996, ZVON – české katolické nakladatelství, ss. 160 [tekst łac. + przekład czeski]

Bukowski, K. 1996: *Święci polscy. Antologia tekstów literackich o polskich świętych, błogosławionych i kandydatach na ołtarze*, t. 1, Kraków 1996, s. 121–131 (fragmenty źródeł oraz tekstów: L. M. Bartelskiego, A. Gołubiewa, A. Hlonda, H. Muszyńskiego, T. Rzepy, S. Żeromskiego i T. Żychiewicza)

Černy, P. 1993: *Das Leben des hl. Adalbert von Prag auf der Bronzetür zu Gnesen*, w: *Tausend Jahre Benediktiner in den Klöstern Břevnov, Braunau und Rohr*, red.: P. J. Hoffmann, St. Ottilien 1993

Charvát, Petr 1995: *Přes řeku a na jih: Slavníkovci na Časlavsku*, „Archeologické Rozhledy" 47:1995 z. 2 s. 231–238

Chłopocka, Helena 1996: *Żywoty św. Wojciecha w świetle nowszych badań*, „Studia Warmińskie" 30:1993, wyd. 1996 s. 61–79

—— 1997: *O żywotach św. Wojciecha*, w: *W kręgu żywotów świętego Wojciecha* (1997), s. 27–31

Ciągwa, Józef 1998: *Spolok svätého Vojtecha w Polsce*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 463–466

Ciołek, Renata 1998: *Monety z gdańskiej dzielnicy Święty Wojciech a działalność biskupa Wojciecha w Gdańsku*, w:„Adalbertus", t. 1:1998 s. 273–277

Cywiński, Piotr M. A. 1997: *Tysiącletni żywot św. Wojciecha*, „Więź" 1997 4 s. 114–123

—— 1998: *Śmierć św. Wojciecha w świetle historii Żuław wczesnośredniowiecznych*, w: *Dziedzictwo kultu św. Wojciecha* (1998), s. 91–109

Czacharowski, Antoni 1997: *Benedyktyńska prepozytura św. Wojciecha „ad Quercum"* [w Gdańsku, nadana opactwu w Mogilnie], w: *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Prof. Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red.: Andrzej Radzimiński, Anna Supruniuk, Jan Wroniszewski, Toruń 1997, UMK s. 77–87

Czapiewski, Tomasz 1998: *Interpretacja symbolu wzgórza św. Wojciecha w świetle gdańskiej tradycji pobytu świętego*, „Studia Gdańskie" 11:1998 s. 175–185

Czapska, Magdalena 1997: *Sprawozdanie z sesji na temat „Święty Wojciech i początki Kościoła w Polsce"* [Tum–Łęczyca 23 IV 1997], „Mazowieckie Studia Humanistyczne" 3:1997 nr 2 s. 183–185

Ćwiklińska, Elżbieta B. 1998: *Pierwszy męczennik Polski w sztuce górnośląskich pograniczy*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 457–462 il.

Danielski, Wojciech ks. 1997: *Kult św. Wojciecha na ziemiach polskich w świetle przedtrydenckich ksiąg liturgicznych*. Do druku przygotował i wstępem poprzedził Jerzy Józef Kopeć CP, Lublin 1997, Tow. Nauk. KUL ss. 409 il.

Dańczak, Agnieszka 1997: *Europejskie podróże św. Wojciecha śladami św. Wojciecha*, w: *Millenium śmierci św. Wojciecha* (1997), s. 23–28

Dąbrowska, Elżbieta 1999: *Pierwotne miejsce pochowania i recepcja relikwii św. Wojciecha we wczesnym średniowieczu*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 147–158

Deptuła, Czesław 1996: *U progu jubileuszu 1000–lecia śmierci św. Wojciecha*, „Zeszyty Naukowe KUL" 39:1996 nr 3–4 s. 127–135

—— 1997A: *O aspektach przestrzennych kultu św. Wojciecha w dawnej Polsce*, „Promocje Pomorskie" 5:1997 nr 5 s. 3–4

—— 1997B: *Święty Wojciech – pierwszy patron Polski*, „List do Pani" 1997 nr 4 s. 6–7

—— 1998: *Wojciech Sławnikowic – „święty w drodze"*, w: *Dziedzictwo kultu św. Wojciecha* (1998), s. 41–89

Dola, Kazimierz ks. 1997A: *Milenium misji św. Wojciecha*, „Studia Teologiczno–Historyczne Śląska Opolskiego" 17:1997 s. 113–119

—— 1997B: *Grono przyjaciół świętego Wojciecha jako pierwsze ognisko jego kultu*, w: *Święty Wojciech i wejście Polski do Europy przed dziesięcioma wiekami* (1997), s. 27–34

—— 1997C: *Pokolenie przyjaciół świętego Wojciecha*, w: *Opolskie drogi św. Wojciecha* (1997), s. 29–36

—— 1998: *Drogi rozwoju kultu świętego Wojciecha*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 201–215

—— 2000: *Patrocinia świętego Wojciecha na Śląsku*, „Studia Teologiczno–Historyczne Śląska Opolskiego" 20:2000 s. 259–285

Dolezel, Heidrun 1999: *Der heilige Adalbert in deutschen, polnischen und tschechischen Schulbüchern*, „Bohemia – Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder" 40:1999 z. 1 s. 103 nn.

Dunin–Wąsowicz, Teresa 1997: *Święty Wojciech – patron nowej Europy*, „Wiedza i Życie" 1997 4 s. 41–43

—— 1999: *Ślady kultu świętego Wojciecha w Europie zachodniej około 1000 r.*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 221–234

—— 2000A: *Święty Wojciech i jego najstarszy kult w Europie w świetle badań dawnych i nowych*, w: *Święty Wojciech i jego czasy* (2000), s. 219–229, il.

—— 2000B: *Der heilige Adalbert – Schutzheiliger des neuen Europas*, w: *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Handbuch zur Austellung*, Bd. 2, red.: Alfried Wieczorek, Hans–Martin Hinz, Stuttgart 2000, Theiss, s. 839–841

Durych, Jaroslav 1992: *Cesta svatého Vojtěcha*, Praha 1992

Dzianisz, Paweł; Kościelecka, Anna 1996: *Najpierw do miasta Gdańska*, Gdańsk 1996, Wyd. Bryza, ss. 303

Dziedzictwo kultu świętego Wojciecha. Ogólnopolska sesja z okazji jubileuszu 1000–lecia męczeństwa św. Wojciecha, KUL – 22 IX 1997, red.: ks. Ryszard Knapiński, Lublin 1998, Red. Wyd. KUL ss. 227 il. 24

Dzienis, Helena 1997, zob.: *Święty Wojciech w ikonografii i piśmiennictwie*

Eickhoff, Ekkehard 1999: *Kaiser Otto III. Die erste Jahrtausendwende und die Entfaltung Europas*, Stuttgart 1999, Klett–Cotta, s. 95 nn.

Elm, Kaspar 2002: *Święty Wojciech z Pragi – mnich, biskup, misjonarz i męczennik*, [przeł. ks. L. Gładyszewski], w: *Milenium synodu – zjazdu gnieźnieńskiego*, red.: J. Kłoczowski, Cz. Pest, W. Polak, Lublin 2001 [recte: 2002], Instytut Europy Środkowo–Wschodniej, s. 9–26

Engelbert, Pius OSB 1996: *Prágai Szent Adalbert (püspökideál, politika és szerzetesség)* [Św. Wojciech z Pragi (biskupie ideały, polityka i monastycyzm)], w: Mons Sacer 996–1996 (Pannonhalma 1000 éve), red.: Imre Takács, t. 1, Pannonhalma 1996, Pannonhalmi Föapátság, s. 25–37

—— 1997: *Adalbert von Prag zwischen Bischofsideal, Politik und Mönchtum*, „Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte" 92:1997 s. 18–44

Engels, Odilo 1997: *Die europäische Geisteslage vor 1000 Jahren – ein Rundblick*, w: *Adalbert von Prag – Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas* (1997), s. 17–48

Europas Mitte um 1000, red.: Alfried Wieczorek, Hans–Martin Hinz. [I] *Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie*, t. 1–2, Stuttgart 2000, Theiss; [II] Katalog, Stuttgart 2000, Theiss

Fajt, J.; Royt, Jan 1997: *Svaty Vojtěch ve vrcholnem a pozdnim středověku*, w: *Svaty Vojtěch. Tisic let* (1997), s. 37–39

Fidler, Jiří 1997: *Libice 995 – trestná výprava přemyslovského vojska?*, „Historie a vojenství" 46:1997 z. 2 s. 3–15

Fokciński, Hieronim 1994: *Szent Wojciech–Adalbert, a lengyel egyház és állam megaszületésének protagonistája* [Św. Wojciech, protagonista powstania polskiego Kościoła i państwa], w: *Kelet – Közep – Europa szentje* (1994), s. 38–43

Frąckowiak, Edward 1997: *Kult św. Wojciecha w archidiecezji gnieźnieńskiej*, w: *Stąd nasz ród* (1997), s. 30–35

Frąckowiak, Michał 1998: *Święty Wojciech a kształtowanie się chrześcijaństwa na Węgrzech*, „Studia Lednickie" 5:1998 s. 317–321

Frątczak, Wojciech ks. 1997A: *Chrześcijańska Europa i Kościół w X w.*, „Ateneum Kapłańskie" 128:1997 z. 3 s. 335–345

—— 1997B: *Dzieje misji św. Wojciecha*, „Ateneum Kapłańskie" 128:1997 z. 3 s. 358–371

Fried, Johannes 1989: *Otto III. und Boleslaw Chrobry. Das Widmungsbild des Aachener Evangeliars, der „Akt von Gnesen" und das frühe polnische und ungarische Königtum. Eine Bildanalyse und ihre historischen Folgen* (Frankfurter Historische Abhandlungen, Bd. 30), Stuttgart 1989, Steiner ss. 159 il. 29. Polski przekład (Elżbiety Kaźmierczak i Witolda Ledera): *Otton III i Bolesław Chrobry. Miniatura dedykacyjna z Ewangeliarza z Akwizgranu, zjazd gnieźnieński a królestwa polskie i węgierskie. Analiza ikonograficzna i wnioski historyczne*, Warszawa 2000, Wiedza Powszechna ss. 272 (Niemiecki Instytut Historyczny, Klio w Niemczech, 6) [s. 161–184 suplement autora do wyd. polskiego]

—— 1998: *Der hl. Adalbert und Gnesen*, „Archiv für mittelrheinische Kirchengeschichte" 50:1998, s. 41–70

—— 2001: *Święty Wojciech i Polska* (przeł. Maciej Dorna), Poznań 2001 ss. 42 (Instytut Historii UAM, Wykłady 5)

—— 2002: *Gnesen – Aachen – Rom. Otto III. und der Kult des hl. Adalbert. Beobachtungen zum älteren Adalbertsleben*, w: *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren. Die Berliner Tagung über den „Akt von Gnesen"*, red.: Michael Borgolte [i Benjamin Scheller], Berlin 2002 s. 235–279 (Europa im Mittelalter. Abhandlungen und Beiträge zur historischen Komparatistik, 5)

Frolík, Jan 1999: *Praha v době sv. Vojtěcha (982–997)*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 63–79

Fros, Henryk SJ 1997A: *Początki kultu św. Wojciecha – patrona wielu narodów*, w: *Opolskie drogi św. Wojciecha* (1997), s. 17–28

—— 1997B: *Adalbertiana polonica*, „Analecta Bollandiana" 115: 1997 s. 268–270

—— 1997C: *Adalbertiana. Przegląd jubileuszowych publikacji o św. Wojciechu*, „Proglas – Pismo Towarzystwa Przyjaciół Narodów Europy Środkowej" 7:1997 z. 2 s. 19–21

—— 1998: *Wczesne żywoty św. Wojciecha. Stan i potrzeba badań*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 103–119

—— (†) 1999: *Czy biskup–męczennik pozostawił po sobie spuściznę literacką?*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 133–145

Frydrychowicz, Romuald ks. 1998: *Żywot św. Wojciecha i niektóre wiadomości o jego pobycie w diecezji chełmińskiej spisany przez..., a wydany w 1897 roku w Pelplinie, ze współczesnym wstępem i posłowiem Gerarda Labudy*, Pelplin 1998, Wyd. Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum", ss. 144 (wstęp s. 7–15, posłowie i załączniki s. 97–143)

Gawlas, Sławomir 2002: *Der hl. Adalbert als Landespatron und die frühe Nationenbildung bei den Polen*, w: *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren. Die Berliner Tagung über den „Akt von Gnesen"*, red.: Michael Borgolte [i Benjamin Scheller], Berlin 2002 s. 193–233 (Europa im Mittelalter. Abhandlungen und Beiträge zur historischen Komparatistik, 5)

Gawski, Ziemowit 1997: *Dziedzictwo wojciechowe u progu III tysiąclecia chrześcijaństwa*, w: *Stąd nasz ród* (1997), s. 98–104

Gądecki, Stanisław bp 1997A: *Gniezno – europejskie centrum obchodów świętowojciechowych*, w: *Stąd nasz ród* (1997), s. 15–21

—— 1997B: *Św. Wojciech – patronem nowej ewangelizacji*, w: *Stąd nasz ród* (1997), s. 38–43

Gerwing, Manfred 1999: *Die Lage des lateinischen Christentums um das Jahr 1000*, „Bohemia – Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder" 40:1999 z. 1 s. 3 nn.

Gieysztor, Aleksander 1994: *Politische Heilige im hochmittelalterlichen Polen und Böhmen*, w: *Politik und Heiligenverehrung im Hochmittelalter*, red.: Jürgen Petersohn (Vorträge und Forschungen, hg. vom Konstanzer Arbeitskreis für mittelalterliche Geschichte, Bd. 42), Sigmaringen 1994, Thorbecke, s. 325–341

—— 1998: *Między hagiografią a biografią mediewistyczną: święty Wojciech*, w: *Stan i perspektywy rozwoju biografistyki polskiej. Materiały z ogólnopolskiej konferencji naukowej zorganizowanej przez Instytut Historii Uniwersytetu Opolskiego w dniach 23–25 IX 1997 r.*, red.: Leszek Kuberski, Opole 1998, Wyd. Uniw. Opol., s. 45–56

—— 1999: *Święty Wojciech w Europie około roku tysięcznego*, w: *Studia i materiały do dziejów Ziemi Zawkrzeńskiej*, t. 4, Mława 1999 s. 11–16 (według zapisu komputerowego w: *Aleksander Gieysztor o dziedzictwie kultury*, Warszawa 2000 s. 109–116)

Ginter, Tomasz 2002: *Wątki hagiograficzne św. Wojciecha w ikonografii Drzwi Gnieźnieńskich*, KH 108:2001 z. 4 wyd. 2002 s. 17–46

Godula, Róża 1997: *Krakowska legenda św. Wojciecha*, RK 63: 1997 s. 53–66

—— 1998: *Obraz „świętowojciechowej przestrzeni" zapisany w pamięci zbiorowej*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 405–423

—— 1999A: *Mit początku w legendzie świętego Wojciecha*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 195–220

—— 1999B: *Święty Wojciech w legendzie heraldycznej*, w: *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 94–103 il. 6

Godula, Róża; Węcławowicz, Tomasz 1997: *Polska legenda świętego Wojciecha. Spojrzenie antropologiczne*, Kraków 1997, Wyd. św. Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, ss. 377

Górny, Jan Jerzy 1997: *Św. Wojciech 997–1997*, Olsztyn 1997, Wydział Duszpasterski Kurii Metropolitarnej, ss. 53, il., mapa

Gromadzki, Grzegorz 1992: *Legenda „De sancto Adalberto episcopo" oraz „Miracula sancti Adalberti" – studium źródłoznawcze*, „Roczniki Humanistyczne" 37:1989 z. 2 wyd. 1992 s. 5–76

Grulich, Rudolf 1994: *War der hl. Adalbert ein Kroate?*, „Adalbertus–Forum, Zeitschrift für ostmitteleuropäische Begegnung" (Düsseldorf) 1:1994 s. 4

Grzechowiak, Stanisław 1997: *Sens milenijnych obchodów śmierci św. Wojciecha oraz pielgrzymki Ojca Świętego do ojczyzny*, „Studia Gnesnensia" 11:1997 s. 255–281

Grzelak, Marlena 1997: *Święty Wojciech – człowiek święty i jego działalność na tle epoki*, w: *Millenium śmierci św. Wojciecha* (1997), s. 19–22

Grzesik, Ryszard 1989: *Święty Wojciech jako bohater Tempore illo*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Wydział Nauk o Sztuce", nr 106 za rok 1988, 1989 s. 161–164

—— 1990A: *Rola miast i wsi w hagiografii św. Wojciecha*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Wydział Nauk o Sztuce", nr 107 za lata 1989–1990 s. 8–10

—— 1990B: *Miasto i wieś w hagiografii św. Wojciecha*, „Ciechanowskie Studia Muzealne" 2:1990 s. 9–21

—— 1992: *Drzwi gnieźnieńskie a hagiografia św. Wojciecha*, w: *Obraz, słowo, gest i muzyka w kulturze średniowiecznej Europy*, Poznań 1992 (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Sprawozdania Wydziału Nauk o Sztuce, nr 109 za rok 1991), s. 73–75

—— 1995: *Św. Wojciech jako bohater „Tempore illo"*, „Gniezno – Studia i materiały historyczne" 4:1995 s. 5–19

—— 1996: *Misja pomorska św. Wojciecha w świetle żywotu „Tempore illo"*, „Studia Warmińskie" 30:1993 wyd. 1996 s. 149–157

—— 1997A: *Literackie wzorce ikonografii Drzwi Gnieźnieńskich*, „Studia Źródłoznawcze" 36:1997 s. 1–7

—— 1997B: *Tempore illo – dwunastowieczny polski żywot św. Wojciecha*, „Rocznik Gdański" 57:1997 z. 1 s. 57–74

—— 1997C: *Uwagi o legendzie „De sancto Adalberto episcopo"*, „Roczniki Historyczne" 63:1997 s. 139–148

—— 1999: *Die Ungarnmission des hl. Adalberts*, w: *... The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways... Festschrift in Honor of János M. Bák*, red.: Balázs Nagy, Marcell Sebök, Budapest 1999, Central European University Press, s. 230–240

—— 2001: *Skąd wielkopolski hagiograf św. Wojciecha wiedział o spaleniu przez Świętego pogańskiego bałwana na Węgrzech?*, w: *Scriptura custos memoriae. Prace historyczne*, red.: D. Zydorek [księga pamiątkowa dla Brygidy Kürbis (†)], Poznań 2001 s. 485–491 (Publikacje Instytutu Historii UAM, 44)

Grzybowski, Michał Marian 1997: *Święty Wojciech – jego misje europejskie i męczeńska śmierć w Prusach*, w: *Święty Wojciech i wejście Polski do Europy przed dziesięcioma wiekami* (1997), s. 15–26

Halik, Tomaš 1997: *Bose nogi biskupa Wojciecha*, „Gazeta Wyborcza" 7–8 VI 1997 s. 20

Hanakovič, Štefan 1998: *Vznik Spolku sv. Vojtecha a jeho 126–ročné dejiny*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 369–381

Hásková, Jarmila 1995: *Slavníkovci v historické výpovědi svých mincí*, „Archeologické Rozhledy" 47:1995 z. 2 s. 225–230

—— 1997: *K úloze biskupa Vojtécha ve slavníkovském mincování*, w: *Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa* (1997), s. 49–54

Helak, Iwona; Ślusarski, Marcin 1997: *Ruch pielgrzymkowy do grobu św. Wojciecha*, w: *Millenium śmierci św. Wojciecha* (1997), s. 57–60

Henrix, Hans Hermann 1997: *Adalbert von Prag (um 956 – 23. April 997) – ein europäischer Heiliger. Eine Einführung*, w: *Adalbert von Prag – Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas* (1997), s. 9–15

Hilsch, Peter 1993: *Der hl. Adalbert in der neueren deutschen Historiographie*, w: *Tausend Jahre Benediktiner in den Klöstern Břevnov, Braunau und Rohr*, red.: P. J. Hoffman OSB, St. Ottilien 1993 s. 147–156 (Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige, Erg.–Bd. 33)

Hladik, T. 1997: *Svaty Vojtěch v českem baroknim socharstvi*, w: *Svaty Vojtěch. Tisic let* (1997), s. 47–59

Hlawitschka, Eduard 1999: *Kaiser Otto III., „der Jüngling, der Großes, ja sogar Unmögliches ersann". Zum Millennium der Einbeziehung Polens in den europäischen Kulturkreis*, w: „Schriften der Sudetendeutschen Akademie der Wissenschaften und Künste" Bd. 20, Vorträge und Abhandlungen aus geisteswissenschaftlichen Bereichen, München 1999 s. 29–74

Hochleitner, Janusz 1997: *Dzieje życia i kultu św. Wojciecha*, Elbląg 1997, [nakł. autora] ss. 80, mapy

Hochleitner, Janusz; Słodownik, Lech 1997: *Święty Gaj – miejsce męczeństwa św. Wojciecha*, Elbląg 1997, Yama & Janusz Hochleitner, ss. 80, mapy

Hoffmann, Jürgen 2001: *Vita Adalberti Aquensis*, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters" 57:2001 z. 1 s. 157–163

Hora, Petr 1997: *Obraz svatého Vojtěcha v novější české literatuře*, w: *Svatovojtěšská tradice* (1997), s. 113–119

Horáková, Michaela 1999: *K obrazu sv. Vojtěcha v barokních kázáních*, w: *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 110–118

Hrochová, Věra 1997: *Der hl. Adalbert und Theophano. Ihr Beitrag zur Christianisierung der Slawen*, w: *Byzanz und das Abendland im 10. und 11. Jahrhundert*, red.: Evangelos Konstantinou, Köln 1997, Böhlau, s. 183–196

Huňáček, Václav 1997: *Svatý Vojtěch–Adalbert pražský a byzantský ritus*, w: *Svatovojtěšská tradice* (1997), s. 55–69

Iwańczak, Wojciech 1998: *Święty Wojciech w historiografii czeskiej XIV w.*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 307–323

—— 2001: *Kult świętego Wojciecha w Czechach*, „Mówią Wieki" 10(502):2001 s. 6–11

Janiak, Tomasz 2000A: *Relikty romańskich konfesji św. Wojciecha w katedrze gnieźnieńskiej*, w: *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, red.: Jerzy Strzelczyk, Janusz Górny, Gniezno 2000, Gaudentinum, s. 73–79

—— 2000B: *Archeologiczne świadectwa wczesnych faz kultu św. Wojciecha w katedrze gnieźnieńskiej*, „Z otchłani wieków" 55:2000 nr 3–4 s. 61–66

Jan Kanapariusz, *Świętego Wojciecha Żywot Pierwszy*, red.: Danuta Zydorek, Tyniec–Kraków 1997, Wyd. Benedyktynów, ss. 89

Janoušek, J. 1997: *Svatý Vojtěch*, „Cyrilometodějský Kalendář" 1997, s. 21–27

Janusová, J. 1997: *Poznámky ke sv. Vojtěchovi*, „Cyrilometodějský Kalendář" 1997, s. 28–30

Jersák, Artur 1997: *Biskup Vojtěch – mučedník jako předchůdce české reformace (Několik črt k charakteristice prorockého profilu a údělu Vojtěcha Slavníkovce)*, w: *Svatovojtěšská tradice* (1997), s. 86–89

Judák, Viliam 1998: *Úcta sv. Vojtecha v dejinách Slovákov*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 357–368

Kadlec, Jaroslav 1997: *Svatovojtěšska úcta v českých zemích*, w: *Svatý Vojtěch. Sborník k mileniu* (1997), s. 42–75

Kalicki, Włodzimierz 1997: *Żywot trzeci*, „Gazeta Wyborcza. Magazyn" nr 22(221) 30 V 1997 s. 6–17

Kanonizacja św. Wojciecha i dziedzictwo jego kultu, red.: J. Strzelczyk, Cz. Pest, W. Polak, Lublin 2001 [recte: 2002], Instytut Europy Środkowo–Wschodniej, ss. 195

Karagjozow, Panajot 1998: *Święty Wojciech w kontekście historii, chrześcijańskiego panteonu Czechów i geopolityki* (tłum. Maria Szarapowa), „Przegląd Powszechny" 1998 4(920), s. 64–71

Karłowska–Kamzowa, Alicja 1996: *Św. Wojciech – szafarz korony królestwa czy patron Kościoła w Polsce?*, „Studia Pelplińskie" 25: 1996 s. 17–24

—— 1997A: *Św. Wojciech Patron Polski. Oblicze świętego. Katalog wystawy*, Gniezno 1997, Muzeum Archidiecezjalne

—— 1997B: *Wyobrażenia św. Wojciecha w twórczości artystycznej*, „Ateneum Kapłańskie" 128:1997 z. 3 s. 396–405

—— 1997C: *Wyobrażenia św. Wojciecha w diecezjach gnieźnieńskiej i poznańskiej*, w: *Stąd nasz ród* (1997), s. 62–67

—— 1998A: *Atrybuty św. Wojciecha w sztuce polskiej*, w: *Ecclesia Posnaniensis. Opuscula Mariano Banaszak septuagenario dedicata*, Poznań 1998 (UAM Wydział Teologiczny, Opuscula dedicata, 1), s. 33–38

—— 1998B: *Uwagi o interdyscyplinarnych badaniach nad św. Wojciechem w jubileuszowym roku 1997*, w: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum* [ks. pam. dla Zofii Hilczer–Kurnatowskiej], Poznań 1998, PTPN, s. 635–640

—— 1998C: *Kult św. Wojciecha w twórczości artystycznej (sztuki plastyczne)*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 217–227 il.

—— 1999: *Wyobrażenia św. Wojciecha w sztuce polskiej XII–XX w. Warianty ujęć ikonograficznych*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 355–371

—— 2000: *Wyobrażenia św. Wojciecha w sztuce polskiej XII–XX wieku. Warianty ujęć ikonograficznych*, w: *Gniezno mater ecclesiarum Poloniae (Gniezno, matka kościołów Polski). Katalog wystawy 10 marca – 30 kwietnia 2000 r.* Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie. Komisarz wystawy i redaktor katalogu: Stanisław Pasiciel, Gniezno 2000 s. 67–75 i ilustr. 58–64 na s. 166–170

Karwasińska, Jadwiga 1995: *Wojciech, Adalbert*, w: *Nasi święci. Polski słownik hagiograficzny*, red.: Aleksandra Witkowska, Poznań 1995 s. 587–603

—— 1996: *Wybór pism. Święty Wojciech*. Wybór i oprac. Teresa Dunin–Wąsowicz, Warszawa 1996, Tow. Nauk. Warszawskie ss. 260. Zawiera przedruk następujących prac: Wojciech–Adalbert, s. 23–37 (z: *Hagiografia polska. Słownik bio–bibliograficzny*, t. 2, Poznań–Warszawa–Lublin 1972 s. 572–589); *Państwo polskie w przekazach hagiograficznych XI i XII w.*, s. 41–56 (z: *Początki państwa polskiego. Księga tysiąclecia*, t. 2, Poznań 1962 s. 233–244); *Drzwi Gnieźnieńskie a rozwój legendy o świętym Wojciechu*, s. 59–84 (z: *Drzwi Gnieźnieńskie*, red. M. Walicki, t. 1, Wrocław 1956 s. 20–41); *Studia krytyczne nad żywotami św. Wojciecha, biskupa praskiego. Vita I. I. Stan badań. II. Podstawa rękopiśmienna*, s. 88–125 (z: „Studia Źró-

dłoznawcze" 2:1958 s. 41–79); *Studia krytyczne* [...]. *III. Redakcje Vita I*, s. 129–155 (z: „Studia Źródłoznawcze" 4:1959 s. 9–32); *Studia krytyczne* [...]. *IV. Miejsce Versus de passione s. Adalberti w szeregu żywotów*, s. 159–189 (z: „Studia Źródłoznawcze" 9:1964 s. 15–45); *Studia krytyczne* [...]. *V. Moguncja czy Werona miejscem inwestytury?*, s. 193–204 (z: „Studia Źródłoznawcze" 11:1966 s. 67–78); *Studia krytyczne* [...]. *VI. Przekaz akwizgrański*, s. 207–214 (z: „Studia Źródłoznawcze" 18:1973 s. 37–44); *Les trois rédactions de Vita I de S. Adalbert*, s. 217–237 (z: „Accademia Polacca di Scienze e Lettere. Biblioteca di Roma" 9:1960).

—— 1997: *Święty Wojciech*, Poznań 1997, Księg. św. Wojciecha ss. nieliczbowanych 41

Kasparek, Norbert 1997: *O miejscu śmierci św. Wojciecha (w I poł. XIX w.)*, „Rocznik Elbląski" 15:1997 s. 55–59

Kasprowicz, Jan ks. 1996: *Wybrane argenteria związane z kultem św. Wojciecha*, „Liturgia Sacra – Przegląd Liturgiczno–Muzyczny" 2:1996 nr 1–2 s. 95–102

Kelet – Közep – Europa szentje: *Adalbert (Vojtech – Wojciech – Béla)*, red.: Ádám Somorjai, Budapest 1994, *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége*, ss. 206

Klim, Roman 1997: *Szlaki wodne św. Wojciecha*, „Nautologia" 32: 1997 nr 2 s. 39–42

Kłoczowski, Jerzy 1992: *Saint Adalbert (Vojtěch, Wojciech) patron de la Pologne, de la Bohême et de la Hongrie*, w: *Maison de Dieu et hommes d'Église. Florilege en l'honneur de Pierre Rouger Gaussin*, Saint–Etienne 1992 s. 145–149

—— 1994: *Szent Wojciech–Adalbert és a keresztény Európa kialakulása az 1000. év körül* [Św. Wojciech i narodziny chrześcijańskiej Europy ok. 1000 r.], w: *Kelet – Közep – Europa szentje* (1994), s. 101–111

Knapiński, Ryszard ks. 1996: *Technologia i ikonografia „Drzwi Gnieźnieńskich"*, „Studia Warmińskie" 30:1993 wyd. 1996 s. 107–115

—— 1998: *Św. Wojciech w sztuce polskiej*, w: *Dziedzictwo kultu św. Wojciecha* (1998), s. 173–198

—— 1999: *Titulus ecclesiae. Ikonografia wezwań współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999, Pax s. 485–508 i il. 644–671

—— 2002: *Rozwój ikonografii św. Wojciecha w sztuce polskiej*, w: *Kanonizacja św. Wojciecha i dziedzictwo jego kultu* (2002), s. 120–138 [przedruk poprzedniej pozycji]

Kobielus, Stanisław ks. 1998: *Zaniechana pielgrzymka św. Wojciecha do Jerozolimy*, „Saeculum Christianum" 5:1998 z. 1 s. 93–102

Kocięcka, Anna 1997: *W 1000–lecie męczeńskiej śmierci św. Wojciecha – spotkanie w Zamku Królewskim w Warszawie*, „Kronika Zamkowa" 35:1997 s. 15–16

Kocourek, Ludomír 1997: *Svatovojtěšská patrocinia v severních Čechách a dominikánský kostel a klášter sv. Vojtěcha v Ústí n. L.*, w: *Svatovojtěšská tradice* (1997), s. 105–112

Kocurek, Danuta 1998: *Postać św. Wojciecha postrzegana współcześnie (Wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w wybranych miejscowościach ziemi pszczyńskiej)*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 425–430

Kolářová, Ivana 1999: *Prostředky subjektivizace v Körnerově románě Smrt svatého Vojtěcha*, w: *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 167–175

Konik, Jacek 1996: *Zagadka męczeńskiej śmierci św. Wojciecha*, „Przegląd Powszechny" 113:1996 nr 7–8 s. 72–78

Kopecký, Milan 1999: *K některým motivům svatovojtěšské literatury*, w: *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 46–53

Kopeć, Jerzy Józef CP 1997: *Święty Wojciech patronem duchowej jedności Europy*, w: Danielski, Wojciech 1997 s. 11–20

Kopiec, Jan bp 1998: *Kościół św. Wojciecha w Bytomiu. Przyczynek do żywotności kultu patrona Polski*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 383–389

Korzeniowska, Wiesława 1998: *Święty Wojciech w kulturze Górnego Śląska XIX w. – formy „obecności"*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 343–355

Kosatík, P. 1997: *Durychův svatý Vojtěch*, „Cyrilometodějský Kalendář" 1997 s. 40–43

Kosicka, Angelika 1997: *Życie i rola św. Wojciecha w ikonografii Drzwi i Srebrnego Relikwiarza Katedry Gnieźnieńskiej*, w: *Millenium śmierci św. Wojciecha* (1997), s. 64–70, il.

Koskowski, Józef Damazy 1997: *Św. Wojciech Adalbert Sławnikowicz (ok. 956–997). Biskup praski, mnich benedyktyński, misjonarz wielu narodów, patron Polski, patron kilku archidiecezji i diecezji oraz*

Akcji Katolickiej w Polsce, Niepokalanów 1997, Wyd. OO. Franciszkanów, ss. 88, il., mapy

Kosman, Marceli 1997: *Poczet prymasów Polski*, [Bydgoszcz] 1997, Spółka Wydawniczo–Księgarska, s. 5–12: Patron metropolii

—— 2000: *Między ołtarzem a tronem. Poczet prymasów Polski*, Poznań 2000, Oficyna Wydawnicza G&P, s. 7–11: Prolog czyli z Pragi do Gniezna

Kostílková, Marie 1997: *Oltářní tumba v kapli sv. Vojtěcha, nález ostatků sv. Vojtěcha roku 1880 a jejich další osudy*, w: *Svatý Vojtěch. Sborník k mileniu* (1997), s. 141–166

Kościelecka, Anna; Dzianisz, Paweł 2000: *Z krzyżmem i włócznią. Wokół Ottońskiej drogi do grobu św. Wojciecha w Gnieźnie w Roku Tysięcznym*, Pelplin 2000, „Bernardinum", ss. 127

Koudelka, Vladimír 1997: *Najstarszy wizerunek św. Wojciecha*, tłum. Andrzej Babuchowski, „W drodze" 1997 nr 5 (285) s. 32–36

Kowalewski, Zbigniew A. 1997: *Wiślany flis do Gdańska 997–1997*, w: *Księga Wiślanego Flisu*, red.: Tadeusz Górski, Gdynia 1997, „44", s. 13–17

Kozina, Jiří; Kozinová, Markéta 1999: *Svatovojtěšské mešní officium na území středověkých Čech*, w: *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 78–93

Kozłowska, Anna 1995: *Leksyk dotyczący Boga w żywotach św. Wojciecha*, w: *Bóg w polskim średniowieczu. II Colloquia Mediaevalia 1989*, „Studia Warmińskie" 27:1990 wyd. 1995 s. 157–165

Kozłowski, Edwin Franciszek 1997: *Polskie misje chrystianizacyjne na obszarze Prus*, Gdańsk 1997, Pomorskie RPK PTTK ss. 39 il. (Zeszyty Krajoznawcze. Wyd. Pomorskie, z. 7)

Kozłowski, J. 1997: *Nad freskiem oczu aureola. Wojciechowy posiew Słowa*, Lublin 1997

Kozma, Béla 1994: *Szent Adalbert, a Nyugat–Európa keleti határán élö népek apostola* [Św. Wojciech, apostoł ludów żyjących na wschodnich kresach Europy Zachodniej], w: *Kelet – Közep – Europa szentje* (1994), s. 65–76

Krajowa wystawa filatelistyczna. *Milenium kanonizacji świętego Wojciecha. Katalog*. Komisarz: Wojciech Krzysztof Jankowski. Prymasowskie Wyższe Seminarium Duchowne Gniezno 25 IX – 3 X 1999, ss. 44 + nlb. (Polski Związek Filatelistów. Okręg Wielkopolski)

Krasiński, Józef 1997: *Milenium św. Wojciecha 997–1997*, Sandomierz 1997, Wyd. Diecezjalne, ss. 63

Krzemiński, A. 1997: *Święty Wojciech, Otton III i książę Bolesław*, „Dialog" 1997 nr 1

Krzymuska–Fafius, Zofia 1999: *Kult św. Wojciecha w misji św. Ottona z Bambergu na Pomorzu*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 285–292

Księga żywota świętego Wojciecha. Fragmenty żywotów św. Wojciecha wybrał i w księgę ułożył, przekładu na język polski dokonał oraz przedmową i komentarzem opatrzył Aleksander Wojciech Miko- łajczak. Wstęp Stanisław Gądecki, Gniezno 1997, Firma Wyd. W. Kiełbowskiego, ss. XIV, 37, il.

Ku tysiącleciu męczeństwa św. Wojciecha. Nawiedzenie relikwii w diecezji pelplińskiej, red.: ks. Kazimierz Grajewski, Pelplin 1996, Wyd. Diecezjalne, ss. 96

Kubín, Petr 1998: *Die böhmischen Heiligen in den mittelalterlichen Handschriften Thüringens (Jena – Gotha – Erfurt – Weimar)*, „Zeitschrift des Vereins für Thüringische Geschichte" 52:1998 s. 271–282

Kucharz, Edward 1997: *Ślady św. Wojciecha na opolskiej ziemi*, Opole 1997, Wyd. Św. Krzyża, ss. 47, tabl. 18

Kujawski, Witold ks. 1997: *Najstarsze ośrodki kultu św. Wojciecha*, „Ateneum Kapłańskie" 128, 1997 z. 3 s. 372–395

Kulakov, Vladimir 1996: *Čto my znaem o drevnich prussach. Archeologi svidetelstvujut*, w: *Vostočnaja Prussia*, red.: G. I. Sceglov, Kaliningrad 1996 s. 11–73

Kumor, Bolesław 1997: *St. Adalbert/Wojciech–Weihetitel der Kirchen in der Krakauer Diözese (bis 1795)*, w: *Adalbert von Prag – Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas* (1997), s. 197–200

Kurnatowska, Zofia 1997: *Sesja naukowa pt. „Tropami św. Wojciecha"* [Poznań, 3–5. III. 1997], „Slavia Antiqua" 38:1997 s. 236–240

—— 1999: *Stan chrystianizacji Polski w czasach św. Wojciecha (w świetle źródeł archeologicznych)*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 97–110

—— 2000: *Św. Wojciech a chrystianizacja Polski (w świetle źródeł archeologicznych)*, w: *Święty Wojciech i jego czasy* (2000), s. 111–128

Kurnatowski, Grzegorz ks. 1996: *Aktualność postaci świętego Wojciecha dla współczesnej duchowości w świetle polskiej literatury hagiograficznej po roku 1945*, „Studia Warmińskie" 30:1993, wyd. 1996 s. 123–147

Kurpiers, Dorota 1997: *Szpital fundacyjny im. św. Wojciecha w Opolu w latach 1851–1956*, w: *Opolskie drogi św. Wojciecha* (1997), s. 127–136

Kwak, Jan 1998: *Kult św. Wojciecha w ubiegłych wiekach w Opolu*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 453–455

Labuda, Adam S. 1999: *Czytanie Drzwi Gnieźnieńskich – przekaz i język obrazu*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 235–256

Labuda, Gerard 1992: *Święty Wojciech w działaniu, w tradycji i w legendzie*, w: *Święty Wojciech w tradycji i kulturze europejskiej* (1992), s. 57–97

—— 1994A: *Działalność i osobowość świętego Wojciecha w osądach historiografii – Stan badań*, „Życie i Myśl" 42:1994 nr 4 s. 21–30

—— 1994B: *Czeskie chrześcijaństwo na Śląsku i w Małopolsce w X i XI wieku*, w: *Chrystianizacja Polski południowej. Materiały sesji naukowej odbytej 29 czerwca 1993 r.*, Kraków 1994, „Secesja", s. 73–98

—— 1995: *Szkice historyczne jedenastego wieku. I. Najstarsze klasztory w Polsce*, „Archaeologia Historica Polona", t. 2 (Z badań nad dziejami klasztorów w Polsce), Toruń 1995 s. 7–73

—— 1996A: *Świętość biskupa Wojciecha w wyobrażeniach hagiologicznych i praktykach hagiograficznych wczesnego średniowiecza*, „Studia Warmińskie" 30:1993 wyd. 1996 s. 23–35

—— 1996B: *Współczesny stan dyskusji nad działalnością pastoralną i misyjną świętego Wojciecha*, w: *Przeszłość natchnieniem teraźniejszości. Sympozjum historyczne i świętowojciechowe*, Ełk 1996, s. 295–305

—— 1996C: *Święty Wojciech jako ideowy twórca arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, „Przegląd Wielkopolski" 1996 3–4 s. 8–11

—— 1997A: *Święty Wojciech w Krakowie*, „Przegląd Tomistyczny" 6–7:1997 s. 15–24

—— 1997B: R*eminiscencje Pasji św. Wojciecha z Tegernsee (około 1025) w scenach jego żywotu na Drzwiach Gnieźnieńskich (około 1180)*, w: *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów. Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w 65 rocznicę urodzin*, Poznań 1997 s. 53–63

—— 1997C: *Spuścizna ideowa martyrium św. Wojciecha w perspektywie dziejów Polski średniowiecznej*, w: *Człowiek w społeczeństwie średniowiecznym*, Warszawa 1997 s. 75–87

—— 1997D: *Dwa najstarsze żywoty św. Wojciecha we wzajemnym stosunku. Stopień wiarygodności*, w: *Benedyktyńska praca. Studia historyczne ofiarowane o. Pawłowi Sczanieckiemu w 80–rocznicę urodzin*, red.: Jan Andrzej Spież, Zbigniew Wielgosz, Tyniec–Kraków 1997 s. 49–76

—— 1997E: *Święci Wojciech i Stanisław, patroni Królestwa Polskiego*, w: *„Żywotach świętych" Piotra Skargi*, „Życie i Myśl" 45:1997 nr 2 s. 46–59

—— 1997F: *Święty Wojciech w polskiej tradycji historiograficznej*. Wyboru dokonał i opracował G. L., Warszawa 1997, Pax, ss. 456. Wstęp, s. 7–20. – 1. Karol Potkański, Święty Wojciech, s. 23–35 (z: Pisma pośmiertne K.P., t. 2, Kraków 1924 s. 317–332), posłowie, s. 35–36. – 2. ks. Jan Fijałek, U grobu św. Wojciecha. Pierwsze posłannictwo Polski i jej wywłaszczenie, s. 37–55 (z: „Ateneum Polskie" 2, Lwów 1908 nr 1 s. 1–28), posłowie, s. 55–58. – 3. Stanisław Zakrzewski, Opactwo benedyktyńskie św. Bonifacego i Aleksego na Awentynie w latach 977–1085, s. 59–126 (z: „Rozprawy AU, Wydz. Hist. –Filoz." 45:1903 s. 38–124), posłowie, s. 126–130. – 4. ks. Henryk Likowski, Geneza święta „Translatio s. Adalberti" w Kościele polskim. Rozwiązanie sprawy o relikwie św. Wojciecha, s. 131–148 (z: „Kwartalnik Teologiczny Wileński" I–II, 1923–1924, s. 53–80), posłowie, s. 148–151. – 5. Leon Koczy, Misje polskie w Prusach i na Pomorzu za czasów Bolesławów, s. 152–177 (z: „Annales Missiologicae" 6, Poznań 1934 s. 52–88), posłowie, s. 177–180. – 6. Tadeusz Silnicki, Św. Wojciech – człowiek i święty oraz jego działalność na tle epoki, s. 181–208 (z: Święty Wojciech, 997–1947. Księga pamiątkowa, Gniezno 1947 s. 23–71), posłowie, s. 208–211. – 7. G. Labuda, Św. Wojciech w literaturze i legendzie średniowiecznej, s. 212–226 (z: Święty Wojciech [jak nr 6], s. 89–112), posłowie, s. 226–228. – 8. ks. Józef Nowacki, Z dziejów kultu św. Wojciecha w Polsce, s. 229–263 (z: Święty Wojciech [jak nr 6], s. 133–340), posłowie, s. 263–267. – 9a. Jadwiga Karwasińska, Drzwi Gnieźnieńskie a rozwój legendy o św. Wojciechu, s. 271–289 (z: Drzwi Gnieźnieńskie, red.: M. Walicki, t. 1, Wrocław 1956 s. 20–41), posłowie s. 289–295. – 9b. Stanisław Mossakowski, Drzwi Gnieźnieńskie a „Kronika pol-

ska" mistrza Wincentego, s. 296–310 il. (z: S. M., Sztuka jako świadectwo czasu. Studia z pogranicza historii sztuki i historii idei, Warszawa 1982 s. 9–41 il.), posłowie, s. 310–311. – 10. Ryszard Kiersnowski, O brakteatach z czasów Bolesława Krzywoustego i roli kultu św. Wojciecha w Polsce, s. 312–331 (z: „Wiadomości Numizmatyczne" 3:1959 z. 3–4 s. 147–166), posłowie, s. 331–336. – 11. Aleksander Gieysztor, Rzymska studzienka ze św. Wojciechem z roku około 1000, s. 337–346 (z: Sztuka i historia. Księga pamiątkowa ku czci Prof. Michała Walickiego, Warszawa 1966 s. 22–29), posłowie, s. 346–349. – 12. Stanisław Trawkowski, Pielgrzymka Ottona III do Gniezna. Ze studiów nad dewocją wczesnośredniowieczną, s. 351–366 (z: Polska w świecie. Szkice z dziejów kultury polskiej, Warszawa 1972 s. 107–124), posłowie, s. 367–371. – 13. Teresa Dunin-Wąsowicz, Wezwania św. Wojciecha w Europie zachodniej około roku 1000, s. 372–379 (z: „Studia Warmińskie" 19:1982 s. 31–42), posłowie, s. 379–380. – 14. Stanisław Mielczarski, Wokół miejsca śmierci św. Wojciecha, s. 381–392 (z: Święty Wojciech w tradycji i kulturze europejskiej, red.: ks. K. Śmigiel, Gniezno 1992 s. 143–158), posłowie, s. 392–394. – 15. G. Labuda, Święty Wojciech w działaniu, w tradycji i w legendzie, s. 397–425 (z: Święty Wojciech w tradycji [jak nr 14], s. 57–97), posłowie, s. 425–426

—— 1997G: *Inspiracje misyjne Kościoła magdeburskiego w działalności chrystianizacyjnej św. Wojciecha i św. Brunona z Kwerfurtu*, w: *Chrześcijańskie korzenie. Misjonarze, święci, rycerze zakonni (eseje i szkice)*, red.: Sergiusz Sterna-Wachowiak, Poznań 1997, Stowarzyszenie Pisarzy Polskich s. 35–50 (Tropami pisarzy na Kresach zachodnich. Dzieła-biografie-pejzaże, t. 6). Wersja niemiecka: *Missionsgedanke der Magdeburger Kirche und die Christianisierungstätigkeit des hl. Adalbert und des hl. Bruno von Querfurt*, w: *Trigon 7. Kunst, Wissenschaft und Glaube im Dialog*. Herausgegeben von der Guardini Stiftung, Berlin 1997, Dreieck Verlag, s. 30–43

—— 1997H: *Święty Wojciech w dziejach Polski*, w: *Stąd nasz ród* (1997), s. 44–52

—— 1997I: *Ein europäisches Itinerar seiner Zeit: Die Lebensstationen Adalberts*, w: *Adalbert von Prag – Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas* (1997), s. 59–75

—— 1997J: *Znaczące wydarzenia w życiu i w kulcie św. Wojciecha (Stan dyskusji)*, w: *Gdańsk w gospodarce i kulturze europejskiej. Zbiór studiów*, red.: Marian Mroczko, Gdańsk 1997, Marpress, s. 11–27

—— 1997K: *Święty Wojciech w dziejach Polski i Europy. Próba syntezy*, „Nauka" 4:1997 nr 4 s. 53–72

—— 1997L: *Idee misyjne Kościoła we wczesnym średniowieczu i ich wpływ na działalność św. Wojciecha*, „Ateneum Kapłańskie" 128:1997 z. 3 s. 346–357

—— 1997Ł: *Najpierw był Gdańsk*, „Pomerania" 1997 4/5 s. 42–44

—— 1997M: *Śladami misyjnych i duchowych dróg św. Wojciecha*, „Pomerania" 1997 6 s. 27–30

—— 1997N: *Droga misyjna św. Wojciecha do Prus i translacyjna z Prus do Gniezna wiosną 997 r.*, w: Frydrychowicz, Romuald (1997), s. 97–130

—— 1997O: *Święty Wojciech – w życiu i w legendzie*, w: *Album św. Wojciecha*, red.: Alicja Karłowska-Kamzowa, Poznań 1997 s. 5–9

—— 1998A: *Nad legendą o św. Wojciechu „Tempore illo". Analiza źródłoznawcza*, w: *Ecclesia Posnaniensis. Opuscula Mariano Banaszak septuagenario dedicata*, Poznań 1998 (UAM Wydział Teologiczny, Opuscula dedicata, 1), s. 11–31

—— 1998B: *Święty Wojciech w Gdańsku i w Prusach (997 r.)*, „Pomorania Antiqua" 17:1998 s. 115–126

—— 1998C: *Que doit la Pologne à Saint Adalbert, évêque de Prague et missionnaire en Prusse?*, w: *IIIe Symposium historique et archéologique PUNO, St. Maurice 1997*, London–Zürich 1998 s. 1–10

—— 1999A: *Znaczenie św. Wojciecha dla dziejów Polski*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 183–194

—— 1999B: *Miejsce pamięci św. Wojciecha w Tenkitten*, w: *Pogranicze polsko-pruskie w czasach św. Wojciecha* (1999), s. 143–147

—— 2000A: *Święty Wojciech. Biskup-męczennik, patron Polski, Czech i Węgier*, Wrocław 2000 ss. 337 (Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej)

—— 2000B: *Święty Wojciech jako patron Polski i Europy*, w: *Święty Wojciech i jego czasy* (2000), s. 237–251

—— 2001A: *Święty Wojciech i święty Stanisław, patroni Polski, w kulturze politycznej narodu*, w: *Przeszłość przyszłości. Prace dedykowane Prof. Czesławowi Mojsiewiczowi dla uczczenia siedemdziesiątej piątej rocznicy urodzin*, red.: Marceli Kosman, Poznań 2001, Wydawnictwo Forum Naukowe s. 17–47 (Wyższa Szkoła Zarządzania i Bankowości – J. U. w Poznaniu. Instytut Historii Politycznej)

—— 2001B: *Święty Wojciech chrzci na Drzwiach Gnieźnieńskich poganina – Prusa czy Polanina?*, w: *Ludzie – Kościół – wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*, red.: W. Iwańczak, S. K. Kuczyński [księga pamiątkowa dla Stanisława Byliny], Warszawa 2001, DiG s. 71–78

Legeza, István 1994: *Szent Adalbert missziós szerepe a magyar történelemben* [Działalność misjonarska św. Wojciecha w historii Węgier], w: *Kelet – Közep – Europa szentje* (1994), s. 116–191

Lehr, U. 1997: Życie i śmierć św. Wojciecha w świetle żywotów i innych materiałów, maszynopis, Poznań 1997

Leśny, Jan 1992: *Średniowieczny kult świętego Wojciecha w kręgu dalmatyńsko–chorwackim i drogi jego przenikania*, w: *Święty Wojciech w tradycji i kulturze europejskiej* (1992), s. 99–115

Lewiński, Czesław 1997: *Słowiańska Europa i Kościół X w.*, w: *Millenium śmierci św. Wojciecha* (1997), s. 9–14

Linkner, Tadeusz 1997: *Wiersz Marii Konopnickiej „O św. Wojciechu"*, „Studia Pelplińskie" 26:1997 s. 249–252 [pierwodruk: „Praca" 1905 nr 34]

Lotter, Friedrich 1997A: *Das Bild des hl. Adalbert in der römischen und der sächsischen Vita*, w: *Adalbert von Prag – Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas* (1997), s. 77–107

—— 1997B: *Christliche Völkergemeinschaft und Heidenmission. Das Weltbild Bruns von Querfurt*, w: *Early Christianity in Central and East Europe*, ed.: Przemysław Urbańczyk, Warszawa 1997, Semper s. 163–174 (Institute of Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences)

Lübke, Christian 1999: *Magdeburg und seine östlichen Nachbarn in der Zeit der heiligen Adalbert*, „Bohemia – Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder" 40:1999 nr 1 s. 38 nn.

Lutovský, Michal 1995: *Několik poznámek k problematice slavníkovské domény*, „Archeologické Rozhledy" 47:1995 nr 2 s. 239–245

Machejek, Michał OCD 1995: *Śladami świętego Wojciecha na tysiąclecie męczeństwa (997–1997)*, Kraków 1995, Wyd. OO Karmelitów Bosych, ss. 104 il. 90

Machilek, Franz 1992: *Zur Verehrung des hl. Wojciech–Adalbert in Böhmen, insbesondere im 14. Jahrhundert* w: *Święty Wojciech w tradycji i kulturze europejskiej* (1992), s. 117–141

—— 1997A: *Znaczenie działalności i kultu św. Wojciecha z Pragi dla narodzin chrześcijańskiej Europy*, w: *Chrześcijańskie korzenie. Misjonarze, święci, rycerze zakonni (eseje i szkice)*, red.: Sergiusz Sterna–Wachowiak, Poznań 1997, Stowarzyszenie Pisarzy Polskich, s. 11–33 (Tropami pisarzy na Kresach zachodnich. Dzieła – biografie – pejzaże, t. 6). Wersja niemiecka: *Das Wirken und die Anfänge der Verehrung des hl. Adalbert von Prag in ihrer Bedeutung für die Grundlegung des christlichen Europa*, w: *Trigon 7. Kunst, Wissenschaft und Glaube im Dialog*. Herausgegeben von der Guardini Stiftung, Berlin 1997, Dreieck Verlag, s. 9–29

—— 1997B: *Die Adalbertsverehrung in Böhmen im Mittelalter*, w: *Adalbert von Prag – Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas* (1997), s. 163–183

Malujda, Karol 1997: *Rola św. Wojciecha w dziejach narodu polskiego*, w: *Millenium śmierci św. Wojciecha* (1997), s. 61–63

Malura, Jan 1999: *Obraz svatého Vojtěcha v české duchovní písni doby baroka*, w: *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 104–109

Małachowicz, Maciej 2000: *Zagadnienie najstarszego kościoła św. Wojciecha we Wrocławiu*, w: *Śląsk około roku 1000. Materiały z sesji naukowej we Wrocławiu w dniach 14–15 maja 1999 r.*, red.: Maria Młynarska–Kaletynowa, Edmund Małachowicz, Wrocław 2000 s. 189–193 (Polska Akademia Nauk, Oddział we Wrocławiu)

Martinek, Libor 1999: *Sv. Vojtěch u Jaroslava Durycha*, w: *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 155–161

Melmuková–Šašecí, Eva 1997: *Práce kruhu českých duchovních tradic a jeho elaborát o svatovojtěšské tradici*, w: *Svatovojtěšská tradice* (1997), s. 13–17

Merhautová, Anežka 1992: *Počatky úcty ke sv. Vojtěchu ve výtvarném umění*, „Sborník Společnosti přatel starožitností" 3:1992 s. 23–26

—— 1995: *Kostel na Libici*, „Archeologické Rozhledy" 47:1995 nr 2 s. 249–251

Michalska, Maria SAC 1997: *Święty Wojciech woj Chrystusowy*, Gniezno 1997, Gaudentinum, ss. 72

Michałowska, Teresa 1995: *Średniowiecze*, Warszawa 1995, PWN, s. 76–94, 797 (Instytut Badań Litrackich PAN. Wielka historia literatury polskiej)

Michałowski, Roman 2001: *Adalbert, Sylvestre II et l'Église de Pologne*, w: *Gerberto d'Aurillac da abbate di Bobbio a Papa dell'*

Anno 1000. Atti del Congresso Internazionale Bobbio [...], *28–30 sett. 2000*, ed. da Flavio G. Nuvobne (Archivum Bobiense Studia 4), Bobbio 2001 s. 483–515

Mielczarski, Stanisław 1992: *Wokół miejsca śmierci świętego Wojciecha*, w: *Święty Wojciech w tradycji i kulturze europejskiej* (1992), s. 143–158

—— 1993: *Działalność misyjna Wojciecha i Ottona*, „Studia Gdańskie" 9:1993 s. 61–74

—— (†) 1996: *Itinerarium pruskie św. Wojciecha jako problem historiograficzny*, „Studia Warmińskie" 30:1993 wyd. 1996 s. 81–88

Mika, Norbert 1998: *Postać św. Wojciecha w europejskiej historiografii wieków średnich – prezentacja wybranych wzmianek źródłowych*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 43–59

Mikołajczak, Aleksander Wojciech 1995A: *Gnieźnieńskie sekwencje o św. Wojciechu*, Gniezno 1995

—— 1995B: *Gnieźnieńskie sekwencje o św. Wojciechu*, „Gniezno – Studia i materiały historyczne" 4:1995 s. 21–62

Mikołajczyk, Gabriela 1997: *Sanktuarium św. Wojciecha w roku 1000–lecia jego męczeńskiej śmierci*, Gniezno 1997, Gaudentinum, ss. 136 mapa, ill.

Mikołejko, Zbigniew 2000: *Żywoty świętych poprawione*, Warszawa 2000, Wyd. W. A. B. s. 29–56: Św. Wojciech Sławnikowic (ok. 956–997). Pierwszy mord założycielski

Milénium břevnovského kláštera. Sborník statí o jeho významu a postavení v českých dějinách, red.: Ivan Hlaváček, Marie Bláhová, Praha 1993, Univerzita Karlova, ss. 320

997–1997 Millenium śmierci św. Wojciecha. Materiały sesji popularno–naukowej w Czarnkowie. Praca zbiorowa, Czarnków 1997, Stow. Ruch Kult. Chrześcijańskiej „Odrodzenie", ss. 76 tabl. 15, 2 mapy

Milewski, Józef 1993: *Św. Wojciech w legendach i podaniach ludu Kociewia*, „Literatura Ludowa" 37:1993 nr 2 s. 15–25

Mischke, Wojciech 1998: *Średniowieczna ikonografia Zjazdu Gnieźnieńskiego*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 265–278

Misztal, Henryk ks. 2002: *Procedura kanonizacyjna pierwszego tysiąclecia*, w: *Kanonizacja św. Wojciecha i dziedzictwo jego kultu* (2002), s. 18–31

Młynarska–Kaletynowa, Marta 2000: *Z dziejów kultu św. Wojciecha w Polsce na przełomie XI/XII i w XII w.*, w: *Człowiek, sacrum, środowisko. Miejsca kultu we wczesnym średniowieczu. Spotkania Bytomskie IV*, red.: Sławomir Moździoch, Wrocław 2000 s. 137–154 (Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Oddział we Wrocławiu)

Mohnhaupt, Bernd 1993: *Typologisch strukturierte Heiligenzyklen: Die Adalbertsvita der Gnesener Bronzetür*, w: *Hagiographie und Kunst. Der Heiligenkult in Schrift, Bild und Architektur*, red.: Gottfried Kerscher, Berlin 1993, Reimer, s. 357–368

Mrozowicz, Wojciech 1999: *Die politische Rolle des Kultes des hl. Adalbert, Stanislaus und der hl. Hedwig im Polen des 13. Jahrhunderts*, w: *Fonctions sociales et politiques du culte des saints dans les sociétés de rite grec et latin au Moyen Âge et à l'époque moderne. Approche comparative*, dir.: Marek Derwich, Michel Dmitriev, Wrocław 1999, Larhcor s. 111–124 (Opera ad historiam monasticam spectantia, Ser. I, Colloquia 3)

Mróz, Mirosław 1997: *„Pamiętajcie o swych przełożonych" (Hbr 13, 7). Dzieje biskupa Chrystiana w świetle misji i orędzia św. Wojciecha*, w: *„Pamiętajcie o swych przełożonych" (Hbr 13, 7). Przyczynek do historii dziejów o bp. Chrystianie* [ok. 1165–1245], Toruń 1997, Wyższe Seminarium Duchowne, s. 7–17

Muszyński, Henryk abp. 1994: *Gniezno és szentje* [Gniezno i święty], w: *Kelet – Közep – Europa szentje* (1994), s. 57–64

—— 1997A: *Św. Wojciech patronem naszej jedności* [homilia], w: *Stąd nasz ród* (1997), s. 70–75

—— 1997B: *Historyczne znaczenie św. Wojciecha dla Polski i Europy*, „Ateneum Kapłańskie" 128:1997 z. 3 s. 327–334

—— 1998: *Wojciech–biskup–misjonarz–męczennik w przepowiadaniu Jana Pawła II*, w: *Dziedzictwo kultu św. Wojciecha* (1998), s. 133–155

—— 2002: *Znaczenie i aktualność przesłania św. Wojciecha dla współczesnego człowieka w kontekście jednoczącej się Europy*, w: *Kanonizacja św. Wojciecha i dziedzictwo jego kultu* (2002), s. 171–178

Nalepa, Jerzy 1996: *Ślady kultu świętego Wojciecha w południowej Skandynawii*, „Roczniki Historyczne" 62:1996 s. 143–149

Nastalska, Joanna; Witkowska, Aleksandra OSU 1998: *Katalog wystawy „Święty Wojciech w słowie i obrazie"*. Biblioteka Uniwersytecka KUL 21 września – 28 października 1997 r., w: *Dziedzictwo kultu św. Wojciecha* (1998), s. 199–224

Nawiedzenie relikwii św. Wojciecha w parafiach diecezji elbląskiej, Elbląg 1995

Nechutová, Jana 1999: *Von Wenzel bis Adalbert: Zwischen den Legenden*, „Bohemia – Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder" 40:1999 nr 1 s. 54 nn.

Nechvátal, B. 1997: *Vyšehrad a svatý Vojtěch*, w: *Svatovojtěšská tradice* (1997), s. 42–53

Nicieja, Stanisław Sławomir 2001: *Uniwersytecka kaplica św. Wojciecha w Opolu i perspektywa jej odbudowy*, „Indeks – Pismo Uniwersytetu Opolskiego" 2001 nr 3–4 (25–26), s. 38–41

Niemcewicz, Piotr 2000: *Tumba Wojciechowa. Późnogotycka tumba św. Wojciecha, autorstwa Hansa Brandta, z katedry w Gnieźnie – jej historia i konserwacja*, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki" 11:2000 nr 1(40) s. 4–19

Niesiołowski, Stefan 1997: *Święty Wojciech – biskup, męczennik, patron Europy*, „W drodze" 1997 5(285) s. 23–31

——; Orzechowski, Mirosław 1997: *Święty Wojciech na tle epoki*, Łódź 1997, Katolicki Klub im. Św. Wojciecha, ss. 75, il.

Nový, Rostislav 1991: *Svatý Vojtěch první Evropan*, „Dějiny a současnost" 13:1991 nr 4 s. 10–15

—— 1995: ZOBEZLAV LIB.U DUX, „Archeologické Rozhledy" 47:1995 nr 2 s. 246–248

Oficjum rymowane o św. Wojciechu. Benedic regem cunctorum. Lektorska Schola Cantorum. Ks. W. Kądziel – dyrygent, Warszawa 1997

Okoń, Jan 1998: *Św. Wojciech i „Bogurodzica" jako czynniki kształtowania polskiej świadomości narodowej (do początków renesansu w Polsce)*, „Ruch Literacki" 39:1998 z. 6 s. 699–719

Okulicz–Kozaryn, Jerzy 1999: *Różne aspekty koncepcji pomezańskiej misji pruskiej św. Wojciecha*, w: *Pogranicze polsko–pruskie w czasach św. Wojciecha* (1999), s. 135 nn.

Okulicz–Kozaryn, Łucja (†) 1999: *Misja św. Wojciecha w świetle źródeł archeologicznych*, w: *Pogranicze polsko–pruskie w czasach św. Wojciecha* (1999), s. 129 nn.

Okulicz–Kozaryn, Jerzy i Łucja 1994: *Wyprawa św. Wojciecha do Prus. Realia archeologiczne i perspektywy badawcze*, „Barbaricum" 3:1994 s. 243–255 (Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego)

——, —— 1996: *Tło osadnicze wyprawy św. Wojciecha do Prus. Realia archeologiczne i perspektywy badawcze*, „Studia Warmińskie" 30:1993 wyd. 1996 s. 89–106

Olšovský, Jaromír 1999: *Kostel sv. Vojtěcha na Dolním náměstí v Opavě a svatovojtěšská tradice tohoto místa*, w: *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 176–180

Opielewicz, Karol 1997: *Misje św. Wojciecha na Pomorzu i Prusach*, w: *Millenium śmierci św. Wojciecha* (1997), s. 29–32

Opolskie drogi św. Wojciecha, red.: Anna Pobóg–Lenartowicz, Opole 1997, Instytut Historii Uniw. Opolskiego, ss. 175

Ożóg, Krzysztof 1998: *Księdza Wojciecha Danielskiego dzieje kultu św. Wojciecha w Polsce*, NP 90:1998 s. 487–501

Pacuski, Kazimierz 1992: *Początki benedyktyńskiego opactwa św. Wojciecha na grodzie płockim*, w: *Społeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów*, t. 5, red.: Stefan K. Kuczyński, Warszawa 1992, PWN, s. 135–152 (Polska Akademia Nauk, Instytut Historii)

—— 1995: *Początki benedyktyńskiego opactwa św. Wojciecha na grodzie płockim*, „Notatki Płockie" [40] 1995 nr 4 s. 3–9

Pajdzik, Katarzyna 1999: *Studia i prace o św. Wojciechu ogłoszone w Polsce z okazji 1000–lecia jego śmierci*, w: *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 23–29

Paluch–Staszkiel, Krystyna 1997: *Milenium obecności. „Święty Wojciech w ikonografii i piśmiennictwie". Muzeum Historii Miasta Gdańska, Ratusz Głównego Miasta, 22. IV – 31. V. 1997 r.*, „Przegląd Powszechny" 114:1997 nr 6 (910) s. 355–356

Pałka, Damian 1997: *Rozwój kultu relikwii św. Wojciecha na podstawie średniowiecznych źródeł*, w: *Millenium śmierci św. Wojciecha* (1997), s. 33–42

Panic, Idzi 1998: *Święty Wojciech w wybranych średniowiecznych kronikach śląskich*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 325–341

Panuś, Kazimierz ks. 2000: *Wzorce osobowe św. Wojciecha w kaznodziejstwie polskim. Zarys problematyki*, „Analecta Cracoviensia" 32:2000 s. 185–218

—— 2002: *Wizerunki św. Wojciecha w kaznodziejstwie polskim*, w: *Kanonizacja św. Wojciecha i dziedzictwo jego kultu* (2002), s. 83–115

Paradowska, Maria 1997: *Kult św. Wojciecha w kulturze ludowej Wielkopolski*, „Kronika Wielkopolski" 1997 nr 3(82) s. 28–40

—— 1998: *Święty Wojciech – patron Europy i Polski. Jego recepcja w polskiej kulturze ludowej*, w: *Liturgia Domus Carissima*, red.: ks. Adam Durak, Warszawa 1998, Wyd. ATK, s. 409–425

—— 1999: *Święty Wojciech w kulturze ludowej Wielkopolski*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 389–407

—— 2000: *...I szedł przez pola, łąki, lasy. Święty Wojciech w tradycji ludowej*, Poznań 2000, „W drodze", ss. 135, il. 19

—— Urbańska Anna 1996: *Kult św. Wojciecha w polskiej kulturze ludowej. Zarys problematyki*, „Etnografia Polska" 40:1996 z. 1–2 s. 41–52

—— —— 1998: *Kult św. Wojciecha w wybranych regionach Polski północnej ze szczególnym uwzględnieniem Świętego Gaju*, w: „Adalbertus", t. 1:1998 s. 279–308

Paramonova, M. Ju. 1998: *Central'naja Evropa nakanune 1000 goda: sv'jatoj v političeskoj igre central'noevropejskich pravitelej*, Odissej – Čelovek v istorii 1997, Moskva 1998 s. 47–70

Pasierb, Janusz St. 1994: *Szent Adalbert élete és munkássága a gnieznói székesegyház kapuzatának ikonográfiájában* [Życie i działalność św. Wojciecha w ikonografii gnieźnieńskich drzwi katedralnych], w: *Kelet – Közep – Europa szentje* (1994), s. 77–85

Paszkiewicz, Borys 1998: *Święty Wojciech i monety*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 293–305

Paszkiewicz, Mieczysław 2000: *Drzwi Gnieźnieńskie na tle innych drzwi brązowych XI i XII wieku w Europie Południowej i Zachodniej*, w: *Święty Wojciech i jego czasy* (2000), s. 231–235, il.

Pavera, Libor 1999: *Dvě zlaté olivy v Kosmově Kronice české*, w: *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 68–77

Pawlak. Maciej 1997: *Dzieciństwo i kształtowanie się osobowości św. Wojciecha w wieku młodzieńczym*, w: *Millenium śmierci św. Wojciecha* (1997), s. 15–18

Pest, Czesław ks. 2002: *Św. Wojciech – patron inicjatyw narodowo–społecznych XIX i XX wieku*, w: *Kanonizacja św. Wojciecha i dziedzictwo jego kultu* (2002), s. 149–170

Petráň, Zdenék 1997: *Mince biskupa Vojtěcha*, w: *Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa* (1997), s. 55–77

—— Radomérský, Pavel 1997: *Nový neznámý typ denáru biskupa sv. Vojtěcha*, „Numismatické listy" 52:1997 nr 5–6 s. 136–138

Piersiak, Tadeusz 1999A: *Święty Wojciech w „Nowej księdze przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich"*, w: *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 119–126

—— 1999B: *Święty Wojciech w religijnym piśmiennictwie polskiego baroku*, w: *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 127–134

Pietrzak, Jerzy 1989: *Echo świętowojciechowgo pobratymstwa (kardynał Ledóchowski w Pradze i pod Welehradem w 1876 r.)*, w: *Źródłoznawstwo i studia historyczne* [ks. pam. dla Wacława Korty], red.: Kazimierz Bobowski (Acta Universitatis Wratislaviensis, Historia 76), Wrocław 1989 s. 295–306

Pikulik, Jerzy ks. 1996: *Święty Wojciech w polskiej muzyce średniowiecznej*. Oprac. red.: Antoni Podsiad, Warszawa 1996, Pax, ss. 226, il.

—— 2002: *Przesłanie o św. Wojciechu w polskiej muzyce średniowieznej*, w: *Kanonizacja św. Wojciecha i dziedzictwo jego kultu* (2002), s. 116–119

Piotrowski, Andrzej 1997: *Dzieje misji Świętego Wojciecha*, w: *Prusowie. Dzieje i kultura ludu bałtyckiego. Wystawa Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, Centralnego Muzeum Morskiego w Gdańsku*, Gdańsk 1997, Marpress, s. 23–28

Piszcz, Edmund abp. 1998: *Wojciechowy wzorzec misji pokojowej*, w: *Dziedzictwo kultu św. Wojciecha* (1998), s. 19–27

Pogranicze polsko–pruskie w czasach św. Wojciecha. Materiały z konferencji, która odbyła się pod patronatem wojewody elbląskiego 18–19 września 1997 r. w muzeum w Elblągu, red.: M. F. Jagodziński, Elbląg 1999 (Elbląskie Towarzystwo Kulturalne. Muzeum w Elblągu)

Polc, Jaroslav 1994: *Szent Adalbert–Vojtech prágai püspök ereklyéi* [Relikwie św. Wojciecha, biskupa Pragi], w: *Kelet – Közep – Europa szentje* (1994), s. 44–56

—— (Jaroslav V.) 1997: *Svatovojtěšské oslavy v roce 1947*, w: *Svatý Vojtěch. Sborník k mileniu* (1997), s. 197–223

Porta regia. Drzwi Gnieźnieńskie. Fotogr. Adam Bujak. Tekst Adam S. Labuda, Gniezno 1998, Fundacja św. Wojciecha, ss. 194

Powierski, Jan 1993: *Śmierć świętego Wojciecha i jej miejsce w świetle starszych źródeł*, „Komunikaty Mazursko–Warmińskie" 1993 nr 3 s. 375–389

—— 1997: *Co naprawdę wiemy o pobycie św. Wojciecha w Gdańsku*, „Rocznik Gdański" 57:1997 nr 1 s. 37–56

—— 1998: *Legenda pomezańska o śmierci św. Wojciecha*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 121–188

—— 1999: *Źródłoznawcze i merytoryczne aspekty sporu o miejsce śmierci św. Wojciecha*, w: *Pogranicze polsko–pruskie w czasach św. Wojciecha* (1999), s. 149 nn.

—— (†) 2000: *Jeszcze raz o świętym Wojciechu, w: Bałtyk w polityce polskiej w tysiącleciu. Materiały z sesji naukowej odbytej dnia 11 grudnia 1998 r. organizowanej przez Oddział Gdański Polskiego Towarzystwa Historycznego i Instytut Historii Uniwersytetu Gdańskiego*, red.: Franciszek Nowiński, Gdańsk 2000 s. 9–84

Preiss, P. 1997: *Svatovojtešska ikonografie v českem baroknim malirstvi*, w: *Svaty Vojtěch. Tisic let* (1997), s. 40–46

Princová–Justová, Jarmila 1995: *Knížecí prostředí na slavnikovské Libici ve světle archeologických objevu*, „Archeologické Rozhledy" 47:1995 nr 2 s. 252–266

—— 1997: *Zastavení Vojtěchova života v Čechách*, w: *Svatovojtěšská tradice* (1997), s. 18–30 (na s. 25–28 głos dyskusyjny: Jiří Sláma, Plzeň – Doubravka. K problému věrohodnosti svatovojtěšské tradice)

—— 1999: *Libice v době svatého Vojtěcha*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 11–35

—— (Princová) 2000: *Libice, w: Europas Mitte um 1000. Beiträge*, t. 1 (2000), s. 382–384

Prokop, Krzysztof Rafał 2000: *Radzim–Gaudenty 999/1000 – po 1011 (1016?)*, w: Tegoż, *Arcybiskupi gnieźnieńscy w tysiącleciu*, Kraków 2000, Polska Akademia Umiejętności, s. 13–18

Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości. Sympozjum Historyczne i Świętowojciechowe, Ełk 20–22 IV 1994, red.: Krzysztof Brzostek i inni, Ełk 1996, Kuria Biskupia Diecezji Ełckiej, ss. 342

Pszczyński, Korneliusz Paweł 1997: *Święty Wojciech w ludowej tradycji górnośląskiej*, w: *Opolskie drogi św. Wojciecha* (1997), s. 103–116

Ratajczak, Józef 1990: *Łzy świętego Wojciecha. Kradzież sarkofagu z katedry gnieźnieńskiej*, Poznań 1990, Księg. św. Wojciecha, ss. 122

Reifferscheid, Gerhard 1992: *St. Adalbert, Bischof und Märtyrer, auf dem Hintergrund des Bischofsideals des 10. Jahrhunderts*, w: *Święty Wojciech w tradycji i kulturze europejskiej* (1992), s. 159–162

Remblewski, Ireneusz 1995: *Konfesja św. Wojciecha w Gnieźnie*, „Kronika Wielkopolski" 1995 nr 2(73) s. 60–68

Remešová, V. 1997: *Svatý Vojtěch v českém výtvarném umění*, „Cyrilometodějský Kalendář" 1997 s. 32–39

Rettová, D. 1997: *Kostely v ČR zasvěcene sv. Vojtěchovi*, „Cyrilometodějský Kalendář" 1997 s. 44–45

Riché, Pierre 1994: *Szent Adalbert és Gerbert–II. Szilveszter kapcsolatai* [Związki św. Wojciecha z Gerbertem–Sylwestrem II], w: *Kelet – Közep – Europa szentje* (1994), s. 86–100

Rokosz, Mieczysław 1990: *Inter duos pontes. O ottońskiej fundacji ku czci św. Wojciecha na Wyspie Tybrowej*, „Analecta Cracoviensia" 21–22:1989–1990 s. 505–527

—— 1996: *Z ottońskiej propagandy kultu św. Wojciecha (Jeszcze raz o rzymskiej fundacji na Wyspie Tybrowej)*, „Studia Warmińskie" 30:1993 wyd. 1996 s. 45–60

—— 1999: *Rzym w X wieku. Lata klasztorne św. Wojciecha–Adalberta*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 81–96

—— 2000: *Pamięć i kult św. Wojciecha–Adalberta w Rzymie*, w: *Święty Wojciech i jego czasy* (2000), s. 205–217

Rola, Zygmunt 2000: *Stopy św. Wojciecha*, „Ziemia Wągrowiecka" 2000 nr 1(9) s. 33–39 [także w zbiorze: *Tajemnicza Wielkopolska*, red.: Z. Rola, Poznań 2000]

Royt, Jan 1997A: *Hl. Adalbert*, Regensburg 1997

—— 1997B: *Renesanční a barokní ikonografie sv. Vojtěcha*, w: *Svatý Vojtěch. Sborník k mileniu* (1997), s. 114–129

—— 1997C: *Die böhmische Ikonographie des heiligen Adalbert im 17. und 18. Jahrhundert*, w: *Adalbert von Prag – Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas* (1997), s. 185–192, il.

—— 1997D: *Legendární podani o zivote a pusobeni svateho Vojtěcha*, w: *Svaty Vojtěch. Tisic let* (1997), s. 11–15

—— 1997E: *Pamatky nabozenske ucty ke svatemu Vojtechovi v Polsku, Madarsku a Čechách*, w: *Svaty Vojtěch. Tisic let* (1997), s. 16–18

—— 1997F: *Hrob svateho Vojtecha v prazske katedrale*, w: *Svaty Vojtěch. Tisic let* (1997), s. 26

—— 1999: *Kult a ikonografie sv. Vojtěcha w Čechách*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 373–387

Rozdrażewski, Stanisław ks. 1997: *Opowieść o 1000–letniej rodzinie św. Wojciecha*, Poznań 1997, „Bonami", ss. 164 i wkładka

Ryneš, Václav 1997: *Legenda o zázračné bilokaci sv. Vojtěcha*, w: *Svatý Vojtěch. Sborník k mileniu* (1997), s. 88–105

Šajtar, Drahomír 1999: *Svatý Vojtěch Jana Zahradníčka*, w: *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 162–166

Sakař, Vladimír 1997: *Tradice spojená s biskupem Vojtěchem v husitství*, w: *Svatovojtěšská tradice* (1997), s. 81–85

Samek, Jan 1999: *Zabytki kultu św. Wojciecha w Krakowie*, „Folia Historica Cracoviensia" 6:1999 s. 143–156, ill.

Samp, Jerzy 1997: *Między cywilizacją Zachodu a pogańskim światem Prusów. Ostatnia misja świętego Wojciecha*, „Rocznik Gdański" 57:1997 nr 1 s. 75–86

Samsonowicz, Henryk 1997: *Czeski książę, polski święty, Europejczyk* [rozmowa z H. S.], „Gazeta Wyborcza" nr 92, 19 IV 1997 s. 8–9

Sansterre, Jean–Marie 1989: *Otton III et les saints ascètes de son temps*, „Rivista di storia della Chiesa in Italia" 43:1989 s. 377–412

—— 1990: *Le monastère des Saints–Boniface–et–Alexis sur l'Aventin et l'expansion du christianisme dans le cadre de la „Renovatio imperii Romanorum" d'Otton III*, „Revue bénédictine" 100: 1990 s. 493–506

Šaur, Vladimír 1999: *Možný odraz svatovojtěšského kultu v první staroslověnské václavské legendě*, w: *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 60–67

Schmidt, Andrzej 1995: *Duży brakteat ze św. Wojciechem monetą arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, „Gniezno – Studia i materiały historyczne" 4:1995 s. 179–190

Šebesta, Josef 1997: *Svatovojtěšská píseň v ozvěnách milénia (997–1997)*, w: *Svatovojtěšská tradice* (1997), s. 74–80

Sekyrka T.; Boloňsky S.; Janžura, P. 1997: *Sv. Vojtěch, život a smrt mučedníka*, Kostelní Vydří 1997

Sękowski, Roman 1997: *Nieznana pieśń ku czci św. Wojciecha (ze zbiorów Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Opolu)*, w: *Opolskie drogi św. Wojciecha* (1997), s. 117–126

Sieradzan, Wiesław 1998: *Der gottgefällige Bischof oder Missionar–Märtyrer?* w: *Ständische und religiöse Identitäten in Mittelalter und früher Neuzeit*, red.: Stefan Kwiatkowski, Janusz Małłek, Toruń 1998, UMK, s. 147–161

Skaamp, Jørgen 1997: *Aeros Sankt Alberts – kirke og foestning*. Langelands Museum, Marstal Sofartsmuseum, Aero Museum, 1997

Skibowski, Klaus 1996: *Od kościoła w diasporze do katedry – 100 lat kościoła św. Wojciecha w Ełku*, w: *Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości* (1996), s. 245–252

Skierska, Izabela 1997: *Wojciech, Jerzy i Marek – trzej święci sąsiedzi w średniowiecznym kalendarzu polskim*, „Roczniki Historyczne" 63:1997 s. 17–58

Sláma, Jiří 1995: *Slavníkovci – významná či okrajová záležitost českých dějin 10. století?*, „Archeologické Rozhledy" 47:1995 nr 2 s. 182–224

—— 1997A: *Slavníkovci*, w: *Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa* (1997), s. 17–36

—— 1997B: *Svatý Vojtěch a slavníkovská Libice*, w: *Svatý Vojtěch. Sborník k mileniu* (1997), s. 16–39

—— 1997C: zob. Princová–Justová, Jarmila 1997

—— 1997D: *Působení biskupa Vojtěcha na pozadí soudobých politických dějin*, w: *Svatovojtěšská tradice* (1997), s. 31–41

Sobeczko, Helmut ks. 1997: *Opolskie ślady kultu św. Wojciecha w liturgii*, w: *Opolskie drogi św. Wojciecha* (1997), s. 89–102

—— 1998: *Liturgiczny kult św. Wojciecha na Śląsku w wiekach średnich*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 229–248

—— (Helmut Jan) 2002: *Kult św. Wojciecha w świetle ksiąg liturgicznych*, w: *Kanonizacja św. Wojciecha i dziedzictwo jego kultu* (2002), s. 67–82

Šolle, Miloš 1996: *Od úsvitu křestanství k sv. Vojtěchu*, Praha 1996, „Vyšehrad", ss. 239

Solujanow, G. 1995: *Das Kreuz des heiligen Adalbert* [w Tenkitten], „Adalbertus–Forum. Zeitschrift für ostmitteleuropäische Begegnung" 2:1995 nr 1 s. 14–15 (rosyjski oryginał ukazał się na łamach „Kaliningradskogo Katoličeskogo Vestnika" 1:1994)

Solymosi, László 1998: *Az esztergomi egyházmegye legrégebbi ünneplajstroma: Szent Adalbert, Szórád–András és Benedek tisztelete az erdélyi szászoknál* [Najdawniejsze listy świąt w diecezji Ostrzyhom: cześć św. Wojciecha, Szórada–Andrzeja i Benedykta wśród Sasów siedmiogrodzkich], w: *R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulójara*, red.: Péter Tusor, Budapest 1998 s. 88–95

Sommer, Petr 1997: *Duchovní svět rané středověké české laické společnosti*, w: *Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa* (1997), s. 133–166

Somorjai, Ádám OSB 1997: *St. Adalbert (Vojtěch–Wojciech–Béla), gemeinsamer Heiliger der Völker Ostmitteleuropas*, w: *Adalbert von Prag – Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas* (1997), s. 209–213

Šopák, Pavel 1999: *Proměny ikonografie sv. Vojtěcha v českém výtvarném umění 19. století*, w: *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 147–154

Soroka, Ewa 1994: *Grób św. Wojciecha jako miejsce pielgrzymek we wczesnym średniowieczu*, „Kronika Wielkopolski" 1994 nr 4 s. 70–79

Soušek, Zdeněk 1997: *Biblická orientace biskupa Vojtěcha ve dvou jeho zachovaných statích: legendě o sv. Gorgoniovi a homilii na den sv. Alexia*, w: *Svatovojtěšská tradice* (1997), s. 70–73

Spunar, Pavel 1996: *Św. Wojciech a Praga*, „Studia Warmińskie" 30:1993 wyd. 1996 s. 37–44

St. Adalbert, Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas. Schlußpodium mit Erzbischof Dr. Henryk Muszyński, Gnesen, Erzbischof Miloslav Vlk, Prag, Dr. František Mikloško, Preßburg und Karl Fürst Schwarzenberg, Prag. Leitung: Akademiedirektor Hans Hermann Henrix, w: *Adalbert von Prag – Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas* (1997), s. 215–225

Starnawski, Jerzy 1993: *Drogi rozwojowe hagiografii polskiej i łacińskiej w wiekach średnich*, Kraków 1993, Polskie Towarzystwo Teologiczne, ss. 134 (Pontificia Academia Theologica Cracoviensis, Facultas Historica, Textus et Studia, vol. V)

Stąd nasz ród. Świętowojciechowe sympozja gnieźnieńskie 1995–1996–1997, Poznań 1997, Katolickie Stowarzyszenie „Civitas Christiana", ss. 106 (Biblioteka kwartalnika „Życie i Myśl")

Stehlíková, Dana 1997A: *Středověké pečeti se sv. Vojtěchem ve střední Evropě*, w: *Svatý Vojtěch. Sborník k mileniu* (1997), s. 131–139

—— 1997B: *Ucta ke Peti svatym bratrimm a Radimu–Gaudentiovi*, w: *Svaty Vojtěch. Tisic let* (1997), s. 19

—— 1997C: *Svatovojtěšska ucta v památkach uměleckého řemesla*, w: *Svaty Vojtěch. Tisic let* (1997), s. 20–25

—— 1998: *Svatovojtěšské památky uměleckého řemesla X.–XV. věku v Čechách*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 249–263, il.

Steinhübel, Ján 1997: *Sväty Vojtech a Uhorsko*, w: *Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa* (1997), s. 122–130

Štěpán, Jan 1997: *Závěrečné slovo sympozia „Svatovojtěšská tradice v dějinách našeho národa a církve a její význam dnes"*, w: *Svatovojtěšská tradice* (1997), s. 129–133

Stępiński, Włodzimierz 1991: *Św. Wojciech – biskup męczennik, św. Otton – biskup misjonarz*, „Szczecińskie Studia Kościelne" 2:1991 s. 21–29

Strigonium Antiquum IV. Ezer év Szent Adalbert oltalma alatt. Szerkesztette: Hegedüs András, Bárdos István, Esztergom 2000, Primási Levéltár, ss. 191 [zob.: „Historický časopis" 49:2001 nr 3 s. 555–556]

Stróżyk, Paweł 2001: *Jeszcze o pobycie biskupa Wojciecha na ziemiach polskich w 997 r.*, w: *Scriptura custos memoriae. Prace historyczne*, red.: D. Zydorek [księga pamiątkowa dla Brygidy Kürbis (†)], Poznań 2001 s. 493–502 (Publikacje Instytutu Historii UAM, 44)

Strzelczyk, Jerzy 1995: *Święty Wojciech – budowniczy mostów między Wschodem a Zachodem Europy. Leutherheider Forum '95*, „Życie i Myśl" 43:1995 nr 3(427) s. 56–60

—— 1996: *Apostołowie Europy (5) Bruno z Kwerfurtu – apostoł ludów wschodnich*, „Życie i Myśl" 44:1996 nr 2(430) s. 62–74

—— 1997A: *Apostołowie Europy*, Warszawa 1997, „Pax", rozdz. IX: Wojciech/Adalbert – apostoł Prusów (s. 176–209), rozdz. X: „Diabeł" Swarożyc czy św. Maurycy? Bruno z Kwerfurtu – apostoł ludów wschodnich (s. 210–229)

—— 1997B: *Die Rolle Böhmens und St. Adalberts für die Westorientierung Polens*, w: *Adalbert von Prag – Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas* (1997), s. 141–162

—— 1997C: *Milenium śmierci św. Wojciecha*, „Kronika Wielkopolski" 1997 nr 3(82) s. 5–27

—— 1997D: *Pierwszy „polski święty"*, Odra 37:1997 nr 5(426) s. 133–139

—— 1997E: *Apostołowie Europy (9) Wojciech/Adalbert – apostoł Prusów*, „Życie i Myśl" 45:1997 nr 2(434) s. 13–31

—— 1998: *Święty Wojciech na tle tradycji misyjnych Kościoła rzymskiego*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo świętego Wojciecha* (1998), s. 17–42

—— 1999: *Bolesław Chrobry*, Poznań 1999, Wyd. WBP, rozdz. III (Biblioteka „Kroniki Wielkopolski")

—— 2000: *Otton III*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2000, Ossolineum, rozdz. IV

—— 2001A: *Willigis z Moguncji*, w: *Memoriae amici et magistri. Studia historyczne poświęcone pamięci Prof. Wacława Korty (1919–1999)*, red.: Marek Derwich, Wojciech Mrozowicz, Rościsław Żerelik, Wrocław 2001, Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 55–65

—— 2001B: *O polityczno–kościelnych związkach polsko–czesko–niemieckich około 1000 roku*, w: *Ludzie – Kościół – wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*, red.: W. Iwańczak, S. K. Kuczyński [księga pamiątkowa dla Stanisława Byliny], Warszawa 2001, DiG, s. 95–107

—— 2002A: *Poprzednik św. Wojciecha w świętości – Udalryk z Augsburga i problem jego kanonizacji*, w: *Kanonizacja św. Wojciecha i dziedzictwo jego kultu* (2002), s. 32–48

—— 2000B: *Polen, Tschechen und Deutsche in ihren Wechselwirkungen um das Jahr 1000*, w: *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren. Die Berliner Tagung über den „Akt von Gnesen"*, red.: Michael Borgolte [i Benjamin Scheller], Berlin 2002 s. 43–59 (Europa im Mittelalter. Abhandlungen und Beiträge zur historischen Komparatistik, 5)

Suchodolski, Stanisław 2000A: *Kult św. Wacława i św. Wojciecha przez pryzmat polskich monet z wczesnego średniowiecza*, w: *Kościół, kultura, społeczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych* [ks. pam. dla Stanisława Trawkowskiego], Warszawa 2000 s. 87–102

—— 2000B: *Święty Wojciech w świetle źródeł numizmatycznych*, w: *Święty Wojciech i jego czasy* (2000), s. 165–174

Suchoński, Adam 1997: *Postać św. Wojciecha w polskich i międzynarodowych podręcznikach historii*, w: *Opolskie drogi św. Wojciecha* (1997), s. 51–58

Svatovojtěšská tradice v dějinách našeho národa a církve a její význam dnes. Sborník ze symposia k tisícímu výročí smrti biskupa Vojtěcha Slavníkovce – sv. Vojtěcha, red.: Zdeněk Soušek, Praha 1997, Česká biskupská konference a Ekumenická rada církví v České republice, ss. 136

Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění. Sborník z mezinárodní vědecké konference. Postać św. Wojciecha w czeskiej i polskiej literaturze i w sztuce. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej [4–6 XI 1997], red.: Libor Pavera, Opava 1999 ss. 188 (Slezská univerzita v Opavě. Filozoficko–přírodovědecká fakulta. Ústav bohemistiky a knihovnictví)

Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa, red.: Dušan Třeštík, Josef Žemlička. Mezinárodní sympozium uspořádané Českou křesťanskou akademií a Historickým ústavem Akademie věd ČR 19.–20. listopadu 1997 v Praze, Praha 1997, Lidové noviny, ss. 195

Svatý Vojtěch. Sborník k mileniu, uspořádal Jaroslav V. Polc, Praha 1997, Zvon – české katolické nakladatelství, ss. 275 [s. 230–254 streszcz. niem., s. 255–275 streszcz. ang.]

Svaty Vojtěch – Adalbertus 997–1997, Praha 1997 (Česka biskupska konference)

Svaty Vojtěch. Tisíc let svatovojtěšske tradice v Čechách, Praha 1997, Národní galerie (Katalog vystavenych praci, s. 73–134)

Swastek, Józef ks. 1990: *Prawdopodobna trasa podróży św. Wojciecha, biskupa praskiego, z Rzymu do Prus*, „Colloquium Salutis – Wrocławskie Studia Teologiczne" 20:1990 s. 121–134

—— 1998A: *Z działalności ewangelizacyjnej św. Wojciecha na Śląsku*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka" 53:1998 nr 3/4 s. 351–358

—— 1998B: *Święty Wojciech jako arcypasterz ziem śląskich*, w: *Kalendarz wrocławski na rok 1998*, Wrocław 1998 s. 351

Syty, Sławomir 1998: *Tło polityczne misji śśw. Wojciecha i Brunona z Kwerfurtu w Prusach*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 89–101

Szczepanowski, Mariusz 1997: *Święty Wojciech w wieńcu cudów, pieśni i legend*, w: *Millenium śmierci św. Wojciecha* (1997), s. 43–47

Szczęsny, Wiesław 1997: *Święty Wojciech – przyczynek do czarnej legendy*, w: *Millenium śmierci św. Wojciecha* (1997), s. 51–56

Szlak Świętego Wojciecha, red.: J. Zaskiewicz, Elbląg 1996

Śliwiński, Błażej 1995: *Na marginesie działalności fundacyjnej Kazimierza Sprawiedliwego. Książę krakowski a kulty św. Wojciecha i św. Floriana* [Józef Dobosz, Działalność fundacyjna Kazimierza Sprawiedliwego, Poznań 1995], „Roczniki Historyczne" 61:1995 s. 174–178

Śmigiel, Kazimierz ks. 1990: *Święty Wojciech, biskup, męczennik 956–997*, Gniezno 1990, Gaudentinum, ss. 61

—— 1992: *Historyczna rola św. Wojciecha*, w: *Święty Wojciech w tradycji i kulturze europejskiej* (1992), s. 163–176

—— 1993: *Święty Wojciech Sławnikowic († 997)*, Poznań 1993, Księgarnia św. Wojciecha, ss. 152

—— 1996A: *Współczesny kult św. Wojciecha w Polsce*, w: *Przeszłość natchnieniem dla teraźniejszości* (1996), s. 307–316

—— 1996B: *Święty Wojciech. Ilustracje z Drzwi Gnieźnieńskich z XII wieku i Srebrnego Relikwiarza z 1662 r.*, Gniezno 1996, Wyd. ABOS, ss. 50, il.

—— 1997A: *Sympozja świętowojciechowe w okresie nowenny przed tysiącleciem śmierci św. Wojciecha*, „Ateneum Kapłańskie" 128:1997 z. 3 s. 406–414

—— 1997B: *Grób św. Wojciecha – centrum integracji Polski*, w: *Stąd nasz ród* (1997), s. 53–61

—— 1997C: *Europejski wymiar kultu św. Wojciecha*, w: *Stąd nasz ród* (1997), s. 76–86

—— 1997D: *Adalberts Grab in Gnesen – Zentrum der Integration Polens und Europas. Zur historischen Rolle des Heiligen*, w: *Adalbert von Prag – Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas* (1997), s. 109–126

—— 1997E: *Grób św. Wojciecha w Gnieźnie centrum integracji Polski i Europy*, „Studia Gnesnensia" 11:1997 s. 167–185

—— 1997F: *U grobu św. Wojciecha. Pamiątka tysiącletniego jubileuszu męczeństwa 997–1997*, Gniezno 1997

—— 1998A: *Gnieźnieńskie relikwie św. Wojciecha*, w: *Ecclesia Posnaniensis. Opuscula Mariano Banaszak septuagenario dedicata*, Poznań 1998 (UAM Wydział Teologiczny, Opuscula dedicata, 1), s. 39–45

—— 1998B: *Misja św. Wojciecha i jej ideotwórcza rola dla późniejszej działalności ewangelizacyjnej na Pomorzu i w Prusach*, w: *Grudziądz miastem Chrystiana. (Materiały posesyjne* [sesja 18 X 1997]), Grudziądz 1998, UM, s. 9–16

—— 2002: *Św. Wojciech – Apostoł i Patron misji północnej*, w: *Kanonizacja św. Wojciecha i dziedzictwo jego kultu* (2002), s. 139–148

Środkowoeuropejskie dziedzictwo świętego Wojciecha, red.: Antoni Barciak, Katowice 1998 ss. 486 (Societas Scientiis Favenda Silesiae Superioris – Instytut Górnośląski, Urząd Miejski w Zabrzu, Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Katowicach)

Świechowski, Zygmunt 1997A: *Adalbert von Prag – Bischof, Mönch, Missionar und Märtyrer an der Jahrtausendwende*, w: *Adalbert von Prag – Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas* (1997), s. 49–57

—— 1997B: *Projekt grobu św. Wojciecha w katedrze św. Wita w Pradze*, „Przegląd Zachodni" 1997 nr 10 s. 856–862

—— 1998: *Konfesje św. Wojciecha a ostatnia aranżacja prezbiterium katedry gnieźnieńskiej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki" 43:1998 s. 123–134

Święty Wojciech i jego czasy. Materiały III Sympozjum Historyczno–Archeologicznego Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie, Saint–Maurice, 12–13 kwietnia 1997 r., red.: Andrzej Żaki, Kraków 2000, PAU, ss. 303, tabl. 9

Święty Wojciech i wejście Polski do Europy przed dziesięcioma wiekami, red.: Jacek Adamczyk, Łowicz 1997, Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno–Pedagogiczna, ss. 90

Św. Wojciech patron Polski. Oblicze Świętego [katalog wystawy w Muz. Archidiecezji Gnieźnieńskiej 18 IV do 30 VIII 1997]. Komisarz wystawy i teksty katalogu: Alicja Karłowska–Kamzowa, Gniezno 1997 ss. 64 (s. 9–11 Gerard Labuda, Święty Wojciech – w życiu i legendzie [s. 13–15 tekst niem.], s. 17–26 Alicja Karłowska–Kamzowa, Święty Wojciech – patron Polski. Oblicze Świętego)

Święty Wojciech w ikonografii i piśmiennictwie. Katalog wystawy, Muzeum Historii Miasta Gdańska, Ratusz Głównego Miasta, 22 IV – 31 V 1997 r. Oprac.: Helena Dzienis. Wstęp: Józef Borzyszkowski, Gdańsk 1997, Marpress, ss. 40, il., mapy (Biblioteka Gdańska PAN)

Święty Wojciech w katedrze gnieźnieńskiej. Przewodnik. Tekst: Aleksander Wojciech Mikołajczak i in., Gniezno 1996 [folder]

Święty Wojciech w polskiej kulturze ludowej [folder wystawy w Centrum Kultury „Zamek" w Poznaniu], tekst: Maria Paradowska, Anna Urbańska, [Poznań 2000], ss. nieliczbowanych 8

Święty Wojciech w tradycji i kulturze europejskiej, red.: ks. Kazimierz Śmigiel, Gniezno 1992, Gaudentinum ss. 207 (Bibliotheca „Studia Gnesnensia")

Święty Wojciech. Wystawa pokonkursowa. Wielkopolski Park Etnograficzny Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Oprac.: M. Romanow–Kujawa, Gniezno 1997

Tatarzyński, Ryszard (wyd.) 1997: *Peregryna z Opola kazanie na uroczystość św. Wojciecha biskupa i męczennika*, „Przegląd Tomistyczny" 6–7:1997 s. 9–14

Tobolski, Kazimierz 1997: *Środowisko przyrodnicze Europy środkowej w czasach św. Wojciecha*, w: *Chrześcijańskie korzenie. Misjonarze, święci, rycerze zakonni (eseje i szkice)*. Red.: Sergiusz Sterna–Wachowiak, Poznań 1997, Stowarzyszenie Pisarzy Polskich, s. 87–92 (Tropami pisarzy na Kresach zachodnich. Dzieła–biografie–pejzaże, t. 6)

Tomková, Kateřina 1999: *Levý Hradec – místo volby Vojtěcha Slavníka biskupem*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 53–61

Trawkowski, Stanisław 1999: *Bolesław Chrobry i eremici*, w: *Prusy–Polska–Europa. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych. Prace ofiarowane Prof. Zenonowi Hubertowi Nowakowi w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, red.: A. Radzimiński, J. Tandecki, Toruń 1999, UMK, s. 163–171

—— 2001: *Wokół początków arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, w: *Ludzie – Kościół – wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*, red.: W. Iwańczak, S. K. Kuczyński [księga pamiątkowa dla Stanisława Byliny], Warszawa 2001, DiG, s. 109–123

Třeštík, Dušan 1997A: *Sv. Vojtěch a formování střední Evropy*, w: *Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa* (1997), s. 81–108

—— 1997B: *Biskup Vojtěch a vznik střední Evropy*, „Dějiny a současnost" 19:1997 nr 3 s. 5–12

—— 2000A: *Von Svatopluk zu Bolesław Chrobry. Die Entstehung Mitteleuropas aus der Kraft des Tatsächlichen und aus einer Idee*, w: *The Neighbours of Poland in the 10th Century*, ed. Przemysław Urbańczyk, Warsaw 2000 s. 111–145

—— 2000B: *Die dynastischen Heiligen und Landespatrone: Wenzel, Ludmilla und Adalbert*, w: *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Handbuch zur Ausstellung*, Bd. 2. Red.: Alfried Wieczorek, Hans–Martin Hinz, Stuttgart 2000, Theiss, s. 883–887

Triller, Anneliese 1992A: *Święty Wojciech w ujęciu historyków niemieckich*, „Studia Warmińskie" 22–23:1985–1986 wyd. 1992 s. 135–141

—— 1992B: *Interesse und Verehrung für Adalbert im Deutschland des 19. und 20. Jahrhunderts*, w: *Święty Wojciech w tradycji i kulturze europejskiej* (1992), s. 177–190

Tropami świętego Wojciecha, red.: Zofia Kurnatowska, Poznań 1999, PTPN, ss. 412 (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Prace Komisji Archeologicznej, t. 18)

Turek, Rudolf 1989: *Svatý Vojtěch*, w: *Bohemia sancta. Životopisy českých světců a přátel Božích*, Praha 1989 s. 85–112

—— 1993: Libice – *Residenz der Slavnikiden und wahrscheinlicher Geburtsort St. Adalberts*, w: *Tausend Jahre Benediktiner in den Klöstern Břevnov, Braunau und Rohr*, red.: J. Hofmann, St. Ottilien 1993 s. 101–118

Urbanec, Jiří 1999: *Svatovojtěšské motivy v české literatuře na přelomu století*, w: Sv. *Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 142–146

Urbańczyk, Przemysław 1997A: *Misja św. Wojciecha do Prusów w świetle najnowszych badań*, „Nauka" 1997 nr 4 s. 73–75

—— 1997B: *Archeologia o misji św. Wojciecha do Prusów w 997 r.*, w: *Stąd nasz ród* (1997), s. 22–29

—— 1997C: *Jak święty Wojciech archeologom pomógł*, „Wiedza i Życie" 1997 nr 4 s. 38–40

—— 1997D: *St. Adalbert–Voitech – Missionary and Politician*, w: *Early Christianity in Central and East Europe*, ed.: P. Urbańczyk, Warszawa 1997, Semper, s. 155–162 (Institute of Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences)

—— 1998A: *Misja pruska św. Wojciecha w świetle wyników programu „Adalbertus"*, w: „Adalbertus", t. 1:1998 s. 11–18

—— 1998B: *Hipoteza „pomezańska" misji św. Wojciecha do Prusów*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 189–200

—— 1999: *Archeologia o misji św. Wojciecha do Prusów*, w: *Pogranicze polsko–pruskie w czasach św. Wojciecha* (1999), s. 119 nn.

—— 2000A: *Misja św. Wojciecha do Prusów w świetle badań archeologicznych*, w: *Święty Wojciech i jego czasy* (2000), s. 147–163

—— 2000B: *Św. Wojciech na scenie geopolityki środkowoeuropejskiej*, w: P. Urbańczyk, *Władza i polityka we wczesnym średniowieczu*, Wrocław 2000, Funna, s. 202–225 (Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej)

—— 2001: *Paliusz Gaudentego*, w: *Viae historicae. Księga jubileuszowa dedykowana Prof. Lechowi A. Tyszkiewiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red.: Mateusz Goliński, Stanisław Rosik, Wrocław 2001 s. 242–260 (Acta Universitatis Wratislaviensis, Historia 152)

Urbańska, Anna 1997: *Tropami świętego Wojciecha – sesja naukowa, Poznań–Gniezno, 3–5 marca 1997*, „Etnografia Polska" 41:1997 z. 1/2 s. 226–234

Veszprémy, László 1999: *Der heilige Adalbert im wissenschaftlichen Gespräch ungarischer Historiker*, „Bohemia – Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder" 40:1999 z. 1 s. 87–102

Vidmanová, Anežka 1997: *Hus a svatý Vojtěch*, w: *Svatý Vojtěch. Sborník k mileniu* (1997), s. 107–112

Viktora, Viktor 1999: *K hagiografickému kontextu vojtěšských legend*, w: *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 54–59

Vlašinová, Drahomíra 1999: *Čeští světci v díle Jaroslava Vrchlického*, w: *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 135–141

Vlček, Emanuel 1997A: *Porovnání pozůstatků připisovaných sv. Vojtěchovi z Prahy a sv. Adalbertovi z Cách*, w: *Svatý Vojtěch. Sborník k mileniu* (1997), s. 168–195

—— 1997B: *Der Vergleich der dem hl. Adalbert/Vojtěch zugeschriebenen Skelettüberreste von Prag und Aachen*, w: *Adalbert von Prag – Brückenbauer zwischen dem Osten und Westen Europas* (1997), s. 127–140, il.

Vlnas, Vit 1997: *Svaty Vojtěch v českem malirstvi a socharstvi 19. a 20. stoleti*, w: *Svaty Vojtěch. Tisic let* (1997), s. 60–67

Všetečková, Zuzana 1997: *Zobrazení sv. Vojtěcha ve středověké monumentální malbě*, w: *Svatovojtěšská tradice* (1997), s. 93–104

Walczak, Bożysław (wybór i opracowanie) 1997: *Święty Wojciech w prozie i poezji polskiej*, Poznań 1997, Księg. św. Wojciecha, ss. 198

—— 1998: *Drukarnia i Księgarnia Św. Wojciecha. 100 lat w służbie Kościoła i kultury narodowej*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 431–451

Walczy, Łukasz 1992: *Kazanie Jana ze Słupcy o św. Wojciechu. Przyczynek do dziejów polskiej ideologii państwowej w drugiej połowie XV w.*, NP 77:1992 s. 261–271

Waldhoff, Stephan 1998: *Der Kaiser in der Krise? Zum Verständnis von Thietmar IV, 48*, „Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters" 54:1998 nr 1 s. 23–54

Walerjańczyk, J. 1994: *Główne założenia jubileuszu 1000–lecia śmierci świętego Wojciecha*, „Przegląd Wielkopolski" 1994 nr 1–2

Walter, Ewald 1992: *St. Adalbert in Breslau – die älteste Marienwallfahrt in Schlesien*, „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte" 49:1991 wyd. 1992 s. 257–268

Wasilewski, Tadeusz 1997: *Święty Wojciech a liturgia rzymsko–bizantyńska w jego działalności misjonarskiej*, w: *Święty Wojciech i wejście Polski do Europy przed dziesięcioma wiekami* (1997), s. 41–49

Waśniowska, Emilia 1997: *Powrót Wojciecha. O życiu i śmierci świętego biskupa*, Gniezno 1997, Gaudentinum, ss. 31 (ilustrowała Hanna Grodzka–Nowak)

Weiss, Anzelm ks. 1997: *Pozwolenie na głoszenie Ewangelii (licentia apostolica ad missionem) w czasach św. Wojciecha*, „Universitas Gedanensis" 16/17:1997 s. 61–71

—— 1998: *Wojciechowy model biskupa i chrześcijanina w świetle „Vita prior"*, w: *Dziedzictwo kultu św. Wojciecha* (1998), s. 29–39

—— 2002: *Kościelne i polityczne konsekwencje kanonizacji św. Wojciecha*, w: *Kanonizacja św. Wojciecha i dziedzictwo jego kultu* (2002), s. 49–55

Wesołek, Monika 1997: *Św. Wojciech w przysłowiach*, w: *Millenium śmierci św. Wojciecha* (1997), s. 48–50

Węcławowicz, Tomasz 1998: *Legenda o świętym Wojciechu na Drzwiach Gnieźnieńskich przedstawiona*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 279–291, il.

—— 1999A: *Drzwi Gnieźnieńskie. Rozważania na temat symboliki „przejścia" i warstw znaczeniowych*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 257–283

—— 1999B: *Drzwi gnieźnieńskie. Cztery tajemnice życia św. Wojciecha. Rozważania na temat symboliki „przejścia" i warstw znaczeniowych*, w: *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 30–45, il. 6

Wielgus, Stanisław ks. 1998: *Święty Wojciech – świadek chrześcijańskiego uniwersalizmu*, w: *Dziedzictwo kultu św. Wojciecha* (1998), s. 15–18

Wiewióra, Zofia Teresa 1996: *Wojciechowe wzgórza nad Radunią. Gdańsk – Święty Wojciech*, Gdynia 1996

—— (wybór i opracowanie) 1996A: *Święty Wojciech w wieńcu cudów, pieśni i legend. Spiżowa legenda z Drzwi Gnieźnieńskich*, Gdynia 1996, „Credo", ss. 120

—— 1996B: *Święty Wojciech, chrzciciel znad Bałtyku*, Gdynia 1996, „Credo", ss. 99

Wiśniewski, J., Kilian, J. 1994: *Święty Gaj. Miejsce męczeństwa św. Wojciecha. Informator historyczno–liturgiczny*, Elbląg 1994

—— —— brw: *Sanktuarium św. Wojciecha w Świętym Gaju*, Pasłęk

Witkowska, Aleksandra OSU 1998: *Wojciechowe patrocinia w metropolii gnieźnieńskiej*, w: *Dziedzictwo kultu św. Wojciecha* (1998), s. 111–132

—— 1999A: *Święty Wojciech w wezwaniach kościołów metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 337–354

—— 1999B: *Titulus ecclesiae. Wezwania współczesnych kościołów katedralnych w Polsce*, Warszawa 1999 s. 126–129

—— 2002: *O kościołach św. Wojciecha w diecezji włocławskiej*, RH t. 48:2002 z. 2, wyd. 2002 s. 579–600

W kręgu żywotów świętego Wojciecha. Autorzy przekładów: Brygida Kürbis, Janina Pleziowa, Maria Wojciechowska, Marian Plezia, Marek Grzelak, Mirosław Wylęgała OP. Red.: Jan Andrzej Spież OP, Tyniec–Kraków 1997, Wyd. Benedyktynów, ss. 288

Wojciechowe ziarno. Wystawa wielkopolskich artystów rzeźbiarzy w milenium śmierci św. Wojciecha, Tekst J. Dzierwa, L. Wilkowa, Gniezno 1997, Muzeum Archidiecezji Gnieźnieńskiej

Wojtczak, Rafał ks. 1997: *Ikonografia świętego Wojciecha na monetach polskich*, „Studia Gnesnensia" 11:1997 s. 187–227, ill.

Wójcik, Dagmara 2000: *Wątki biblijne w legendzie „Tempore illo" świętego Wojciecha*, NP 94:2000 s. 5–46

Wółkiewicz, Ewa 1997: *Jak powstawała legenda? Rola konwentu dominikanów opolskich w rozwoju kultu św. Wojciecha*, w: *Opolskie drogi św. Wojciecha* (1997), s. 59–88

Wołosz, Artur K. F. 1989: *Z dziejów legendy św. Wojciecha na Mazowszu*, „Sprawozdania Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Wydział Nauk o Sztuce" nr 106 za 1988 r., 1989 s. 165–168

—— 1990: *Z dziejów legendy św. Wojciecha na Mazowszu*, „Ciechanowskie Studia Muzealne" 2:1990

Wołów, Ryszard 1996: *Uwagi dotyczące pobytu i działalności św. Wojciecha w Gdańsku*, „Studia Pelplińskie" 25:1996 s. 175–177

Wood, Ian 1999: *Wojciech–Adalbert z Pragi i Bruno z Kwerfurtu*, w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 159–168

Woś, Jan Władysław 1997A: *I santi Adalberto (997) e Stanislao (1079) patroni della Polonia*, Trento 1997, s. 101, il. (wersja francuska: *Adalbert et Stanislas. Saints patrons de la Pologne*, Paris 1998, Éditions du Dialogue Société d'Éditions Internationales, ss. 108, il.

—— 1997B: *Ein „importierter" Kult: Sankt Adalbert (997) und der Bischof von Trent, Alexander von Masowien (1423–1444)*, w: *Miscillo Flamine. Studi in onore di Carmelo Rapisarda*, Trento 1997 s. 333–342, tabl. 3

—— 1997C: *Sant' Adalberto di Praga benedettino, vescovo, missionario, martire 956–997*, Trento 1997, Dipartimento di Scienze Filologiche e Storiche; Centro di Documentazione sulla Storia dell'Europa Orientale, ss. 54, il.

Woziński, Andrzej 1999: *Hans Brandt czy anonim z początku XVI w.? Św. Wojciech czy Andrzej Boryszewski?* w: *Tropami św. Wojciecha* (1999), s. 293–310

Woźniak, Andrzej 1998: *Kult św. Wojciecha na wsi mazowieckiej XVIII i pierwszej połowy XIX w. na tle kultu innych świętych*, „Etnografia Polska" 42:1998 z. 1–2 s. 141–160

Woźniak, Michał 1990: *Skarbiec katedry gnieźnieńskiej*, Poznań 1990, Księg. św. Wojciecha, ss. 72

Wydra, Wiesław1992: *Dzieje legendy o św. Wojciechu autorze Bogurodzicy*, w: *Święty Wojciech w tradycji i kulturze europejskiej* (1992), s. 191–206

Wyrozumski, Jerzy 1993: *Der hl. Adalbert in der Polenmission im Lichte der polnischen Historiographie*, w: *Tausend Jahre Benediktiner in den Klöstern Břevnov, Braunau und Rohr*, red.: P. J. Hoffman OSB, St. Ottilien 1993 (Studien und Mitteilungen des Benediktinerordens und seiner Zweige, Erg.–Bd. 33), s. 19–136

—— 1997A: *Legenda pruska o świętym Wojciechu*, Kraków 1997, Universitas, ss. 53

—— 1997B: *Działalność misyjna św. Wojciecha w Polsce i w Prusach w świetle historiografii polskiej*, „Studia Historyczne" 40:1997 nr 2(157) s. 151–165

—— 1999: *Tradycja i legenda św. Wojciecha w Polsce*, w: *Sv. Vojtěch v české a polské literatuře a v umění* (1999), s. 15–22

—— 2000: *Legenda pruska o świętym Wojciechu*, w: *Święty Wojciech i jego czasy* (2000), s. 129–145

—— 2002: *Europa i Polska w czasach św. Wojciecha*, w: *Kanonizacja św. Wojciecha i dziedzictwo jego kultu* (2002), s. 11–17

Występski, Walerian 1995: *Gnieźnieńskie relikwiarze św. Wojciecha*, „Kronika Wielkopolski" 1995 nr 2(73) s. 69–75

Zbudniewek, Janusz ZP 1997: *Nowa książka o kulcie św. Wojciecha* [Na marginesie książki Jerzego Pikulika... 1996], w: *Święty Wojciech i wejście Polski do Europy przed dziesięcioma wiekami* (1997), s. 85–90

—— 2000: *Święty Wojciech – jego życie i czyny jako przykład mentalności ludzi ówczesnej epoki*, „Z otchłani wieków" 55:2000 nr 3–4 s. 18–28

Ze świętym Wojciechem ku nowej ewangelizacji w trzecie tysiąclecie chrześcijaństwa. Program duszpasterski Archidiecezji Gnieźnieńskiej przygotowujący na Jubileusz 1000–lecia męczeńskiej śmierci św. Wojciecha, Gniezno 1995

Zielonka, Zbigniew 1997: *Kreacja świętego Wojciecha we współczesnej powieści historycznej*, w: *Opolskie drogi św. Wojciecha* (1997), s. 37–50

Ziemba, I. 1996: *Św. Wojciech, rzecz w trzech aktach*, Gdynia 1996

Żaki, Andrzej 1997: *Szlak wędrówek św. Wojciecha*, „Universitas" 68–69:1997 s. 7–17

—— 1998: *Alpejskie szlaki św. Wojciecha–Adalberta. Die Alpenwege des hl. Adalbert*, „Acta Archaeologica Carpathica" 34:1997–1998 s. 93–117 i nadbitka

—— 2000: *Krajobraz naturalny i kulturowy szlaku wędrówek świętego Wojciecha w krajach Europy*, w: *Święty Wojciech i jego czasy* (2000), s. 23–102, il., mapy (s. 96–102 streszcz. niem.)

Žemlička, Josef 1995: *Das Reich des böhmischen Boleslavs und die Krise an der Jahrtausendwende. Zur Charakteristik der frühen Staaten in Mitteleuropa*, „Archeologické Rozhledy" 47:1995 nr 2 s. 267–278

—— 1997: *Přemyslovci – Piastovci – Slavníkovci*, w: *Svatý Vojtěch, Čechové a Evropa* (1997), s. 37–48

—— 1998: *„Říše" českých Boleslavů, Slavníkovci a biskup Vojtěch*, w: *Środkowoeuropejskie dziedzictwo św. Wojciecha* (1998), s. 61–69

—— 2001: *„Decimas trium provinciarum" pro klášter v Břevnově (K hmotnému zajištění nejstarších klášterních fundací v Čechách)*, w: *Ludzie – Kościół – wierzenia. Studia z dziejów kultury i społeczeństwa Europy Środkowej (średniowiecze – wczesna epoka nowożytna)*, red.: W. Iwańczak, S. K. Kuczyński [księga pamiątkowa dla Stanisława Byliny], Warszawa 2001, DiG, s. 125–133

Żychiewicz, Tadeusz 1987: *Święty Wojciech biskup i męczennik*, Olsztyn 1987, Warmińskie Wyd. Diecezjalne, ss. 48, II wyd. 1996

Żywot św. Wojciecha i niektóre wiadomości o jego pobycie w dzisiejszej dyecezyi chełmińskiej na pamiątkę 900–nej rocznicy jego śmierci męczeńskiej, „Studia Pelplińskie" 25:1996 s. 157–173 [zob.: Frydrychowicz]